

z. 16294
sign. C-47

ВОЈНО ДЕЛО

4

1 9 5 2

САДРЖАЈ

	Страна
Генерал-пуковник Пеко Дапчевић: Значај и снага маневра — — — — —	1
Пуковник Верољуб Тодоровић: Каква је разлика између ешелона и резерве? —	52
Потпуковник Михаел Мишич: Нека питања тактичке употребе артиљерије у борби — — — — —	55
Инж. Коварж Милош: Могућности заштите индустрије у савременом рату — —	64

ИЗ ИСТОРИЈЕ РАТНЕ ВЕШТИНЕ

Генерал-потпуковник Милан Зеленика: о рату Србије и Црне Горе 1915 године	70
---	----

ИЗ ИНОСТРАНИХ АРМИЈА

Генерал-потпуковник Душан Кведер: Данашња Шведска и њена одбрана — —	100
— : Тактичко-техничке новине — — — — —	107

ПРИКАЗИ КЊИГА И ЧАСОПИСА

Феликс Гилберт: Хитлерово вођење рата — — — — —	112
Генерал-потпуковник Кирије: Улога пешадије у савременом боју — — — — —	115
Потпуковник Л. Форленца: Напад пешадиске дивизије подељене у тактичке групе — — —	119
Пуковник Бертеј: Проблеми савремене маневарске одбране — — — — —	122
Камил Ружерон: Северокорејски неуспех и еластична одбрана — — — — —	124
Потпуковник Шоалтер: Шта је предвиђени ризик? — — — — —	125
Пуковник Ајре: Атомска бомба и тенденције у еволуцији рата — — — — —	128
Мајор Осмаил Орај: Утврђени рејон и оклопни рејон — — — — —	130

Редакциони одбор: Генерал-потпуковник Душан Кведер (одговорни уредник, генерал-потпуковник Љубо Вучковић, вице-адмирал Срећко Манола, генерал-потпуковник Ђоко Јованић, генерал-потпуковник Миљинко Ђуровић.

Адреса: Редакција часописа „Војно дело“, улица Пролетерских бригада бр. 57, телефон 42-245, локал 36, поштански фах 692

ВОЈНО ДЕЛО

ОРГАН МИНИСТАРСТВА НАРОДНЕ ОДБРАНЕ ФНРЈ

БРОЈ 4

ЈУЛИ—АВГУСТ 1952

ГОДИНА IV

Генерал-пуковник ПЕКО ДАПЧЕВИЋ

ЗНАЧАЈ И СНАГА МАНЕВРА

„Упамти: онај старјешина који код оволико широких фронтава, а примјеном лаких маневарских јединица, не прибјегава пробијању у позадину и нападима из позадине — није способен старјешина.“
(Тито)

... Позициски рат је израз нужде — губљење привремене или сталне могућности (моћи) маневра. Само онај ко схвата да привремено губљење иницијативе у маневру значи и прикупљање снага за своје противманевре (противударе и противофанзиве), свјестан је циља одбране и за њега одбрана неће и не може бити и остати пасивна и сама себи циљ, већ ће она из нужде брзо прелазити у своју супротност, у остварење активних дејстава на ужем или ширем фронту, све до генералног наступања. Зато стална и императивна тежња ка остварењу активног маневра — противманевра, у циљу обезбјеђења натурања своје воље непријатељу, јесте оно што карактерише (прати) све војсковође у историји ратовања и прије но што је као посљедица Француске револуције избило гесло: „Маршевати и становати одвојено, а тући се скупно.“

Једни су услови у наступним дејствима, а сасвим други у отступању, а посебни у отступним маршманеврима и у маневарској одбрани уопште (била она упорна или еластична), али је заједничко свима да се маневар мора предузимати у циљу надјачавања противника и паралисања његових дејстава. Оном ко га остварује, мора бити јасно да се маневар мора изводити без колебања, да он мора обезбиједити извршење његове замисли, да мора бити једноставан и јасан, непрекидан и стално активан. Маневар у исто вријеме мора одговарати крајњем напору и могућностима живе силе и технике, без обзира на разне могућности исхода. Зато они који у рату примјењују маневар као своје снажно и одлучујуће средство никада не смију да прејудицирају. Иако, напримјер, унапријед може бити јасно да се противник неће моћи сасвим зауставити, одбацити или разбити, или протјерати — мада ће, вјероватно, претрпјети велике губитке — то не значи да маневар не треба предузимати, макар и са овако ограниченим циљем. Напротив, разуман маневар, предузет на вријеме и досљедно вођен до краја, може и мора на-

докнадити недостатак технике и живе силе, а тиме парирати и технику противника и довести је у ситуацију да не може бити у потпуности употребљена према својој намјени, а често ни у количини која је планирана. Тако ће улога технике бити деградирана (смањена), а улога снага које вјешто маневришу — чак ако су то и мања дејства — знатно повећана. Мишљење да је маневар израз само нужде (одбране) и да он при извођењу нападних операција нема онакав значај какав има у одбрани веома је погрешно, а може имати и катастрофалних посљедица, јер старјешина мора маневровати снагама и средствима у свима видовима бојевих дејстава ако жели да своја дејства тачно изведе, осигура и доведе до краја.

Треба нарочито подвући важност активности при отступним маневрима, важност противманевара, у циљу очувања сталне борбене активности, откривања намјера противника и очувања сопствене иницијативе за даља рјешавајућа дејства. Дејства у сваком случају морају бити снажна и планска, увијек смишљена за наношење својевременог ефикасног ударца по истуреним колонама и дубини непријатеља, са циљем отсијецања и уништења појединих дјелова, читавих истурених колона, развлачења и дробљења снага противника, слабљења или паралисања његовог маневра и обезбјеђења преласка у противофанзиву (противнаступање), као и потпуног наметања своје воље противнику.

Однос према одбрани, а посебно према маневру у одбрани, јесте и мора бити један од основа гледања политичког и војног руководства дате земље на војну мисао и на вођење рата у цјелини. То ће, према томе, бити стратeгиска мисао једне земље, која се неће базирати само на политици њеног руководства, већ у првом реду на томе какви су циљеви постављени стратeгији од стране те политике. Овдје ће однос према ратовима бити онај елемент који ће у сваком случају давати основни печат како активном учешћу маса у томе рату, тако и његовим формама. Према томе да ли армија једне земље (нарочито мале, какав је случај био са бившом југословенском војском) базира сва своја расуђивања на ишчекивању, на пасивној одбрани, на фиктивној одбрани неких појасева по дубини (док се они могу бранити), умјесто да се припрема и васпитава да врши стална активна дејства, односно противударе, може се лако донијети суд о тој армији и унапријед сагледати њена судбина. Сигурно је да такво гледање (пасивна одбрана) не говори о самопоуздању старјешина и армије у цјелини, већ о несхватању значаја и снаге маневра, који добро организован и припремљен може удвостручити и утростручити снаге, а тиме их и спремити и обавезати на противмјере, на активна противдејства од самог почетка. Таква дејства су једина залога одбране, а онај ко их се одрекне, тај одбрану унапријед изједначава са катастрофом. Правилно схватање маневра омогућиће старјешини (војсковођи) да у њему види највећу продуктивност, најцјелисходнију и најрационалнију употребу живе силе и технике у рату, као што то у миру чине добар директор фабрике и раднички савјет са људима и машинама у фабрици.

Пошто ћу у даљим излагањима са особитом пажњом третирати питања маневра која су у вези са одбраном, а затим са противнаступањем (противофанзивом), то ћу овдје рећи неколико ријечи о посебном значају маневра

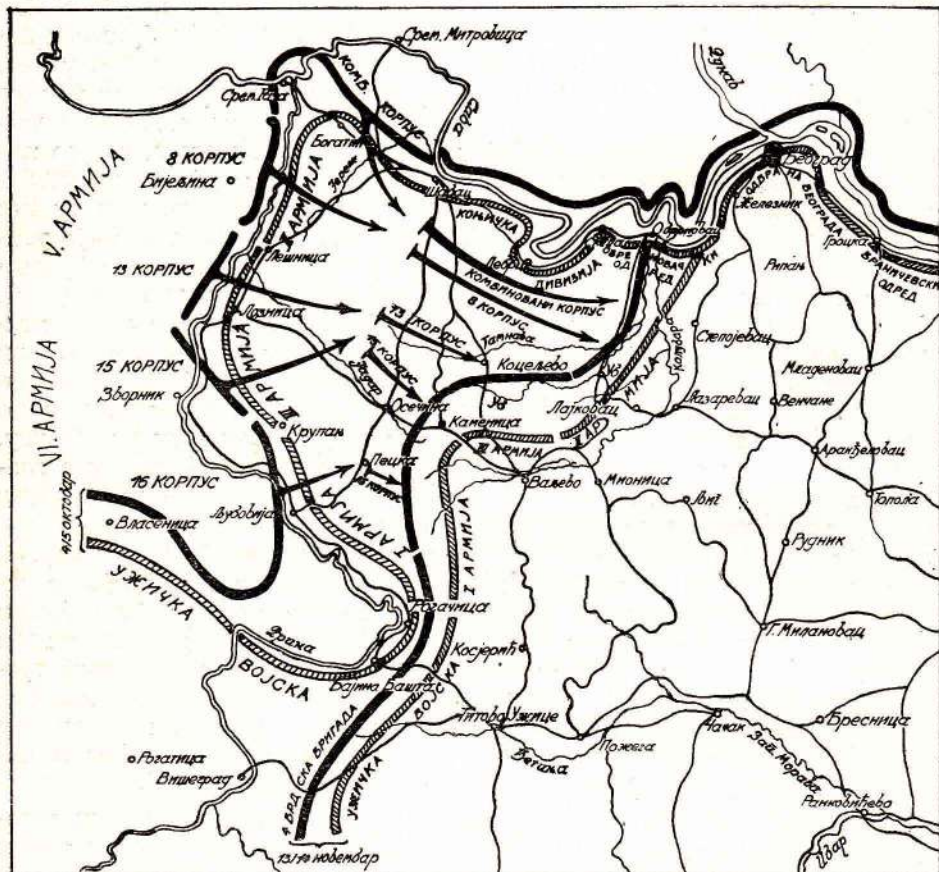
у одбранбеним бојевима и операцијама, наглашавајући нарочити значај и посебну снагу маневра у маневарској одбрани.

Због тога што се предност у снази, а тиме и иницијатива, налази на страни онога који предузима напад, то је за оног који се брани нарочито важно да се сачува од круте и шаблонске мртве (пасивне) одбране. Ако се не сачува од такве одбране, браниоцу ће бити везане руке, а његове снаге, и онако слабије, изгубиће своју борбену виталност, тако да ће његова одбрана као крте гране пуцати под ударцима, мјесто да као шибљике бију оног ко их је затегао. Док су нападачу, надмоћношћу снага и самим извођењем напада, донекле обезбијеђени потребни услови за слободу дејства, докле се бранилац мора ослободити притиска путем прегрупације својих снага и правилног и својевременог коришћења резерви. То ће бранилац постићи еластичном одбраном, негдје противнападом, а некада ударом у бок, затим каналисањем непријатељских снага у циљу њиховог увлачења у мање џепове, које ће онда сјећи и уништавати, тако да се једном свестраном еластичном маневарском одбраном искомплицирају дејства нападача, исцрпе његове снаге прије планираног времена и паралише његова офанзивна иницијатива. То од браниоца такође тражи врло сложена дејства, која су тим сложенија што често морају бити брзо планирана и извођена послје убрзане припреме, а понекад и истим снагама на разним правцима при различитим или поновљеним задацима. Зато је у одбрани, а нарочито маневарској, најважније обезбиједити такву жилавост која ће све браниоачеве снаге збити у једну монолитну цјелину, да ће оне својим жестоком дејствима и крајњим пожртвовањем моћи увијек да дејствују као, на примјер, набијена лопта, која се, ударена од мало невјештијег боксера, враћа и удара самог боксера по носу, или ће један дио тих снага, привезан и добро ослоњен на ту цјелину, наносити нападачу ошамућујуће ударце и тјерати га да мијења своје планове и да се, најзад, сав изударан о такве покретне зидове нађе тако уморан на поду, да не може даље, и да почне узмицати и губити борбу.

У позициској одбрани ће се та дејства развијати на ужем простору, са јачим ослоном, али и са слабијим замахом; но без обзира на извјесну везаност браниоца за одређене позиције, он ће без маневра бити сасвим умртвљен, а одбрана без макар и мањих унутрашњих маневара неће се моћи супротставити нападачу. Ту ће се маневар изводити у виду више мањих противдејстава, карактера боја, а јачи противудари биће најчешће смишљени на враћање status quo-а, док ће се при маневру на отвореном пространству тежити да се браниоачеве снаге што прије изједначе са нападачем, да га понекад чак и јачег натјерају на одбрану, па и на отступање.

Услови под којима се изводи маневар, најзад, зависе и од начина ратовања, положаја у коме се земља налази и могућности њених почетних ратних дејстава, који могу бити одражени у ратним и почетним операциским плановима. На примјер: ратни и почетни операциски план српске војске пред Први свјетски рат, правилно оцјењујући општу војно-политичку ситуацију, садржан је у општој замисли: „Држати се одбране док се политичка и стратегијска ситуација не разјасни, а тада дејствовати према ситуацији“ (Велики рат Србије, стр. 26, Бгд, 1924 г.). Ово се објашњава потребом и једином могућношћу вођења упорне маневарске одбране против надмоћнијег непријатеља

(претпоставка: Аустро-Угарска) до уласка Савезника у рат; очување одређене стратегико-оперативне основице и прелажење у противофанзиву у повољној ситуацији — када главнина непријатељских снага буде оријентисана према другим фронтovima. Пракса је потврдила правилност таквих поставки, јер је једино такав прорачун, у чијој је основи био утемељен правилан принцип упорности и еластичности маневарског рата, спасао српску војску од уништења и довео је најзад до коначне побједе. С обзиром на географски положај, на створ земљишта, велику бројну слабост, избор концентрациске просторије и њене погодности за маневровање и обезбјеђење са свих страна, овај ратни план је темељен на маневру као основном елементу српске војне

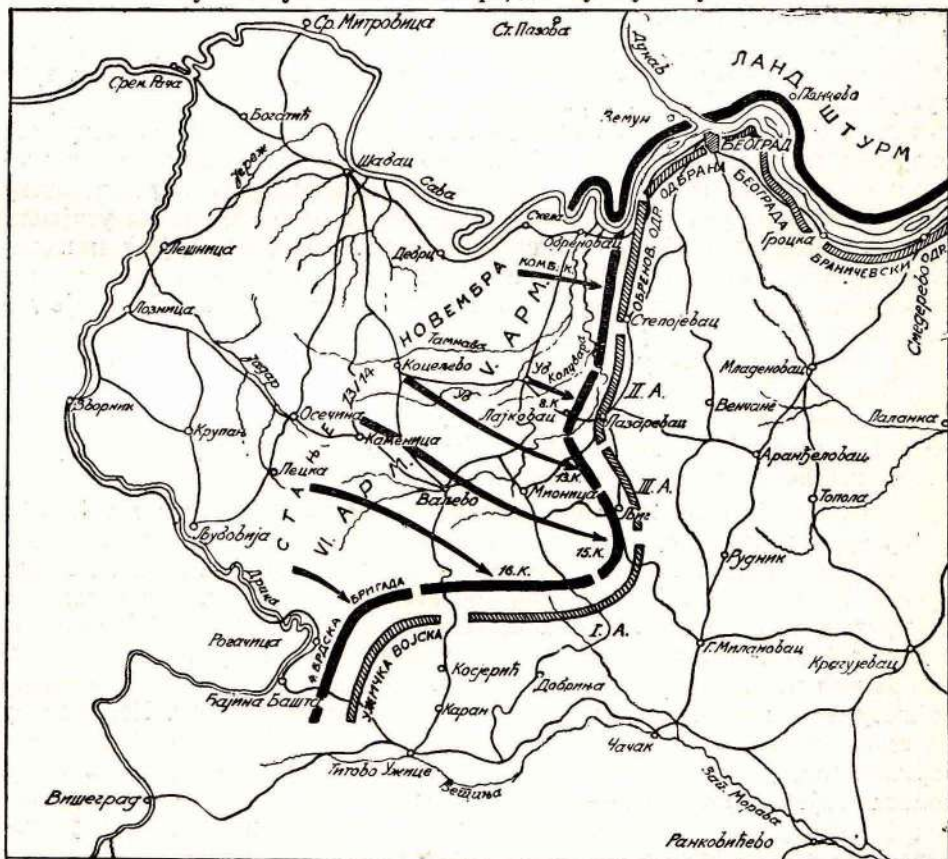
ОТСТУПНИ МАРШМАНЕВАР СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1914 ГОД. ОД ДРИНЕ ДО ВАЉЕВА

- Српске трупе
- Аустроугарске трупе
- Наступање Аустроугарских трупа до 9. новембра
- Наступање Аустроугарских трупа од 9. новембра до 13/14. новембра

РАЗМЕРА 1:1,000,000

СКИЦА БР. 1

мисли. Положај Србије, чији је гранични фронт према Аустро-Угарској износио око 600 км, не рачунајући дужину фронта према Бугарској (која је касније, у најотсуднијем моменту, ударила у бок и леђа српске војске, био је више него тежак. Према величини територије и становништва Србија се налазила у несразмерно тешким околностима у погледу заштите својих граница. Сем тога, аустриска граница обухватала је српску територију са сјевера и запада тако да је аустриској војсци давала могућност за јаче маневарске акције и комбинације. Ако се томе дода и то да је српска војска у току 1912 и 1913 године водила два рата, онда се још јасније види колико је правилна одлука српског Генералштаба за вођење једног оваквог рата. Погледамо ли ток рата, увјерићемо се да је српска војска, захваљујући правилном схватању значаја и снаге маневра, два пута у току 1914 године добила

ОТСТУПНИ МАРШМАНЕВАР СРПСКЕ ВОЈСКЕ · 1914 ГОД. ОД ВАЉЕВА ПРЕКО КОЛУБАРЕ И ТЈУГА

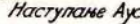
22/23 ноб.

Српске трупе

Аустроугарске трупе

Наступање Аустроугарских трупа од 13/11 ноб. до 22/23 новембра

РАЗМЕРА 1:1,000,000

СКИЦА - БР. 2.

двје велике битке: најприје ону на Церу, а затим славну битку на Колубари, у којој је убијено, заробљено и рањено око 60.000 непријатељских војника и официра и заплијењена велика количина оружја и ратне опреме (скице 1, 2, 3). Противофанзива у овој посљедњој бици, која је предузета у условима једнаког односа снага, а уз постојање свега једног пука у резерви Врховне команде српске војске, јарки је доказ важности правилног избора момента за противофанзиву; ријешености и спремности армије у цјелини, а нарочито командног кадра, на таква одлучна дејства и на бацање у окршај свих снага. Томе треба додати правилну оцјену своје велике предности — вођење великог праведног ослободилачког рата у коме је сваки борац и старјешина прожет духом побједе, свјестан да она долази кроз крајње напоре и жртве. Оба пута је очишћена Србија и од посљедњег аустриског војника, а војске окупатора су до ногу тучене.

Црногорска војска, захваљујући правилном командовању на Мојковачком фронту, приликом повлачења Санџачке војске почетком 1916 г. туче Аустријанце на Мојковцу, а не на простору Ловћен — Скадар, иако су за то постојали услови. Она не само да не туче непријатеља на Ловћену, већ је тучена од стране аустриске војске, иако је имала за собом предност ловћенског масива, обезбјеђена крила и могућности за једну упорну маневарску одбрану, наслањајући се сигурно на снаге код Мојковца и њихова успјешна дејства. Пораз на Ловћену доводи до распада црногорске војске и њеног неучествовања у даљим операцијама (овдје су политички моменти, аустриска шпијунажа, капитуланство црногорске династије и борба између двије династије одиграли важну улогу).

Основна замисао у командовању, садржана у српском ратном плану, показује очито како командовање у маневарској одбрани не трпи крутости и круте централизације, јер ту више него при свим другим формама маневра долази до изражаја самоиницијатива и висока самосталност у доношењу брзих и енергичних одлука (као Мишић на Колубари).

Колико је била правилна одлука Врховне команде српске војске за припрему и вођење маневарског рата најбоље су потврдили догађаји 1915 године, када су Срби поново нападнути, но овога пута и са леђа од стране Бугара. Иако је, на тај начин, била обухваћена непријатељском основицом и са истока и са запада, српска Врховна команда је најодлучније тежила да у духу заједничког плана са Савезницима маневарском одбраном своје војске створи што повољније услове за прикупљање савезничких снага на српском војишту и за предузимање заједничке опште противофанзиве. Но, када су Савезници између 11 и 21 новембра одустали од покушаја пробоја кроз Бугарски фронт у циљу доласка у додир са српском војском, српска Врховна команда није капитулирала — како је то непријатељ очекивао — него је, пошто је скренула на правац отступања преко Албаније и Црне Горе, уз нечуване напоре и помоћ црногорске Санџачке војске, продужила маневарску одбрану да би преко Јадранске обале дошла у везу са Савезницима и продужила борбу до коначне побједе. Тако, и поред необично тешке ситуације, српска војска није била разбијена, већ се у условима зиме уз борбу повлачила преко Албаније, гдје су је чекале непроходне планине покривене снијегом, а не угодна Моравско-вардарска долина, како је то било планирано.

маневар је победио. Она је сачувала живу силу и обезбиједила „онај посљедњи“ свој маневар — противофанзиву и гоњење послије пробоја Солунског фронта.

Сигурно је да би српска војска далеко дуже водила маневарски рат, да би задала још низ удараца аустроугарској и њемачкој војсци до свог повлачења у Грчку и да би је такав рат још више очеличио и обогатио искуством, да није мучки и с леђа била нападнута од бугарске војске. Но, без обзира на све то, она је успјела да оствари велики отступни маршманевар преко Албаније и да заједно са ондашњим Савезницима успостави Солунски фронт, одакле је касније, послије пробоја тог фронта 1918 г., узастопним наступним маршманеврима поново очистила своју земљу од окупатора, ослободила јужнословенске земље и обезбиједила услове за стварање Југославије. Наводим овај примјер као врло поучан за схватање значаја и снаге маневара, јер говори о снази армије која зна да дејствује у свима условима, да отступа и спрема ударце и да створи све услове за коначни ударац у циљу сламања непријатеља. Овдје нећу улазити у разматрање појединих епизода ових великих маневара, зато што имам намјеру да таква разматрања поткријепим примјерима из Народноослободилачког рата. Разматрање специфичности рата Србије 1914—1918 године, великих и крупних и разноврсних маневара у том рату, може бити веома интересантна тема једне врло поучне посебне студије.

Овим малим освртом хтио сам да покажем значај оперативно-стратешког маневара, односно маршманевара и, најзад, стратешког наступног маневара у условима рата Србије 1914—1918 г., јер та разматрања могу добро послужити као база или веза за боље разумијевање маневара у нашем рату.

Наш рат у цјелини разматраћу као крупан стратешки маневар (који обухвата низ посебних стратешких маневара), који по богатству и разноликости тактичких и оперативних маневара може служити за примјер у изучавању комбинованог рата (Народноослободилачког рата):

„То је био опћенародни рат, али добро организован, вођен из једног центра, Врховног штаба, са комбинацијом партизанског ратовања са фронталним борбама,¹⁾ које су биле условљене постојањем слободних територија и формирањем великих војних јединица, дивизија и корпуса“. („Тито — Стварање и развој ЈА“, стр. 39.)

Оперативни маневри, офанзиве и противофанзиве јесу фазе кроз које је прошао наш рат да би се на крају завршио једним генералним наступањем. Зато разматрање тих питања појединачно и у цјелини мора бити у таквој вези да обезбиједи наше гледање на вођење рата у цјелини, на његове особености, на наш маневар и његову специфичност, на наше отступне и наступне маршманевре, на „партизански рат“ посебног типа, који је касније и добио назив Народноослободилачки рат.

Убудуће ћу оперисати називом „комбиновани рат“ због тога што сматрам да је то термин који најједноставније даје дефиницију (као нову категорију) нашег рата, који многи војници који се баве не само војном праксом, већ и војном теоријом, још нијесу разумјели.

¹⁾ Све што је подвучено у овом чланку подвукао је писац.

²⁾ Сви слиједећи цитати гдје је само назначена страна узети су из књиге: „Јосип Броз Тито — Стварање и развој Југословенске армије.“

Класичан назив комбинованог рата, за комбинацију фронталног и партизанског рата, важи, углавном, за оне земље које успију да сачувају армију и да од свог сопственог народа створе другу (партизанску) у позадини нападача. Међутим, наш назив „комбиновани рат“ има сасвим друго значење, јер се односи на наш рат, на наше услове, на рат који је опет комбинација рата и народне социјалистичке револуције, те га треба објаснити и, по мом мишљењу, унијети и у литературу. Ово треба учинити тим прије што је назив Народноослободилачки рат најприје политичка формулација за наш рат и што је он шири од назива „комбиновани рат“, јер у себи садржи и појам рата и појам револуције. То се види и из паролa нашег рата и из првих формулација самог рата и револуције, у којима увијек на првом мјесту (а једино је тако могло бити) стоји борба против окупатора, а тек онда и задаци револуције. То су они темељи који су руку под руку обезбиједили сталан успон рата и револуције. А пошто се на завршетку рата наша са многим рјешеним питањима револуције (најважније — питање политичке власти), наша земља је кроз посебну форму (далеко блажу од руске) диктатуре пролетаријата одмах могла да рјешава (и данас продужује да рјешава) сва даља питања револуције — изградње социјализма. То је било оно по чему смо се разликовали од осталих народа у Другом свјетском рату, оно што је дало посебно обиљежје нашем рату. То је и омогућило изградњу армије, која је самостално, за разлику од свих других армија, рјешавала свој велики стратешки задатак — ослобођење своје земље.

Та разлика нашег рата од свих других „малих“ ратова које су водили други народи у току своје борбе у Другом свјетском рату учинила је да се једино наш рат завршио онако како је народ хтио и мислио, тј. да своју крв пролива за своју ствар. Другима се то није догодило. Није се догодило баш због тога што тај рат нијесу смјело и непосредно везали за револуцију, зато што нијесу (можда мало више) лили крв и за „оно ново“ о чему друг Тито говори у самом почетку рата. Но, то је политичка страна питања рата, коју не могу нити бих хтио овдје разматрати у обиму који захтијева то питање. Покушају само да са војне тачке разјасним појам „комбиновани рат“. Горе сам већ рекао да се он тако називао зато што је био комбинација два начина ратовања. Како онда да му и ми дамо тај назив, када је код нас, како кажу, постојао само „један начин ратовања“, који и до данас носи класичан назив — партизански рат? То треба и објаснити, јер ће тиме бити објашњен наш сталан курс (од самог почетка) на стварање чврсте армије и наши начини (јер се у нашем рату не ради о једном начину) ратовања — наш комбиновани рат. У чему је та посебност нашег рата, који излази изван старих оквира партизанског рата, коме више тај назив не одговара, јер је преузак, како по општој формулацији (када треба рјешавати једновремено и питања револуције), тако и по формама маневара који су постали много компликованији (усљед великог броја комбинација разних видова боја и операције, које често у себи садрже најразличитије форме), а који није ни онај класичан примјер о коме сам раније говорио? Наш рат је могао добити назив комбиновани рат, зато што су наша дејства (иако прије тога није постојала стална армија као ослон) била комбинована и у оном класичном смислу те ријечи, јер су од самог почетка рата (1941 и 1942 године) постојале про-

летерске и ударне бригаде и дивизије (у суштини армија) на које су се ослањале све остале партизанске снаге у земљи и које су комбиновале своја дејства са њима, обезбјеђујући даљи раст тих снага и њихово постепено укључивање, као равноправних јединица, у дивизије, корпусе и армије Народноослободилачке војске. Постојање, од самог почетка, борбених јединица које су због свога различитог степена развитка (што је било условљено неравномјерним развојем устанка и револуције на територији Југославије) биле различите и према томе добијале разне задатке, условљавало је велике могућности за извођење најразличитијих комбинација маневара и омогућавало да се, не само у оквиру Југославије или појединих република или области, већ и мањих рејона, истовремено ратује на неколико начина. То је увијек збуњивало непријатеља и чинило му тај наш комбиновани рат исувише компликованим. Постојање на истој територији: партизанских стража, пунктова, добровољачке војске, партизанских одреда, партизанских чета и батаљона, партизанских бригада (или бригада како смо их звали за разлику од ударних бригада), ударних и најзад, пролетерских бригада и дивизија само је по себи захтијевало комбинацију најразличитијих дејстава, тј. од јаких и смјелих удара крупних оперативних група састављених од пролетерских и ударних бригада и дивизија, којих је било неколико у нашој земљи, па до најнижих партизанских форми дејстава. Величина нашег ратног искуства и састоји се у томе што ми, прелазећи на могућност виших и сложенијих форми маневра (удари оперативних група), никада нијесмо занемаривали ни оне најједноставније, најобичније герилске форме, које су својствене партизанским одредима. Такве велике комбинације и курс да, чак и у унутрашњости ослобођене територије, до краја рата сачувамо партизанске одреде, омогућили су разноврсност наше тактике и наших крупних оперативних и стратегиских дејстава, потстицали нашу сталну иницијативу и приморавали непријатеља да се прилагођава нашим дејствима. Тиме је цела наша земља била претворена у једно велико ратно поприште, које је стално гутало десетине и десетине окупаторских дивизија.

Да смо ишли другим путем, то јест да смо запоставили неке од ових организационих форми у развоју и изградњи наше Армије, ми бисмо врло често морали да распарчавамо (цијепамо) ударне снаге које су сачињавале наше главне оперативне групе, оптерећујући их ситним (партизанским) задацима. Тиме би оне губиле од своје ударности, а та њихова ситна дејства не би била онако ефикасна као што су она која су партизански одреди знали да комбинују са дејствима главних група. То тим прије што су одреди и послје извршења офанзивне или дефанзивне операције остајали на својим мјестима (на ослобођеној територији дио одреда прелазило је као попуна у бригаде и партизанске страже, други дио вршио је даљу мобилизацију, а на неослобођеној се опет формирао одред као борбена јединица, чим би та територија била напуштена). Комбинацијом таквих ситних и крупних дејстава, на једној страни смо имали такорећи „професионалну војску“ у бригадама, дивизијама и корпусима, а на другој, већи дио наоружаног народа, коме су, као сељачком елементу, те ниже форме одговарале, јер су му дозвољавале да се бори у свом рејону, повремено, партизански, да предахне и обради земљу, да сачува лично своју кућу (иако то није увијек успијевао). Ми

смо кроз мање акције и бојеве, у наслону на такве широке народне масе, могли увијек обезбиједити поуну своје армије и обезбјеђивати јој извршење слиједећих крупних оперативних и стратегиских маневара (похода). Такав рат је нама одговарао, он је одговарао нашој Народној социјалистичкој револуцији, јер није знао ни за какве круте форме и шаблоне, већ само за комбинације најразноврснијих форми живих маневара, што му с правом и даје назив комбинованог рата.

О нашим противофанзивама, на примјер о крупним комбинованим противманеврима, мање се говори него о нашим офанзивама, иако су ти маневри увијек извођени у ситуацији када је од непријатеља који је изводио офанзиву требало брзо преузети иницијативу, увијек под врло тешким условима услед његове опште надмоћи, како у ваздуху тако и у техници на земљи, и то често са сопственим мањим и исцрпљеним снагама, а да и не говоримо о неким свјетим снагама. Таква разматрања су једнострана и чине стерилним и нејасним скоро сва досадашња излагања „офанзиве“, чине нејасном основну и увијек живу замисао врховног војног руководства, одузимају живот и динамичност свим нашим противофанзивама — великим и снажним противманеврима. С друге стране, то је упрошћено, тако да донекле може створити претставу о пасивности наших дејстава и умањити величину оперативно-стратегиских подухвата наших релативно мањих јединица. Такво излагање нашег рата или појединих његових етапа, операција и још више бојева, може га претставити у очима оних који у њему нијесу учествовали као нешто исјецкано, нејасно, компликовано и неразумљиво. Одузимајући му политичку основу и велику снагу морално-политичког фактора, оно би га и као цјелину, а и поједине његове епизоде, могло учинити растрганим и „ситничавим“, деградирати га на суве бојеве и операције, на чисто војничка дејства и отргнути га од Револуције која се руку под руку са њим спроводила и учинила наш рат тако великим. Доносити закључке само о једном дијелу рата који се, на примјер, односи на битку на Сутјесци (V офанзива) и писати о њему само по сухој документацији (која је добрим дијелом и изгубљена), и при томе запоставили морал, муке и патње наших људи, услове под којима су они спроводили сваки бој и операцију — биће погрешно, неполитички и невојнички. Запоставити ону гигантску и самопријегорну борбу бораца и старјешина 3 дивизије за спас рањеника, нити је могуће нити би било умјесно и праведно. Ту се мора рећи како су умирали наши борци и старјешине, како су живјели, како су за један дан изводили по неколико бојева, како су се тукли и непрекидно јуришали, како су се снабдијевали, како су, најзад, гинули потпуно убијеђени у оно за што гину. Не треба се бојати слободног писања у том погледу, јер што год и колико год рекли, рећи ћемо мало, много мање од онога што се збило у великој епејеји Сутјеске.

Други опет (нарочито они ван земље) свODE наш рат на крупније или мање тактичке или оперативне инфилтрације — на чисто војничка дејства мањих или већих партизанских јединица. То долази услед потпуног несхватања нашег рата и његовог општенонародног карактера, и потребе за негирањем постојања регуларних јединица армије (пролетерске и ударне бригаде и дивизије) у почетном периоду рата. Један од разлога је и то

што су војни писци, или уопште сви они који се баве третирањем питања војне мисли, научили да према „сличним“ дејствима прије Другог свјетског рата, или према дејствима покрета отпора у другим земљама у Другом свјетском рату, третирају та наша дејства као дејства малих покретних (често сељачких) наоружаних колона, чији је основни начин дејства био убацивање (инфилтрација) у позадину непријатеља ради извршења повремених задатака. Према њиховом схватању то су била периодична дејства која су се често гасила да би се опет обнављала, тако да нијесу могла бити одлучујућа нити су могла добити значај великих оперативних или стратешких дејстава (похода) у циљу самосталног рјешавања општег задатка (истјеривање освајача). Такво гледиште има везе са њиховим третирањем „малог рата“, односно комбинованог рата, у коме се предност увијек даје главним снагама — регуларној армији, на чија се дејства наслањају потребне инфилтрације. Овакво третирање је и требало великим армијама у Другом свјетском рату. Оно је Русима било потребно да би се појавили као „ослободиоци“ појединих земаља да би те земље касније претворили у своје посједе. Њима су сметале армије отпора, које би као језгра будућих армија требало да стоје на бранику независности својих земаља. Њима су те и такве армије биле сувишне — те је и рат тих земаља требало најприје деградирати, а онда војнички ликвидирати.

Де Голу, на примјер, и сличнима било је потребно да се смањи значај и војнички смисао унутрашњег покрета отпора зато да народне масе, које би биле увучене у један тако велики револуционаран рат, не би послје рата пошле још даље, чак и до преузимања политичке власти.

Ми смо у рату изводили инфилтрације, нормално као мања помоћна дејства, чији су главни носиоци биле партизанске или чак и мање јединице, а чији је задатак био диверзионог карактера, у циљу помоћи извршења задатка неке од оперативних група. Такве инфилтрације су понекад имале велики значај, јер су, осим уношења забуне код противника, својим дејством цијепале његове снаге и својој главној групи давале обавјештења о противнику. Често пута у такве одреде упућиване су и читаве бригаде, које су рјешавале и оперативне задатке. Међутим, та дејства ни тада нијесу била рјешавајућа, већ помоћна — обезбјеђујућа.

Велику улогу одиграле су друге двије врсте инфилтрације. Једна је била уклињавање наших чета, батаљона и бригада у градове или друге одбранбене утврђене тачке, а друга — инфилтрације наших бомбашких група у систем непријатељске одбране у циљу ликвидације појединих утврђених тачака (бункера). То су биле непосредне инфилтрације кроз одбрану дјелова непријатељских јединица које су непосредно браниле градове или утврђења, но и оне су се увијек наслањале и биле помогнуте од стране јединица које су вршиле главни напад. Тај начин тактичких инфилтрација, које су у почетку примјењивале крајишке и пролетерске бригаде, а касније и све наше бригаде, постао је стална пракса наше Армије, и томе се противник није знао нити могао никада супротставити. Крајем 1943 и 1944 године Њемци су покушали да инфилтрацијама својих „трупова“ (врста мањег командоса, јачине до 200 лако опремљених пешака) врше нападе на болнице, позадинске базе и штабове и уништавају народне одборе и уносе забуну у нашу

позадину. Сјећам се два њихова покушаја у рејону Пљеваља, гдје су оба „група“ била одмах разбијена, дијелом уништена и протјерана, тако да последице тога нијесу више предузимали такве мјере на сектору II ударног корпуса. Ни његови покушаји у другим крајевима земље нијесу имали успеха. Исто тако, Њемци нијесу могли повести ни „партизански рат“, о коме су говорили пред крај рата, а о чему је писала и западна штампа, јер за то нијесу постојали објективни услови, а субјективни су сагорјели у деморализацији одмах последице изгубљеног рата.

Међу инфилтрације оперативног карактера могли бисмо дозволити да се евентуално уброје и поход пролетерских бригада у Б. Крајину (али само до доласка у Крајину) и пробој групе првих дивизија (2 и 5 дивизија) у Србију 1944 године.

Треба имати у виду да ове и све остале инфилтрације нијесу давале печат нашем рату и да су оне претстављале дејства ниже степена у односу на крупна оперативна дејства наших група састављених од бригада, дивизија и корпуса, тј. дејства која нијесу била ограничена ни по трајању ни по простору. Она су ситним тактичким нитима повезивала сву територију и била одраз ширине нашег покрета и његове велике покретљивости.

... Богатство форми које су давале ти велики маневри утицало је и на организационе форме, на стварање и раст наше Армије. Зато с правом можемо рећи да су путеви њеног стварања били добрим дијелом условљени степеном и ширином форми маневра, и, обратно, да су више организационе форме давале нове форме тактичких, оперативних и стратешких маневара, односно уздизале и развијале еластичне и живе форме на виши степен, дајући предност маневру већих снага, савршенијој оперативној форми маневра. Зато наш рат може правилно схватити и оцијенити само онај ко схвати значај и снагу маневара, ко њих узима као базу изградње наше Армије; онај ко схвата противофанзиве; ко зна да је то био комбиновани рат стално активног оперативно-стратешког маневра; ко схвата зашто се свака непријатељска офанзива свршавала нашом противофанзивом, порастом наших снага и новим слободним територијама, које су заједно са новом и прекаљеном живом силом биле основице за још сложеније, смјелије и обухватније маневре, какви су били они последице Пете офанзиве, а нарочито 1944 године. (Ко једновремено не схвати да је тактика и стратегија Партије у нашем рату, као нигдје досад, кроз Народну социјалистичку револуцију давала печат тактици и стратегији вођења војничких револуционарних маса, тај ће као „учен“ човјек видјети тактичке или „чак“ и оперативне епизоде рата изоловане једне од других, па према томе неће ни разумјети општи стратешки маневар (као што га у рату нијесу разумјели непријатељи). Он ће све свести на исјецкане битке и изгубити се у појединостима — важним, но не увијек рјешавајућим — и обратно, рјешавајућим, ако се гледају у општем склопу вођења рата и револуције. Он неће схватити да су ниже партизанске форме условљавале више форме и да су оне најниже за почетни период рата биле једино могуће и најбоље, да су оне условиле све више и више форме, а тиме и нове етапе рата до генералног наступања 1944 — 1945 године. То не значи да у почетном периоду, а и касније, није било грешака. Напримјер: било је сасвим погрешно још 1941 године нападати утврђени град Пљевља, који су бранили

јачи дјелови италијанске дивизије „Pusteria“, и то са одредом од око 3.000 бораца на брзу руку састављеним, такођећи импровизираним и недовољно наоружаним и прије но што је увјежбан извођењем честих напада на мање гарнизоне. Осим тога, напад је извршен без озбиљнијих непосредних припрема, солидног извиђања и основног познавања распореда снага и средстава у непријатељском гарнизону. Основни елементи једног тако великог нападног подухвата за тај период рата нијесу били обезбијеђени, тако да се морао завршити са неуспјехом и поразом. А да је мјесто тога та група батаљона дејствовала на комуникацијама око пљеваљског гарнизона, маневрвала и изазивала батаљоне и дјелове дивизије „Pusteria“ ван гарнизона и својим смјелим маневрима на отвореном простору и комуникацијама уништавала њен дио по дио (као Пиперски батаљон на комуникацији Пријепоље — Пљевља), одред би стекао велико искуство у маневровању и вјероватно створио услове за уништење мањих посада по гарнизонима (као у Прибоју и Пријепољу). Осим тога, могао би да послужи и као сигуран ослонац снагама које су се бориле у Западној Србији, са којима би касније (уколико сама ова дејства не би натјерала Италијане да напусте Пљевља) изоловао и уништио и сам пљеваљски гарнизон. Уништавање или протјеривање дјелова дивизије „Pusteria“ из Пљеваља, нарочито ако би та дејства дуже трајала, омогућило би старјешинама и борцима батаљона у саставу Црногорског одреда да се прекале у борбама и стекну велико ратно искуство. Од тих батаљона могле би се лако формирати двије пролетерске или ударне бригаде, које би са снагама у Црној Гори могле ријешити многе задатке и обезбиједити нашу офанзиву на читавом подручју Црне Горе.

Овако слабо припремљен и изведен маневар и његов поразни завршетак, без обзира што су наши борци и старјешине показали чудо од јунаштва, имао је крупних војничких и политичких посљедица у том периоду рата, јер смо се у то исто вријеме и ми на том сектору и наше снаге у Западној Србији нашли у повлачењу. Због тога је одред, као јединица, био распуштен (добар дио бораца га је сам напустио), с тим што су од најбољег људства — у првом реду од комуниста, блиских симпатизера и скојеваца — била формирана два батаљона од укупно око 400 бораца и старјешина, који су као 1 и 2 батаљон ушли у Прву пролетерску бригаду. Због презасићености кадра, који је требало да уђе у ова два батаљона, из Рудог је враћено око 100 бораца — комуниста у Црну Гору, а око 150 бораца је ушло у Санџачки одред, као један његов батаљон. Непријатељ — четници и милиција у Црној Гори — прелазили су одмах у офанзиву у осталом дијелу Црне Горе, користећи велики политички удар који смо доживјели усљед пораза на Пљевљима. На тај начин смо сами себе спутали, а нашим јединицама — формирањем фронта — одузели велику снагу брзих и смјелих маневара, тако да се наша дејства постајала све пасивнија, а непријатељу дата могућност да нас бије такођећи гдје хоће, по дјеловима. Док се четничке снаге почетком 1942 године ојачавају у Херцеговини и Источној Босни, дотле ми немамо довољно снага за противофанзиву, што доводи (истина и усљед специфичности учешћа црногорског сељака у рату) до опште и на изглед круте одбране, која је тек формирањем пролетерских и ударних бригада, јуна 1942

године у Сутјесци, била претворена у противофанзиву на другом правцу — походом пролетерских бригада.

Ако се ово не схвати, онда ће причања о стратегији бити уопштена, као што је то случај са неким нашим друговима који су тако писали о неким офанзивама. Тада ће и значај морално-политичког фактора бити сведен на ништа, битка ће бити одвојена од базе, она ће у приказу изгубити општу повезаност, њени учесници неће бити задовољни, а ни они који је читају као историски материјал неће у њој наћи оно што су очекивали.

Овдје је нарочито важно истаћи да је наш рат уједно и револуција и да је то један дуги и непрекидан оружани устанак. То значи да се наш рат морао управљати према својим условима и по законима оружаног устанка, тј. морао се имати јасно одређен циљ (борба против окупатора, а за социјализам) и бити стално активан, растући како по ширини дејстава, по маневрима и у достизању циља, тако и по степену (расту) и разноврсности форми маневра. То нијесу схватили политички и војни руководиоци у осталим земљама покрета отпора у Европи и ван ње. Они нијесу били довољно активни од самог почетка, већ су маневровали у уским рејонима, пасивно су се односили према маневру, маневар им је служио за спасавање, а не као средство за развијање борбе и јачање армије отпора, њен организациони и војнички успон, у циљу постизања коначног циља. Нијесу схватили прворазредни значај војске као наоружаног и истуреног одреда револуције, те су се морали задовољити нижим и пасивијим формама маневра, које су биле преслабе за стварање јаке армије и рјешавање крупних оперативно-стратешких задатака који су долазили. Читава њихова акција добила је одбранбени карактер, а одбрана је постала сама себи циљ. Устанак се изродио, јер је сва тактика постала пасивна, те се и морало свршити генералним одступањем (Француска, Белгија, Норвешка, касније Грчка, итд.).

То је за француски народ (узимам Француску као најкарактеристичнију) значило по други пут изгубљен рат од 1940 године. Зато је данас тако тешко подићи тај народ у борбу против агресије, зато данас у читавој Француској влада велика апатичност, која, у вези са нејасним циљевима војно-политичког руководства у погледу изградње армије, ставља ову некада велику земљу (али са малом армијом) у ред другостепене — мале силе. Наравно, овдје главну улогу у рату, као и данас у миру, играју политички разлози, који нијесу могли обезбиједити јасноћу циљева. У рату су њихови комунисти дејствовали исувише илегално, а данас су агентура совјетског империјализма.

Пошто полазим од поставке да основа за правилно разумијевање нашег рата треба да буде правилан однос према значају маневра, то се намеће питање: да ли су форме маневра зависиле од искуства јединица, од вјештине јединица и старјешина, или само од услова у којима су дјеловале наше јединице, или, најзад, од неких само за Југославију специфичних услова? Не, оне су зависиле у првом реду од схватања наше тактике и стратегије у разним етапама рата и револуције, које су опет за разне крајеве, а посебно за групу око Врховног штаба, биле различите и у тим етапама.

Ево шта каже ЦК (Тито) 1941 године друговима Ради Кончару и Блади Поповићу, који су се тада налазили на руководству у Хрватској, у

писму за Брку и Владу, дајући им конкретна упутства и критикујући дејства у Хрватској:

„Осим тога, то произлази и из неправилног схватања наше стратегије и тактике у садашњој етапи: не фронталне борбе, већ многобројни, брзопкретни и истовремено дејствујући партизански одреди, али међусобно добро повезани, односно који ће се преко штабова час спојити у крупне ударне јединице, ради прихватања наметнуте борбе, час раштркати и опет задавати изненадне ударце непријатељу и објектима и опет брзо нестати даље од мјеста напада. Фронтална борба има смисла код општег народног устанка... Партизани не смију да буду нападани и да се само бране, већ они морају сами нападати. Примјењивање само одбранбене тактике значи за партизана сигурну смрт“ (Стварање и развој ЈА — Ј. Б. Тито, стр. 59—60)

Или Гл. штабу НО партизанских одреда за Хрватску 1941 године:

„Не примати фронталне борбе са окупатором, већ вршити препаде по комуникацијама... Освојене вароши не треба бранити фронталном одбраном, него пресецањем путева, засједама и бочним дејством на непријатеља који би се кретао комуникацијама... У извршењу додијељених задатака одреди се морају потпомагати... При извршењу свих тих задатака старати се да натуримо непријатељу борбу тамо гдје ми желимо. Дакле, непријатеља треба изненадити, а иницијативу увијек држати у својим рукама“ (стр. 102—103).

Или Оперативном штабу Народноослободилачких партизанских одреда Херцеговине:

„При извођењу свих акција избјежавати круте фронтове. Никад не дозволити да вам непријатељ натура фронталну борбу“... (стр. 117).

Или Главном штабу Народноослободилачких партизанских и добровољачких одреда Босне и Херцеговине 20. II. 1942 год.:

„Најзад, наступа пролеће, и ми ћемо имати маневарску предност над непријатељем...“ (стр. 121).

Или (Ц. Гора) — Делегату ВШ другу Ђиди (М. Ђилас):

„Не дај старјешинама да примају фронталне борбе. На фронту треба да се налази једна десетина, а све остале снаге да изврше маневар и ударе из позадине.

.... Упамти: онај старјешина који код оволико широких фронтова, а примјеном лаких маневарских јединица, не прибјегава пробијању у позадину и нападима из позадине — није способан старјешина...“ (стр. 141).

Или Оперативном штабу Народноослободилачких партизанских одреда за Херцеговину:

„Умјешност, храброст и способност старјешина цијенити по томе како се непријатељ напада: из позадине или фронтално“ (стр. 145).

Или у Статуу Пролетерских народноослободилачких ударних бригада:

„5) Бригаде су покретне јединице које морају увек бити спремне да дејствују где год је то потребно. Осим тога, све јединице у бригади морају увек бити оспособљене за потпуно самосталне акције“ (стр. 84).

То су била начелна упутства за дејства у почетном периоду рата, те су тиме ударени практични и теориски основи нашој тактици и стратегији за нови комбиновани Народноослободилачки рат у цјелини, а једновремено су била дата веома конкретна упутства за његову прву фазу, за период партизанских одреда и стварања првих пролетерских и ударних бригада. Основне тактике утемељиле су пролетерске бригаде, даље их учврстиле дивизије и корпуси и, најзад, окруниле наше армије у завршним операцијама рата. Зато гледање на нашу тактику у погледу улоге, значаја и мјеста бригаде, као основне тактичке јединице, и њеног мјеста у комбинованом (партизанском) рату, а тиме и у свима нашим маневрима све до завршног периода рата, претставља посебно питање. Из овога би се могли извести основни принципи наше војне мисли од почетка до завршетка рата; принципи који би се углавном, могли овако формулисати:

а) осигурати маневар по сваку цијену како у нападу, тако и у одбрани;
 б) избјегавати круте фронталне борбе и дати предност брзим покретима у циљу сталних активних дејстава;

в) ударити главним снагама у бок и позадину непријатеља („на фронту једна десетина“);

г) оријентација искључиво на очување и освајање територије по сваку цијену погрешна је;

д) комбинацијом тактичких и оперативних маневара обезбиједити општи стратески план маневара;

ђ) формирати што више јединица, чак и по цијену цијепанја већих јединица „да би се покрила сва територија“ — дакле, давање предности тактичком маневру („десетина на фронту“) у почетном периоду рата, а касније све више уклапање тих тактичких дејстава у крупније оперативне маневре, али са тенденцијом да и тактичка (ситна) дејства и даље сачувају свој велики значај и остану основа свих великих маневара.

Касније ћемо видјети да су комбинација неколико оперативно-тактичких маневара и дејство крупних јединица на одређеним правцима добили особит значај и водили ка једноставнијем обезбјеђењу наших стратеских, а тиме и опште-политичких циљева у појединим етапама рата. Неки другови у Србији, посматрајући ствари из уске перспективе Србије 1943 године, гдје је тактички маневар још био основна форма дејства, нијесу схватили значај дејства крупних ударних група (2 и 5 дивизија). Они су после првог неуспјеха тражили цијепане јединица — дивизија, па чак и бригада, дајући једино предност ситним политичким ефектима, умјесто да рјешавају војно-политичку ситуацију. Такво гледање значило је враћање натраг, на 1941 и прву половину 1942 године. Оно није одговарало степену развитка нашег маневра — наше тактике и стратегије у цјелини — степену развитка наше Армије. Каснија пракса показала је да се ситуација у Србији могла ријешити само крупним оперативно-стратеским маневрима још крупнијих јединица. Анализирајући зимски период рата 1942 — 1943 године (који улази у другу етапу нашег рата), друг Тито каже о таквим гледањима:

„Ти недостаци проистичу из партизанског начина ратовања, из недо-вољног разумијевања потребе потчињавања привремених, локалних интереса општим војним интересима, интересима извршавања једног главног одређеног

стратегиског плана, који ми постављамо да би се успјешно одупрли непријатељу и онемогућили му остварење његових планова...“ (стр. 212).

Значи да су пораст армије, стварање дивизија и корпуса и формирање јаке ударне групе око Врховног штаба, савршено способне за све врсте маневара, омогућили извршење „једног главног одређеног стратегиског плана.“

То значи да се скупним маневрима на једном широком операциском правцу могу осујетити планови непријатеља, као и то да би свако организационо цијепање таквих снага на ситније дјелове била грешка и враћање уназад. Организационо разбијање дивизија и корпуса, да би се избјегла тешка ситуација, велика је заблуда. Уосталом, то је оно што је непријатељ увијек постављао у својим одлукама „уништити или распршити“. Али, то — како каже и Статут пролетерских бригада — није значило да јединице у саставу дивизија и бригада не треба да дејствују самостално (да добијају такве задатке), да привремено иду у састав других јединица и да дејствују од најнижих до највиших форми маневра. Ово напомињем због тога да се не би схватило да се мора дејствовати једино по неком шаблону крупних јединица, насупрот сваке иницијативе. Тако, на примјер, у долини Неретве и Раме у Четвртој офанзиви одиграло се неколико дејстава, као што су брзи маневри при упаду, упорна одбрана у рејону Чит — Вилића Гувно — Макљен за одбрану рањеника и позадине, затим маневар са тог правца ка Прењу, препаци, дејство у позадини (Прва пролетерска код Вакуфа) и, најзад, јак офанзиван маневар преко Неретве из рејона Јабланице у правцу Калиновика и Невесиња са стратегиском планом да се избије у Црну Гору, Херцеговину и З. Србију. То су била она дејства која су нам обезбјеђивала све успјехе и прелазак у противофанзиву.

То је била још једна потврда чињенице да је спремност наше Армије за извођење сталних маневара била доказ њене унутарње чврстине и свјесности циљева борбе, и да је њен командни кадар био спреман да је води у свим ситуацијама, насупрот авантуризму и неизвјесности непријатеља, који може постићи и неке привремене успјехе, који се на крају обично завршавају узмаком и губљењем живе силе, воље и иницијативе, „еластичним“ одбранама и поразом.

Тај прелазни период од формирања многобројних партизанских одреда до њиховог прерастања у регуларне војне јединице — батаљоне, бригаде и дивизије — јесте период који обухвата прву и дио друге етапе наше борбе и који у основи рјешава питања наше стратегије и тактике општег маневра. Он одговара ступњу наше тактике (наше војне мисли) на путу освајања општих политичких позиција, на путу ка обезбјеђењу побједи социјализма.

Ево шта о томе каже Фрунзе:

„Војно дјело дате државе посматрано у цјелини није самостална величина, већ је оно у потпуности одређено општим условима те државе.“ (Фрунзе, ВИЗ 1946 год. стр. 33).

Или:

„Карактер војне доктрине, усвојене у војсци дате државе, одређује се карактером опште-политичке линије оне друштвене класе која се налази на челу те државе“ (стр. 33).

Ударајући темељ нашем гледању на војну праксу и теорију, друг Тито у почетку даје само једно „ограничење“, наиме, да се избегава фронтална борба. Једновремено он захтијева да маневар потстиче иницијативу и, када говори о мјесту старјешина у нашој војсци у писму другу Ђиди (Ђилас), тражи пуно разумијевање лаких маневара, пробијање у позадину и нападе из позадине. Ако старјешина не прибјегава томе, онда то није способан старјешина, значи да не схвата тактику устанка и да се није прилагодио гледању војно-политичког руководства на војно дјело. Такав старјешина ограничава дејства, умртвљује их и не схвата свеукупност значаја маневра, не зна за изналажење све новијих и новијих форми, виших и сложенијих дејстава која му обезбјеђују право руковођења и путеве у велике оперативне подухвате ка коначној побједи. Те нове, више форме најочитије потврђује каснија пракса. Наше старјешине, обогативши се праксом ранијих маневара, успјешно руководе јединицама у сложеним маневрима, као што је пробој из окружења, какви су били они у Четвртој и Петој непријатељској офанзиви.

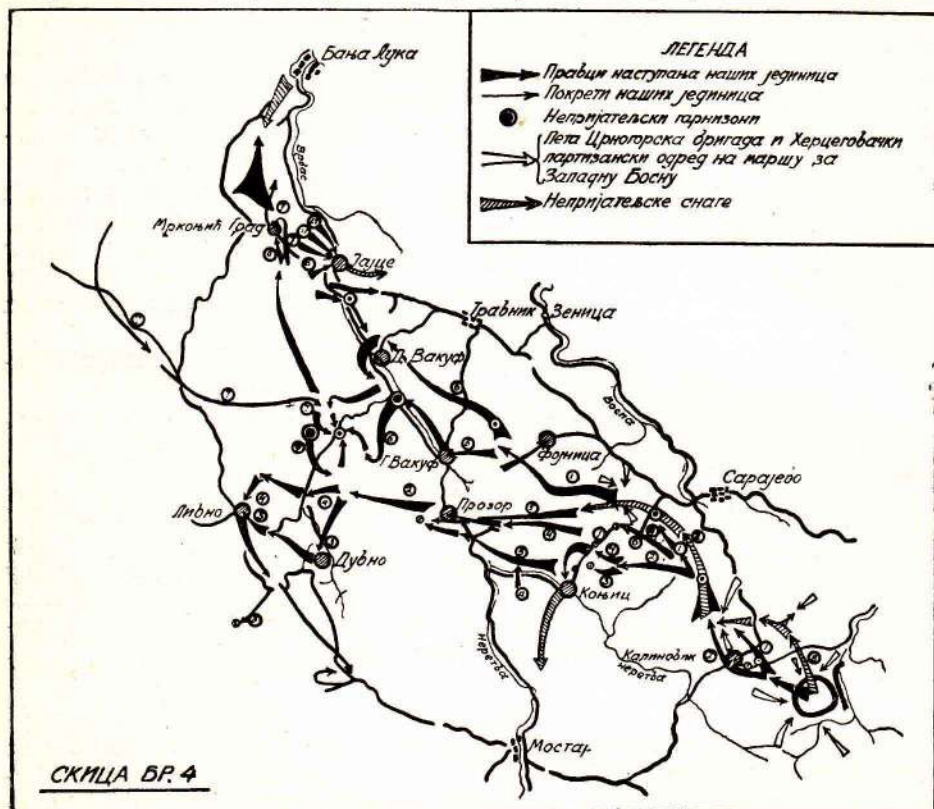
На бази пораста ударне снаге и разноврсности форми маневра, који је остао основ нашег даљег гледања на војне ствари, гледања које није знало ни за какво ограничавање дејстава, везаних са овом или оном надмоћношћу, са овим или оним годишњим добом, даном или ноћи или степеном наоружања — развијала су се сва наша ратна дејства, а тиме и наша стратегија у цјелини. Маневар сам себе обогаћује у току рата, он даље развија нашу војну мисао, а тиме обогаћује војну мисао уопште, дајући велики допринос у схватању једног посебног дијела војног дјела, који је за своје услове дао примјер једног новог пута у стварању регуларне армије и вођењу рата, те за службу да буде и теориски обрађен.

За прву и другу етапу нашег рата најкарактеристичнија су два велика наступна маневра. Први: наступни маршманевар 1 пролетерске бригаде преко Источне Босне до освајања територије око Сарајева са сједиштем Врховног штаба у Фочи, и други — чувени наступни маршманевар (поход) из Сутјеске у Крајину (почетком 1942 г.), дејства у Крајини и Далмацији до Четврте непријатељске офанзиве.

Замисао и величина наступног маршманевра у Босанску Крајину, послје формирања четири пролетерске и двије ударне бригаде, јасно се види из тога што су пролетерске бригаде прешле преко 250 км, чистиле пред собом простор просјечне ширине око 70 км, савлађивале тако велике масиве као што су Зеленгора, Игман, Трескавица, Враница, Љубуша, Цинцар и заузеле градове: Коњиц, Прозор, Дувно, Ливно и Г. Вакуф. Његов посебан значај је у томе што је предузет кроз срце непријатељске и наше територије, у времену када је непријатељ наступао на свим осталим фронтovima, прегазивши читаве земље Европе. То је уствари био вјесник — прва побједа Савезника у Другом свјетском рату, као што је Колубара била прва велика побједа, „вјесник побједа“ Савезника у Првом свјетском рату.

Наступни маршманевар у Босанску Крајину учврстио је офанзивни дух у нашој земљи, обезбиједио нове маневре и нове побједи и тиме од наше Армије створио једну сталну и јаку маневарску групу у Европи, која

је својим дејством у виду сталних активних маневара везивала десетине окупаторских дивизија у току читавог рата (скица број 4).

Скица бр. 4: 1. Десна колона: Друга пролетерска и Четврта пролетерска црногорска бригада; 2. Лева колона: Прва пролетерска и Трећа санџачка бригада; 3. Прва пролетерска бригада; 4. Трећа санџачка бригада; 5. Четврта пролетерска црногорска бригада; 6. Друга пролетерска бригада; 7. Прва крајишка бригада; 8. Пета црногорска бригада; 9. Десета херцеговачка бригада; 10. Друга крајишка бригада.

Друг Тито у писму Главном штабу партизанских одреда за Хрватску 7.IV.1942 год. каже о значају овог маршманевра:

„Ми смо предузели мјере за чишћење горње Неретве од усташких гњизда како бисмо избили код Коњица. Одавде преко Прозора треба ослободити један коридор у предјелу Мркоњић Града и доћи у директну везу са Босанском Крајином. Преко Крајине дошли бисмо у везу са вама. Дакле, тај назначени правац добија првенствену важност за **маневровање** снагама, пребацивање из једног предјела у други. Тако би се повезале, макар и не толико чврсто, ослобођене територије Санџака, Источне Босне, Црне Горе, Херцеговине, Крајине и Хрватске. Дакле, на томе правцу треба појачати дејство свих јединица.“ (стр. 139).

Наступни маршманевар којим се повезују ослобођене територије добија посебан значај због ужег повезивања снага и лакшег дејства уз так-

тичко-оперативно садејство већине наших снага. Он прераста у оперативно-стратeгиски маневар, а изабрани правац којим се крећу двије наше колоне, свака од по двије бригаде (остављајући двије бригаде са тешким рањеницима у рејону Зеленгоре, са задатком да обезбиједу позадину и везу са Црном Гором, Санџаком и Источном Босном и да касније као друга група, дејствују према ситуацији), добија првјенствени значај за „маневровање“ нашим снагама. Тиме се обезбјеђује даље буђење и ширење, као и подршка устанка у Босни, Далмацији и Хрватској, па и Словенији.

Стварањем оперативно-стратeгиске базе на ослобођеној територији Босанске Крајине, дијелу Лике и Далмације, обезбјеђује се даље пребацивање снага из једног краја у други, као и широко маневровање, које је касније и услиједило.

Одлучност у извођењу маневра, која је изражена у писму друга Тита другу Марку од 31.V.1942 год., обезбиједила је његово остварење:

„Увјерен сам да када ми кренемо са једно четири до пет пролетерских бригада у једном правцу, да неће бити те силе која би нас зауставила, да ће опет бити ослобођене територије... Ето, видиш, ја сам оптимист, и то само реални оптимист, јер је то сасвим остварљиво“ (стр. 148).

Овај маневар својом снагом и значајем обезбјеђује нови, велики и квалитативни пораст наше Армије. Иако је марш наших бригада од 250 км био мали у односу на маневре које је наша Армија у цјелини направила на путу свог организационог и војно-политичког пораста, то је ипак био један од рјешавајућих маневара нашег рата у цјелини. Он је омогућио учвршћење и стварање нових бригада у Босанској Крајини, Далмацији и Хрватској, и створио предуслове за стварање дивизија, а тиме и прелазак на више форме маневра, на стварање неколико већих слободних територија, гдје крупне операције замјењују тактичке бојеве.

Стварањем јаке оперативне групе од неколико пролетерских и ударних дивизија ствара се још шира могућност великих оперативно-стратeгиских маневара са нових оперативних основица и са комбинованим дејствима. За овај маневар било је карактеристично: планирање дејства, правилан избор правца, енергичност, упорност и еластичност, што је и обезбиједило потпуни успјех.

Формирање маневарске групе од наших пролетерских и елитних ударних дивизија подигло је наше маневровање на још виши степен у војничком погледу. Тиме су организационо била оформљена наша достигнућа у тактици, створена јака оперативна војска за рјешавање стратeгиских питања на појединим етапама рата и револуције.

Основна замисао војног руководства, која је била усмјерена на преузимање иницијативе у свима крупним маневрима, смишљеним са циљем систематског уништавања крупних непријатељских формација, била је остварена. Група дивизија дејствује као јака ударна оперативно-стратeгиска група, рјешава један за другим крупне оперативне и стратeгиске задатке, обезбјеђујући све услове да заједно са осталим снагама Народноослободилачке војске ријеша општи стратeгиски циљ — уништење окупаторских и квислиншких војска у Југославији. Садејство унутар тих јединица и између јединица у самој групи олакшава све разноврсније тактичке и оперативне маневре и омогућава извршење похода са једне на другу територију у циљу

увлачења нових снага у борбу и обезбјеђења нових основица за све веће маневре. Бригада и даље остаје основа сваког тактичког маневра, јер је она и израсла из тих првих мањих и већих бојева. Бригади припада слава претече других, брзих и до краја војничких маневара, а њој и првим дивизијама заслуга што је тако брзо формирано наше гледање на маневар као рјешавајући елемент у нашој тактици и стратегији. Група је у цјелини давала печат начину вођења рата и у осталим крајевима Југославије, јер је искуство маневара, које је преношено кроз одлуке Врховног команданта и Врховног штаба, постајало својина читаве наше Армије. Значај сваког нашег маневра био је оцјењиван и уопштаван одмах послје његовог извршења, а окупатор и његова војска све теже су подносили његову снагу, сваки пут удвостручену или утростручену, док најзад нијесу били скршени. Било би корисно кад би се овдје детаљније размотрила нека од великих операција ове групе. Међутим, то прелази оквир мојег плана у вези са овом темом, тим прије што тај проблем захтева једну посебну студију. Због тога ћу се засада ограничити само на овако опште закључке до којих сам дошао кроз лично учешће и разматрањем дејстава ове групе.

Може изгледати да се оваквим односом према маневру у основи промијенио и однос према територији и њеном коришћењу за маневре, наиме, да је сада — у вези са порастом значаја слободних територија — оријентација на освајање терена постала примарна. Не! То би било сасвим погрешно, зато што би наше снаге у том случају биле растрешене — просуте по граници слободних територија — територија би прогутала људе, као што су понекад и ослобођени градови привремено гутали наше батаљоне и бригаде. Но, територија добија посебну важност зато што се на њој мобилишу људске снаге за нове маневре. Она обезбјеђује избор нових оперативних праваца и даје могућност да се у „офанзивама“ (нашим активним привременим отступним маневрима) њоме користимо за пробијање за нова оперативна пространства и да тамо обезбиједимо слободу акције у позадини непријатеља, што је увијек и доводило до новог пораста армије примјеном слободних офанзивних подухвата.

О стварању Народноослободилачке војске Југославије Тито каже:

„Офанзивни дух за вријеме непријатељске офанзиве испољава се у снажној, смјелој партизанској тактици, тактици продора у непријатељску позадину, у уништавању не само комуникација, него и непријатељских центара снабђевања, његових база, које су за вријеме непријатељске офанзиве војнички ослабљене или потпуно испражњене. Не треба да се бојимо опкољавања, као што се нисмо бојали ни онда кад смо имали мање јединице. Сваки наш губитак неке територије мора у исто вријеме значити добитак нове, још веће и важније територије.

... у нашој народној војсци мора владати искључиво офанзивни дух, не само кад смо у офанзиви, већ и у дефанзиви“ (стр. 201).

Када говорим о односу маневра и територије у нашем рату, не мислим да треба негирати и значај територије, јер се сваки маневар одвија на одређеној територији — у одређеном простору и времену. Овим желим само да истакнем да основна оријентација треба да буде усмјерена на маневар и да њему мора бити потчињен значај ове или оне одређене територије, тим

прије што су се око територије морали стварати фронтови, што је неминовно водило ка фронталним борбама. То скоро увијек излаже армију непотребном крварењу, постављајући је под ударце непријатеља, и паралише маневар — њено основно оружје. Она се тиме излаже sukcesивним ударцима који уништавају један по један њен дио и доводе је у ситуацију и оперативне и тактичке потчињености, дакле, у такву ситуацију у којој се сама подмеће да буде бијена, а не сама да бије кад хоће и како може. За друге услове рата, то јест за рововски рат, или уопште рат великих маса, територија ће играти много већу улогу, али ће она и тада служити само као отскочна даска за извођење операција. Тада она мора бити таква и толика да обезбјеђује онај потребни минимум услова за концентрацију и живот снага (на пример Пусан, у Корејском рату) у циљу њихове употребе, гдје ће фронтални удар често бити једина форма маневра. Велике десантне операције на Западу у Другом свјетском рату, а нарочито десант код Инчона у Кореји, уносе у ово питање нове елементе. Заузимање територија помоћу морских и ваздушних десаната врши се са циљем извођења маневра из позадине или на боковима, да би се изманевровала одбрана и ослабио сам фронт. Осим тога то се врши и са циљем да се лакше сломи одбранбени фронт, да се пронађу слаба мјеста на његовим крилима или боковима ради извођења обухватних или обилазних маневара. Према томе, десанту — том новом елементу борбеног поретка — треба поклањати све више пажње у наступним операцијама, а нарочито при планирању, организацији и извођењу одбране, јер ће он сваким даном постајати све важнији елемент и све моћније средство за постизање крајњег циља. Као што видимо, жива снага је рјешавајући, основни елемент, а територија стоји са њом у тијесној узајамној вези као база са које се изводе покрети, удари и уопште маневри. А пошто не може бити маневра без ослонца на неку територију, то ће територија и у будуће бити један од циљева у стратеским поставкама зараћених страна, само што ће уништење непријатељске живе силе и технике увијек остати основни циљ, нарочито данас када се ради о ратним дејствима која ће сигурно захватити територије више земаља.

Само она армија која је оријентисана на стална и активна дејства неће никада изгубити способност за активне и еластичне маневре, а таква армија, каже друг Тито, увијек ће успјети да надокнади и обезбиједи „добитак нове, још веће и важније територије.“

Наша стална способност за маневровање у току Народноослободилачког рата била је наше најубојитије оружје. То је била она сила која је могла да избјегне надмоћност непријатеља у ваздуху, да га — иако је био надмоћнији — маневром цијепи и почесно туче по дјеловима, да појачава своје снаге и ствара однос снага у своју корист. Када се радило о дејству у условима окружења или о дејству по унутрашњим операциским правцима, тј. о најсложенијој форми маневра — јер је тај маневар у нашим приликама извођен увијек у условима које нам је привремено наметао непријатељ — наше снаге су увијек вјештим маневром и тада побјеђивале. То је било зато што је наш покрет био енергичнији, еластичнији и једноставнији, јер је увијек било јасно да се само сталним маневровањима или активним дејствима може обезбиједити слобода свога маневра. Тиме се могло обезбије-

дити и дејство у одређеној ситуацији на једном правцу у циљу пробоја фронта и изласка на слободан оперативан простор, што је доводило до по-
раза онога који је опкољавао. С друге стране, то је изазивало поновно
испољвавање пуне иницијативе код оних снага које су се пробиле из обруча,
распршиле обруч и прошириле територију, а непријатеља натјерале да се
врати у своје гарнизоне. Послије тога, због губитака у људству и техници,
непријатељ није био способан за даља дејства за дужи период времена.

Шта је непријатељ мислио о нашој способности за маневровање и о
нашој покретљивости види се из слиједећих заплијењених докумената:

„А. Партизанско ратовање

Ако присилимо партизане на борбу, они се често држе различито. Веће
јединице примају каткада борбу без премишљања и боре се по тактичким на-
челима. Јединице које се осјећају слабе, повлаче се готово увијек, нарочито
ако су угрожене да буду заокружене или обухваћене. Ако је успјело заокру-
жење и ако немају друге могућности за извлачење, онда партизани ради про-
бијања нападају најенергичније...

Партизани су на маршу добро осигурани са свих страна и држе се
строго маршевске дисциплине. Ноћна кретања су њихово правило...

Партизани су способни да изврше дневни марш од 60 до 70 км...“
(Сузбијање партизана — пројекат правила. Обрађено: код R. F. SS шефа је-
диница за борбу против партизана, фиреров — главни стан, 21.IX.1943“).

„Предлози за обуку“ употребу и снабдевање јединица у борби про-
тив банди:

1. Опште:

Борба против банди на хрватском простору са средствима модерног
ратовања може се успјешно изводити само под извјесним условима. Ако се
питамо одакле то долази да се са наше стране — са изузетком зимских мјесеци
— у борби постижу већи успјеси само у ријетким случајевима, док су ти
успјеси код непријатеља знатнији, долази се до слиједећих констатација:

А. На противничкој страни:

1. Самим земљиштем — планине и шума, — у герилском рату на хрват-
ској територији створени су предуслови, којих на другим мјестима нема.

2. Да би осигурао већу покретљивост својих трупа, непријатељ свјесно
жртвује све коморе и брдске колоне код својих јединица...

3. Брзо отступање непријатеља послјије успјешно извршених препада
и акција саботаже заштићује га од већих губитака.

4. Момент изненађења код његових акција брижљиво је смишљен.

5. Непријатељске јединице имају изричито наређење да ступају само
тамо у акцију гдје је изненађењем и надмоћношћу успјех осигуран. Зато је
потребан добар борбени морал...

8. Његова тактика да се приликом већих акција провуче кроз пра-
зине нашег фронта у нашу позадину показала се као добра...

10. На непрегледном земљишту он може неприметно да образује те-
жишта са јаком надмоћношћу, те да се тако или пробије или постигне успјехе
у циљу свог престижа.

11. Противник се не задржава на таквим упориштима на којима би био
присиљен да прими борбу. Он жртвује без предомишљаја широке дјелове те-
риторије, такође и градове, јер су исти за њега без значаја.

Капетан и командант курса Н. Н. За тачност преписа (потпис нечитак)
SS. Sturmbannführer. („Армиски центар за обуку трупа при штабу II тенк-
дивизије, наставни штаб — борба противу банди. Поверљиво).

3. Партизан је у основи у преимућству према њемачком војнику. Овај је везан за сталне објекте, које мора свуда и увијек да очува, док онај може да бира мјесто и вријеме за своје препаде...“ (Selmaur Josef, 1а Врховни заповедник Ј. I. (Гр. армије F) — Операције групе армија F од септембра 1943 до марта 1945 год.).

Највећа предност коју партизан има јесте његова велика покретљивост, познавање тешког земљишта и, пошто је он најчешће нападач, могућност изненадног масовног убацивања снага ноћу против слабијих тачака...“ („Начела за вођење борбе под приликама које владају у хрватском простору, издана од 714 дивизије, наст. бр. 623 (Тај. 1943“).

„... Банде стално мијењају простор свога дејства и мјеста преноћишта; највише се боре издвојено и у ширем фронту, а ријетко у групама, користећи момент изненађења, воле препаде из засједе, избјегавају јачег непријатеља и имају народ као привидног савезника, извиђаче и обавештајце на својој страни...“

Фанатички борбеном непријатељу мора се супротставити још фанатичнији и још бољи борац него што је он.

Веома покретљив непријатељ, већином без икакве коморе, који се снабдева на терену, који се креће по вољи у изолованим групама, и који умје да се изненадно концентрише у циљу вршења удара, захтијева да и противна страна буде још покретљивија од њега, да се брзо прилагођава приликама, да као ловачки пас њушка и буде на опрези, да преко радиовезе брзо затражи појачања и да потом, у садејству са њим, непријатељу зада смртни ударац.

Потребно је, дакле, да би се загарантовао успјех, да се у заједничком раду обједине особине борбености, покретљивости и смјелог ризика...

Изненадна појава и напад у виду препада на мјестима са подесним земљиштем. После тога брз нестанак и пребацивања на удаљене просторије, гдје се иста игра понавља...

Услед вођења борби на широким просторијама у малим групама и услед еластичног измицања банди пред нашим групама, изванредно је тешко да се исте присиле на отсудну уништавајућу борбу.

Њихови тренутни напади, из непосредне близине, изведени смјело, фанатички и увек изненадно, такође су значајни. Као да је формално никла из земље, банда се одједном нађе ту. Често их има само неколицина, и они одлучно и бесомучно гуришају.

У Кантонманима се може десити да на једном његовом дијелу станују сопствене трупе, док се на другом дијелу налази скривена нека банда... Командант дивизије, потпис: A. Phleps, SS — grupenführer и генерал-лајтнант SS-група.“ (SS добровољачке дивизије „Принц Еуген“ I-а. Тајно! Тактичка начела за вођење герилског рата. О. У., 27.4.1942“).

„1. Непријатељ се бори фанатички. Он је добро наоружан тешким оружјем. Снабдијевање муницијом није увијек довољно. Борбена обука у јединицама је рђава. Ефекат марша и ноћу је изванредан. Своје успјехе тражи у изненадном избијању на крила или за леђа, кроз препаде и кроз ноћне нападе. Покрете његових главних снага није увијек лако благовремено учити, јер он зна да завара скривањем или нападом са дијелом снага у другом правцу. Непријатељ располаже добрим познавањем земљишта, не креће се друмовима, већ планинским стазама под вођством мјештана. Његова обавештајна служба је добра. Кланци су нарочито омиљени.“ Felber, с.р. („Bdo. Abtlg. I-а бр. 338-44 г. Поверљиво. Н. Qu., 30.V.1944 г. Војни заповедник Југоистока од I-а, Пов. бр. 3432-44, Садржај: Закључци из борбених искустава са црвеном групом дивизија Мораче“).

29 дивизија важи као елитна дивизија. Досада још није ниједанпут одлучно потучена. Потпуно влада тактиком „малога рата“ уз спретно искористићавање терена. Покушава најчешће да властите снаге штеди и да удари с леђа. Приликом напада одмах властитим снагама предузима противнападе. Бори се жилаво, готово се уопште не да разбити... За штаб дивизије, генералштабни официр Busman, Oberstleutnant i. g.“ („369 хрв. Пеш. див. од I-с Бр. 1052/44 Пов. Div. Gef. St., 11 јула 1944. Извјештај о непријатељу у јужном дијелу сектора дивизије (секција 1 : 100.000“).

У вези једне велике офанзиве изведене 1942 г. на наше јединице у Приморју и Горском Котару под именом „Операције на Великој Капели“ пише бивши командант једног од пукова који су узели учешћа у операцији:

„Тако отпочињу операције треће фазе. Успоставивши контакт са границима у Језеранима дивизија заузима одбранбени положај између Језерана и Кривог Пута, док дивизија „Lombardia“ напредује са севера на Јасенак, а дивизија „Granattieri di Sardegna“ са истока на Дрежницу. Али такозвано прочешљавање предузето од ове двије велике јединице није донијело никаквог практичног резултата. Непријатељ не упада у клопку двеју покретних мрежа, а још мање налијеће на „одбранбени зид“ формиран на југу од „Cravatte rosse“ дивизије „Re“.

У цјелини, има се утисак једне грандиозне операције на празно за коју је утрошено много енергије и која је пружила будном и врло покретљивом непријатељу десницу да предузме у више наврата иницијативу на нашим слабо заштићеним комуникацијама.“ (Fuochi di Bivacco in Croazia, Стр. 216 и 247. Аутор — Giuseppe Angelini, бив. командант пјешадиског пука „Cravate Rosse“ дивизије „Re“).

И даље:

„... оперативна спорост наших трупа, услед тежине опреме и потребе да се цјелокупно снабдијевање врши помоћу аутоколоне или комора, стајала је на супрот до крајности покретљивом и неспутаваном непријатељу, који није никад био везан за комуникације, а савршено је познавао оперативни амбијент; нашим јединицама недостајала је духовна припрема, прилагођена за један специјални тип борбе која од сваког појединца захтева оштрину будности, чврстину нерава, дух иницијативе и брзину реаговања...“

„... Главни разлог таквог недостатка треба тражити у чињеници што смо у Африци морали да се са великом масом људи, а са мало механизованих средстава, супротстављамо једној модерно опремљеној армији, која је располагала брзим транспортним средствима и била потпомогнута великом масом авиона и оклопних средстава, док смо се у Хрватској са великим модерним јединицама, богатим артиљеријом великог и средњег калибра, морали супротстављати непријатељу који је располагао великим могућностима маневровања и дејствовао малим групама и самосталним, спретно командованим и до крајности покретљивим засадама, пошто није био везан за једно одређено место...“ („Fuochi di Bivacco in Croazia“, стр. 310 и 311).

Навешћу примјер једног сложеног маневрисања II корпуса у времену VII непријатељске офанзиве, који ће као и многи други примјери наших маневара показати да је и непријатељ био свјестан снаге нашег маневра, придавао му велики значај, иако га никада није схватио до те мјере да би му се успјешно супротставио, акамоли га паралисао (нећемо наводити примјере V офанзиве, јер се о њима већ у неколико наврата писало).

Послије тешких борби у VI офанзиви и губљења територије Пљевља — Пријепоље јединице II корпуса (без 29 дивизије) налазиле су се на територији срезова: Шавник, Бијело Поље, Колашин, Беране, Андријевица и

дијелу срезова Подгорице (Титоград) и Никшића. Корпус се ту попуњава и спрема да главнином својих снага заједно са снагама ударне групе око Врховног штаба и снагама из Јужне Србије једним концентричним маневром отпочне „поход“ у Србију са задатком чишћења Србије и Београда од непријатеља и избијања у рејон Подунавља. У том спремању јединице II корпуса биле су концентрично нападнуте знатно надмоћнијим снагама са праваца: Врмош, Пећ, Рожај, Пријеполје, Пљевља; затим из долине Неретве и Зете и од Никшића. У нападу учествују: 181 и 169 њемачка дивизија, 3 и 4 бранденбуршки моторизовани пукови, 5 пук шцуполицје, дијелови 369 њемачке дивизије, шиптарска СС дивизија „Скендербег“, 5 Недићев пук, муслиманска милиција из Пештера и четници Драже Михаиловића.

На бази брзе процјене ситуације штаб II корпуса донио је слиједећу одлуку:

а) да се привремено напусти за нас у том периоду рата важна територија;

б) да се концентрацијом свих снага бирају осјетљиви правци, на којима ће се почесно тући непријатељске групе (колоне), јер се танким и паучинастим распоредом није могло ништа учинити тако надмоћнијем непријатељу, нити фронтално бранити слободна територија;

в) да се тим наизменичним ударцима створе услови да се главне снаге оријентишу према главном непријатељу са циљем да га разбију и да се тако сачува та територија као основица за будућа дејства.

Штаб је оцијенио да је концентрацијом снага на простору Мојковац — Колашин, у циљу стварања једне снажне ударне пешнице за дејство по унутрашњим операциским правцима, једино могуће почесно тући непријатеља и обезбиједити потпуни успјех.

На поменутим правцима вођена је маневарска одбрана пред надмоћнијим снагама непријатеља, пошто су напуштени градови: Бијело Поље, Беране, Андријевица и сав простор, осим коридора Лијева Ријека, Матешево, Колашин, Мојковац (а касније уз тешку борбу и Мојковац до моста у Мојковцу), који се ослањао на масив Сињајевине, Дурмитора и Војника.

Према непријатељским колонама, које су доста опрезно наступале, наше јединице, у јачини батаљона или групе батаљона, на својим заштитним правцима врше препаде (нарочито ноћу) с фронта мањим дијеловима и упале у непријатељску позадину, наносећи му велике губитке, коче његово наступање и тиме обезбјеђују извршење главног задатка: концентрацију снага и средстава за даља одлучујућа дејства.

У таквој ситуацији, на дан 15 априла, у штабу II корпуса донијета је одлука да снаге корпуса осујете и успоре успјех непријатеља са правца Подгорице ка Матешеву, а да се за то вријеме припреми напад који ће се на дан 16 априла у 21.00 час извршити на сектору Мојковца, с тим да се последије ликвидације тамошњих непријатељских снага наше снаге преоријентишу на непријатеља на правцу Подгорице и да се изврши његово чишћење из Берана и Андријевице. У том циљу предузето је ово:

— издато је наређење Приморској групи да изврши притисак на никшићки гарнизон и да тиме обезбиједи бок и позадину снага корпуса који ће нападати ка Мојковцу;

— 7 бригада са Зетским одредом оријентисана је на затварање комуникације Никшић — Шавник;

— наређено је 9 бригади да упорном маневарском одбраном брани правац ка Матешеви и да се на случај јачег притиска повуче на линију: Лијева Ријека — Каменица (Ровци);

— јединице 29 херцеговачке дивизије добиле су задатак да затворе правац Осјеченица — Трубјела и даље ка Велимљу;

— формирана је једна мања „ударна група“ у рејону с. Боан, са задатком да затвори правац Пљевља — Тара и спријечи прелаз непријатеља на лијеву обалу Таре;

— два батаљона 7 бригаде оријентисана су са просторије Никшића у Међурецке да би помогла 9 бригади, пошто се све више појачавао притисак непријатеља на правцу Матешева. Непријатељ је успио да продре у Лијеву Ријеку, а својим лијевим крилом до у област Штавља.

Ето, таква је била ситуација и распоред снага II корпуса на дан 15 априла у 22.00, тј. уочи наших противдејстава на санџачком правцу, која су отпочела на дан 16 априла у 21.00. Напад је организован у двије колоне, и то:

а) **десна колона** — јачине три батаљона (један батаљон 7 и два батаљона 5 пролетерске црногорске бригаде) нападала је правцем: Бјеловићи — Брсково — Медено Гувно — Развршје (к. 1.250) — Јабучино;

б) **лијева колона** — јачине четири батаљона (по један батаљон из 5 и 9 црногорске бригаде и два батаљона 8 бригаде) нападала је правцем Мојковац — Лепенац — Цер — Обод — Потрк;

в) 3 и 4 санџачка бригада имале су задатак да затворе правац Пљевља — Шаховићи и да садејствују главној (лијевој) колони.

Пошто је 4 санџачка бригада под снажним притиском непријатеља морала да се повуче и била пребачена на лијеву обалу р. Таре, то је непријатељ успио да паралише дејство лијеве колоне (и поред тога што је постигла извјестан успјех и била избила чак на линију Мајсторовина — с. Биоче — Ракита — Лепенац — Цер), јер је био угрожен и прелаз на Тари (мост код Мојковца).

У току 17 априла непријатељ се зауставио на сектору Мојковац, а тиме је у суштини био заустављен и наш напад, јер је услед слабог дејства 4 санџачке бригаде непријатељу пошло за руком да избије на врло важну топографску тачку Градац (сјевероисточно од Мојковца).

На осталим правцима непријатељ у току овог дана није имао нарочитих успјеха, осим јачег насилног извиђања према нашој Приморској групи која се тога дана налазила на линији: Богетовићи — Долови — Марковине.

Правац према Лијевој Ријечи ојачан је још једним батаљоном 9 бригаде и једним батаљоном 5 црногорске бригаде.

На дан 18 априла, у наставку наших противдејстава, успјели смо да преотмемо Шаховиће. Непријатељ је поновио напад са сектора Подгорице, али је задржан пошто је претрпио велике губитке.

На дан 19 априла непријатељ је са новим појачањима прешао у противнапад и последије тешке борбе поново повратио Шаховиће. Наше снаге на сектору Лијеве Ријеке повукле су се на линију: Сретешка Гора — Прекобрђе.

20 априла продужене су борбе сјеверно од Мојковца. „Ударној групи“ из рејона с. Боана наређено је да пређе на десну обалу р. Таре. На овај начин, непријатељска основица у Санџаку била је угрожена са два правца.

21 априла разбијена је колона која је нападала са правца Лијеве Ријеке, а наше снаге избиле су на Вјетерник, гонећи непријатеља у правцу Куча. Пошто је у току овога дана владало затишје на санџачком правцу, предузели смо потребне припреме и груписање јединица у циљу извођења противнапада на сектору Мојковац — Бијело Поље. Према плану било је предвиђено:

а) да се противнапад изврши на дан 23 априла у 21.00, и то у двије колоне:

— десна колона — 5 црногорска пролетерска бригада и два батаљона 7 црногорске бригаде — са задатком да напада са просторије Ланиште — с. Бјелојевићи, општим правцем: с. Тржишта — Брсково — Развршје (к. 1.174 и к. 1.250) — Слијепач Мост — Јабучина;

— лијева колона — 3 санџачка бригада, 8 црногорска бригада и један батаљон дивизије „Гарибалди“ са задатком да напада са просторије: Подбишће, општим правцем: Мојковац — Лепенац — Цер, с тим да по избијању на Цер изврши слиједећи маневар: 8 црногорска бригада да продужи напад правцем: Обод — Соколовићи — Шаховићи — Гранчарево, 3 санџачка бригада да продужи дејство према Борову, а батаљон из дивизије „Гарибалди“ да се заустави на Боровњачкој Коси изнад моста код Мојковца;

б) да 4 санџачка бригада пријеђе на десну обалу Таре код Ђурђевића Таре, а потом да продужи дејство правцем Косаница — Борово и на тај начин садејствује 3 ударној санџачкој бригади из састава лијеве колоне;

в) да напад лијеве колоне потпомаже 1 батерија брдског дивизиона 3 дивизије.

Припреме су завршене у току 22 и 23 априла, а напад је отпочео у току ноћи 23/24 априла. Наше су јединице успјеле да потисну непријатеља на цијелој линији, да заузму Мојковац, Завршје, Медено Гувно и Лепенац и да наставе наступање. Напад се одвијао тачно по утврђеном плану, али у тешким и упорним борбама и уз надљудске напоре наших бораца и старјешина.

Из разматрања ових дејстава се види како се брзо и одлучно може маневровати и са истим снагама. Тако, на примјер, главнина снага била је у току једног дана прикупљена на простору: Трешњевик, Матешево, Колашин, Мојковац за дејство по унутрашњим оперативским правцима. Оцијењено је да је најопаснија она група која наступа од Пријепоља и Пљеваља, и зато се на ову групу бацају скоро све снаге, заустављају је и наносе јој тешке губитке (16 и 17 априла). Главнина наших снага туче непријатеља у току ноћи 23/24 и 24 априла, разбија га и гони кроз Санџак и ослобађа Бијело Поље и дио Санџака. Други дио тих снага, ојачан снагама са главног правца — пошто је оцијењено да су одређене снаге довољне за успјешна противдејства на правцу Мојковац, Бијело Поље, ако се у пуној мјери активирају 3 и 4 санџачка бригада и да дејства са правца Лијеве Ријеке могу компромитовати дејства на правцу Мојковца — пребацује се усиљеним ноћним

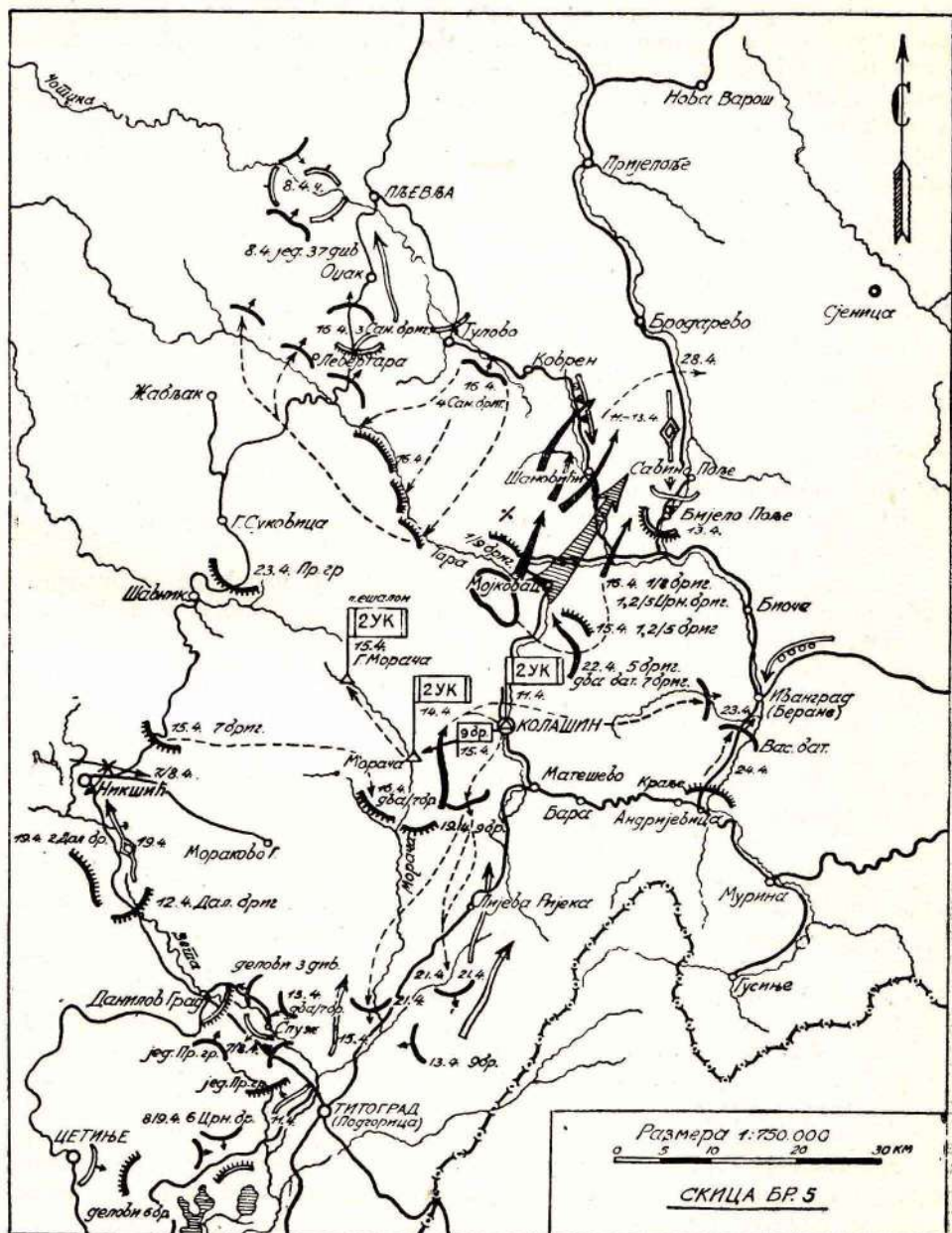
маршем (остављајући мању резерву у рејону Колашина) и у току неколико дана једну за другом туче непријатељске групе на Трешњевику и Вјетернику, затим у Кучима, а најзад и ону код Никшића. Потпуно ослобођење територије коју смо раније држали и њено проширење у величини једног среза било је за нас у том периоду рата, на том сектору, од нарочите важности како за спровођење офанзивних планова, тако и за коначно учвршћење наших позиција у Црној Гори. Послије тога могла је услиједити општа мобилизација и увлачење читавог народа у борбу противу окупатора и домаћих квислинга. То је била лијепа и велика војничка пobjеда, која је наше јединице још једном високо војнички афирмирала и дала им офанзивног полета.

Као што се види, непријатељ је био разбијен на правцу Лијеве Ријеке (21 априла), прије но што је дотучен код Мојковца и у долини Лима на правцима Бродарево, Пријепоље, Пљевља, послије првог противудара наших снага од 16 априла. Овим је била ослобођена не само сва ранија већ и нова територија у величини већој од једног среза, а наши губици, услед умјешног и енергичног дејства старјешина и јединица, нијесу били велики. Испорпљеност јединица, од којих је већина морала улазити у неколико бојева у току неколико дана, послије маршева који су достигали по 40 — 50 км, била је максимална. Али је и поред тога њихов офанзивни дух био сачуван до краја. На тај начин било је обезбијеђено извршење опште замисли ове врло сложене операције, а наше јединице, благодареди богатом искуству које су стекле у овим маневрима, биле су способне да ускоро послије тога — као главнина наших снага — преко Пештера, Ибра и Копаника, наступају за Србију. У исто вријеме, и јединице 29 дивизије, исто тако брзим маневрима и пребацивањем појачања са једног правца на други, односе неколико пobjеда: код Гацка, Невесиња, Билећа и Требиња.

Иако је однос снага на читавом фронту био повољнији за непријатеља, ми смо благовременом прегрупацијом својих снага и брзим и енергичним ударима на појединим правцима успијевали да истим снагама добијамо превласт над непријатељем и да његове снаге почесно разбијамо и на крају тучемо. Тако је дејство по унутрашњим оперативским правцима, као веома сложен и успјешан маневар, постало саставни дио војне вјештине наших старјешина. Оне су увидјеле да могу изводити и најсложеније маневре, само ако енергично дејствују, и да се наша премоћ, односно наша снага, огледа у схватању значаја маневра, у његовом досљедном вршењу и довођењу до краја. Послије овог маневра наше јединице су стекле нова велика искуства, а старјешине су се оспособиле да командују и у најсложенијим условима. Очувана је територија која је касније послужила за прихват 2 и 5 дивизије (које су тада дејствовале у Западној Србији), сачувана је територија са које је средином 1944 године отпочео велики маршманевар групом од три дивизије ка Копанику и Србији и двјема дивизијама од Фоче преко Ужица у Западну Србију (скица бр. 5).

Навешћу и примјер врло поучне Мостарске операције.

Послије ослобођења Книна, по наређењу Врховног штаба, јединице VIII корпуса су се размјестиле у Сјеверној, Средњој и Јужној Далмацији. Пошто је ослобођена територија била угрожена са праваца од Сења, Бихаћа

ПРЕГЛЕД ОПЕРАЦИЈЕ ГЛАВНЕ ГРУПЕ И УДАРНОГ КОРПУСА У ВРЕМЕНУ
ОД 2. IV. ДО 29. IV. 1944 ГОД.

и Мостара, то је и распоред снага VIII корпуса био тако подешен да је на сваком угроженом сектору била постављена по једна дивизија, док се на централном дијелу, на сектору Книн — Шибеник, налазила јака маневарска група од двије дивизије, тенковске и артиљериске бригаде. У оперативном погледу, овај распоред омогућавао је корпусу да јаким резервама изводи одлучујуће ударе на било којем правцу и, у исто вријеме, заједно са морнарицом да штити и јадранску обалу.

Штаб VIII корпуса био је чврсто убијеђен да ће корпус интервенисати на мостарском правцу, те су и његове припреме биле оријентисане ка том простору. У Лику је била пребачена једна дивизија, која је самостално водила борбу, а касније је тамо упућена и моторизована артиљерија, тако да се због тога морао измијенити и распоред дивизије која је била на централном сектору, тј. на сектору Книн — Шибеник. Сада је на овом широком простору мјесто двије дивизије била разбацана једна дивизија. На тај начин, маневарска група била је деконцентрисана и неспособна за брже интервенције у било ком правцу.

VIII корпус се налазио у таквој ситуацији када је непријатељ отпочео своју офанзиву из Мостара ка нашој ослобођеној територији. Пошто су његове снаге биле врло велике, он је успио да потисне нашу дивизију са тога сектора и да јој нанесе осјетне губитке.

У таквој ситуацији, штаб VIII корпуса добио је наређење од Врховног штаба да интервенише свим расположивим снагама и да поврати изгубљено земљиште. Пошто се у том времену није располагало довољним снагама за извршење постављеног задатка, одлучено је да се најприје концентришу све снаге корпуса и да се врате јединице из Лике, како би се створила довољно јака маневарска група за извођење напада на непријатеља, водећи рачуна да се остали дио територије обезбиди од евентуалних испада непријатеља. Нарочито је било опасно узети снаге из Сјеверне Далмације, јер се у то вријеме у Земунику организовала енглеска ваздухопловна база за наше снабдијевање, коју је на сваки начин требало заштитити.

Да би се остварио овај план, било је неопходно да 9 дивизија, без ичије помоћи, по сваку цијену задржи непријатеља на свом отсјеку, иако јој је, због тешких борби које је водила већ неколико дана, била неопходно потребна брза и енергична помоћ у свјезим јединицама. Међутим, штаб корпуса, умјесто непосредне помоћи у виду појачања, помогао ју је једним великим нападом на непријатеља, који се у приличној мјери био исцрпио у борбама са 9 дивизијом. У току наших припрема 9 дивизија је неколико пута тражила помоћ, али је издржала све нападе далеко надмоћнијег непријатеља када је штаб корпуса објаснио смисао маневра и напада који је припремао. На тај начин, 9 дивизија је уствари вршила заштиту наше концентрације и извођења маневра. Требало је извршити брзу прегрупацију и концентрацију свих могућих снага. Неке јединице морале су прећи око 300 км да би стигле на концентрациску просторију. Захваљујући помоћи морнарице, штаб корпуса је за рекордно вријеме (3 дана) пребацио главнину својих снага из Сјеверне и Јужну Далмацију, на сектор Метковић — Широки Бријег. Неке јединице су стигле врло брзо, али ниједна није појединачно ангажована. Штаб је располагао са двије елитне, потпуно свјеже дивизије, тенковском бригадом

и моторизованом артиљерском бригадом и 3 дивизијом, која је била прилично изморена у одбранбеним борбама. Према тим снагама стајало је око три непријатељске дивизије, изморене у борбама и растегнуте на великој просторији. Што је најгоре, непријатељ је вјеровоа да немамо свјежих снага, па је и свој противудар изводио прилично неопрезно и неуредно, уздижући се у своју побједу. На источним обалама Неретве, према Невесињу, извршена је концентрација херцеговачких јединица. Херцеговци су такође располагали са једном дивизијом у којој су се налазиле двије свјеже бригаде.

Да би се ослободио Мостар, тј. главни циљ планиране операције, било је потребно сломити спољну одбрану Мостара, тј. Широки Бријег. Сазнало се да непријатељ од Широког Бријега па до Мостара нема никаквих солидних одбранбених положаја и да и сам град Мостар није био припремљен за одбрану. Непријатељ је вјеровоа да је око 2.000 бораца усташки настројеног рејона Ракитно довољно за заштиту Мостара са сјеверозапада. Пошто је на основу извршене процјене ситуације и прикупљених података штаб корпуса донио одлуку да се главни удар изведе правцем Широки Бријег — Мостар, то је на том правцу концентрисао пет пута јаче снаге од непријатеља који је држао тај сектор. Сама концентрација наших јаких снага код Широког Бријега имала је велико морално дејство на непријатеља. Како су се плашиле да би им се главнина наших снага, по паду Широког Бријега, нашла у позадини, непријатељске снаге на сектору Метковић, Чапљина, Љубушки почеле су нагло да се повлаче на своје првобитне положаје. У моменту самог прегрупавања непријатељских снага извршен је страховити удар на Широки Бријег, којему непријатељ није могао одољети. Пошто су ликвидирале Широки Бријег, наткриљавачући непријатеља, снаге корпуса су за неколико сати гоњења дошле у непосредну близину Мостара. Да би избјегао катастрофу, непријатељ је покушао да наглим повлачењем из Мостара извуче живу силу и материјал. У том циљу почео је да напушта поједине положаје, а затим и саме градове Мостар и Невесиње. Међутим, то је било касно, јер се обруч затворио око главнине његових снага, тако да је на бојном пољу остао, углавном, сав његов тешки ратни материјал и наоружање.

Као што се види, Мостарска операција може да послужи као поучан примјер цјелисходности брзог маневра и концентрације снага на најосетљивијем правцу у циљу наношења одлучног удара.

Побуде за извођење Мостарске и Книнске операције биле су различите. Док смо у Книнској операцији ми сами тражили битку и натјерали непријатеља на борбу, дотле нас је непријатељ у почетку Мостарске операције принудио да водимо упорне одбранбене борбе којима смо створили услове за каснији прелаз у противнапад. Разочарење непријатеља код Мостара било је велико, јер се надао да ће стићи до Макарске, Сплита, Сиња, Метковића и Дубровника. Умјесто свега тога он се нашао код Коњица, а мало касније на Иван Седлу у близини Сарајева.

Ако се може говорити о грешци непријатеља код Мостара, онда мислим да се она огледа, у првом реду, у томе што нас је потцјењивао и што није располагао потребним подацима о нама. Због тога се није ни потрудио да учврсти и осигура заузете положаје и да са њих пође у даље напредо-

вање. С друге стране, и ми смо погријешили што смо му дозволили да своје јаче снаге извуче долином Неретве ка Коњицу.

Послије Мостарске операције VIII корпус је уствари претстављао маневарску групу којом је Врховни штаб могао утицати на најугроженије секторе. VIII корпус је црпио своју велику маневарску снагу отуда што се налазио уз море, које му је служило као главна рокадна комуникација и главна комуникација за снабдијевање. Он је у завршним операцијама и добио задатак да, ослањајући се лијевим крилом на море, а десним на Другу армију, наступа према Трсту.

Анализом оваквих сложених маневарских дејстава можемо пронаћи стотине тактичких форми, које су и незапажене богатиле нашу војну праксу и омогућавале све сложеније форме маневра. Ако бисмо их запоставили, то би значило да сијечемо грану на којој стојимо, значило би да себи одузимамо најубојитије оружје. Оживљавањем оваквих примјера (а њих има безброј) ми код наших старјешина одржавамо и усавршавамо смисао за покретљивост и способност за маневровање, гајимо и развијамо особине које и све савремене армије желе да постигну код својих старјешина и јединица. То је нормално, тим прије што се савремени рат, при постојећој засићености брзопокретних јединица, не да ни замислити без брзих и смјелих покрета и маневара. Тенденција све већег пораста таквих јединица ставља на прво мјесто правилно уочавање значаја и снаге маневра и његовање таквих особина код старјешина и јединица којима се обезбјеђују услови за извршење сложених и дубоких операција.

Концентрични маршманевар наших група дивизија у љето 1944 године, наиме: једне групе од три дивизије из Црне Горе преко Пештера ка Копаонику, у циљу спајања са крупним српским снагама које су оперисале у Јужној Србији, друге у јачини двије дивизије из Источне Босне према Западној Србији, у циљу дејства према Ваљевоу, и, касније, треће у јачини једног корпуса из Источне Босне у Мачву, омогућио је:

а) да јединице из Јужне Србије поћу у наступање и очисте скоро цијелу Јужну и већи дио Источне Србије;

б) да јединице групе дивизија које су избиле у рејон Копаоник, Брус, Александровац, последије разбијања дјелова њемачке дивизије у долини Ибра и уништења главнине непријатељских снага у јачини од преко 2.000 четника на Копаонику, крену правцем између Ужница и Чачка ка Горњем Милановцу да се ту споје са групом дивизија која је наступала преко Западне Србије и очисте Ваљево са околином;

в) да јединице XII корпуса сигурно форсирају Дрину, упадну у Мачву и Посавину и крену ка Обреновцу.

Сада су све три групе, које су међусобно биле тијесно повезане, дејствовале под једним непосредним оперативним руководством са задатком да на широком фронту избију јужно од Београда, гдје се и формирала армска група, која касније ослобађа Београд. У исто вријеме група из Јужне Србије чисти источни и централни дио Србије, а армска група брзо избија под Београд и, уз садејство неких јединица Црвене армије, заузима сам град.

То је био крупни концентрични маневар, којим је чишћена територија од неколико стотина километара ширине што је одговарало и броју наших

јединица и порасту наше Армије у цјелини, и општој војно-политичкој ситуацији. Покрете и маневре тих јединица ништа није могло зауставити. Колико су то биле снажне и за маневар способне јединице, најбоље говори примјер 4 пролетерске бригаде, која је у типичном сусретном боју пред само форсирање Ибра до ногу потукла скоро читав пук 1 алписке дивизије, убила и заробила на стотине војника и официра заједно са командантом пука, а затим по плану продужила своје напредовање. Примјер групе I корпуса који на Палисаду у борби прса у прса заузима дијелом својих снага бугарско-њемачка утврђења и уништава сву посаду у јачини од неколико стотина бугарских војника и официра, потпуно је потврдио да су наше јединице спремне и на фронталне јурише, на пробој и ликвидацију позициске одбране противника. Одбрана бугарског пука, који се био утврдио по свим условима пољске фортификације, била је сломљена фронталним ударом једне наше ојачане бригаде, а војници и официри тога пука били су уништени, заробљени или распршени. Овај примјер је показао да се са здруженим јединицама може ићи на комбинације разних форми маневра и да су оне спремне и способне да држе и пробијају фронтове какав је касније био Сремски фронт. Ти маневри су дошли у вријеме када су наше снаге, које су упадале у Србију, већ биле стекле богата искуства у свима формама маневра, када су припреме и увјежбаност старјешина у потпуности гарантовали овакве велике успјехе. Сад је и таква врста маневра, као што је то био сусретни бој 4 пролетерске бригаде са једним пуком 1 њемачке алписке дивизије, постала наша својина. Наше јединице су биле способне за све врсте дејства и редовно су побјеђивале кад год су примјењивале брзи покрет комбинован са брзим ударима у бок и позадину непријатељских снага.

Огроман значај брзог и правилног маневровања може се видјети и из овог примјера. Када је, ради одлучујуће битке за ослобођење Београда, требало концентрисати наше јаке снаге у рејону јужно од овог града, појавила се потреба да се група која је наступала из Црне Горе преко Копаоника што прије споји на линији Маљен, Суворор, Рудник са групом из Западне Србије која је наступала ка Ваљеву. У том циљу група са Копаоника напушта овај важан рејон и наступајући преко Гуче у правцу Суворора и Рудника усмјерава све снаге према Београду и Подунављу. Међутим, командант ове групе (писац члака) рјешава да претходно очисти Ужице и Ужичку Пожегу да би у својој позадини створио слободан простор и тиме осигурао основицу за будућа дејства. Али је група у тим борбама изгубила један дан и ноћ, док је задатак био само дјелимично извршен. Због тога Врховни командант оштро опомиње команданта групе и наређује му да продужи маневар, јер се радило о извршењу основног задатка. Ту Врховни командант не допушта скретање са главног правца и отступање од главног задатка. Он свакодневно лично руководи сваком групом и обезбјеђује тијесно оперативно садејство група, које врше један општи стратемски маневар.

И овај стратемски маневар, поред крупних оперативних дејстава, обилује разноврсним и брзим тактичким дејствима. Ти маневри по богатству форме и садржине дају свој прилог за даље усавршавање нових форми и усклађивање стратемског са оперативним маневрима група и за усклађивање разноврсних тактичких маневара унутар сваког оперативног плана. У току

тих маневара и тешких бојева око заузимања Београда формирана је и армија, која је касније образовала Сремски фронт, држала га у условима сремске равнице, и тако привремено прешла у одбрану кругог фронта са позицијама, појасевима, итд. Ми смо на тај фронт, на такав преокрет у начину ратовања, били привремено присиљени послје ослобођења Србије, Македоније, Црне Горе, Далмације и дијела Босне, јер су и снаге Црвене армије на нашем десном крилу и снаге Савезника у Италији биле заустављене у свом даљем напредовању. Ми смо се тада нашли на централном дијелу јужног крила Савезника, на важним магистралама Београд — Загреб — Беч и Сарајево — Карловац — Трст. Због тога је непријатељ био принуђен да према таквим нашим снагама постави своје јаке снаге и да сам пређе у одбрану.

Крупни маневри VIII корпуса, а нарочито они које је IV армија касније изводила на правцу: Мостар — Книн — Истра, који су изведени једновремено са овим у Србији, и касније маневар II армије на правцу Тузла — Сарајево — Добој — Бања Лука — Карловац, омогућили су дробљење и уништавање непријатеља на тим правцима. Крупним маневром, I, II и III армије у завршним операцијама нашег рата, у вези са маневром крупних хрватских и словеначких јединица из позадине, непријатељ је био коначно опкољен и уништен, а земља ослобођена од окупатора.

За завршни период ратовања нарочито су карактеристични стални и жилави маневри наших снага у Славонији и Словенији. Јединице и једне и друге групе, формиране у неколико мањих корпуса, усљед јаког притиска непријатеља, врше стална комбинована дејства, почев од акција диверзантских група па до напада комплетних дивизија и корпуса на поједине групе или колоне противника. Оне се прилагођавају новим и врло тешким условима, садејствујући, нарочито у завршним операцијама, нашим главним снагама: I, II, III и IV армији и обезбјеђујући њихове наступне маневре на правцима наступања.

Врло лијеп и поучан примјер маневра претставља употреба IV корпуса Народноослободилачке војске Југославије у завршним операцијама наше Армије 1945 године у Истри. Према плану Генералштаба јединице овог корпуса биле су предвиђене да у заједници са групом дивизија II армије (3, 4 и 10 сд) ослободе Карловац, а затим да наступају према Загребу, док би дивизије II армије наступале према Новом Мјесту. Крајем априла 1945 године, послје учествовања у борби за ослобођење Бихаћа и упорних борби са 104 немачком дивизијом, која се пробијала од Бихаћа ка Карловцу, дивизије IV корпуса водиле су жестоке борбе на положајима око Карловца, и то: 8 сд између р. Коране и р. Мрежнице, 34 сд између р. Мрежнице и р. Добре и 7 сд између р. Добре и Купе. Непријатељ је придавао велику важност одбрани Карловца. Поред 194 дивизије, која је из Бихаћа упућена за појачање одбране Карловца, и снага које су се дотада налазиле у Карловцу и околини (око 15 немачких батаљона и 8 бојни усташа и домобрана, артиљерије, нешто тенкова и борних кола), непријатељ је крајем априла на овај сектор упутио и 7 СС дивизију, коју је према плану од 23/4 требало упутити из Славоније у рејон Љубљане. Држањем Карловца и околине непријатељ је обезбјеђивао бок и позадину својих снага, које су се источно од Загреба бориле са нашим снагама које су наступале на запад, а уједно је угрожавао бок и позадину наше

IV армије при њеном наступању према Трсту. Створ земљишта око Карловца — са много ријека које се састају око Карловца и испресјецано земљиште са низом погодних и узастопних положаја за одбрану — у многоме је олакшавао организацију одбране ових положаја. С обзиром на овакав значај овог рејона ослобођење Карловца било је необично важно и за наше снаге. Због тога су и одређене овако крупне снаге за извршење тога задатка. Штаб II армије, у својој заповијести од 29 априла 1945 године, предвидио је IV корпус на правцу главног удара са задатком да нападне непријатеља између р. Добре и р. Купе, да пресијече непријатељу отступницу од Карловца ка Новом Мјесту, затим да избије на комуникацију Карловац — Загреб и да потпуно отсијече карловачку групацију од Словеније и Загреба. Предвиђено је да 3 дивизија наступа између р. Добре и р. Мрежнице, 4 сд између р. Мрежнице и Коране, а 10 сд да образује армиску резерву у рејону Слуња.

У вријеме припрема за извршење ове операције IV армија водила је упорне и жестоке борбе око Ријеке. Пошто су покушаји да се главнином снага пробије ка Трсту на правцу Ријеке били осујећени, штаб армије, у вези наређења Врховног команданта, мијења своју одлуку и усмјерава главни правац удара ка десном крилу, тј. правцем Машун — Св. Петар — Трст, а помоћни ка лијевом крилу. За извршење овог задатка Генералштаб одлучује да са положаја код Карловца скине прво 8 сд, затим 7 сд и артиљерску бригаду IV корпуса и да појача IV армију. Одлазак ових снага са положаја око Карловца отежао је и успорио извршење задатка II армије. Карловац је ослобођен после врло упорних и тешких борби тек 6 маја 1945 године ујутру, што је имало утицаја и на борбе око Загреба, а и на употребу дивизија II армије у правцу Новог Мјеста. Но, без обзира на ово, овај маневар Генералштаба IV корпусом (без дивизије) потпуно се оправдао. То најбоље потврђују борбе које су ове јединице водиле у Истри.

Преношењем правца главног удара на десно крило, јединице IV армије изненадиле су непријатеља и врло брзо успјеле да се пробију дубоко у непријатељску позадину, да ослободе Св. Петар, Илирску Бистрицу и затим да 1 маја 1945 године упадну у сам град Трст, а 2 маја и да га ослободе. Овим изненадним продором наших снага у Трст непријатељска групација око Ријеке, тзв. Ријечка групација, остала је дубоко у позадини наших снага које су наступале према Трсту. Штаб армије својом заповјешћу од 29 априла 1945 године одредио је оперативну групу, састава: 13, 19, 26 сд и 2 бригада 9 сд, и дао јој задатак да потпуно окружи, а затим уништи ову непријатељску групацију. Група је успјела да у току 29 и 30 априла потпуно окружи Ријечку групацију и да предузме нападе у циљу њене ликвидације. Непријатељ је давао жесток отпор и стално вршио противударе, те су наше снаге постигле само нешто успјеха у рејону Клане и на правцу Трст — Ријека код Подграда. Пребацивши 26 дивизију са правца Клане на правац Илирска Бистрица — Ријека, наше снаге су у току 1 и 2 маја постигле више успјеха и заузеле село Јелшане и важну раскрсницу Рупе, али је непријатељ и даље давао врло жесток отпор. Упорност којом се непријатељ бранио и низ других елемената указивали су на то да ће ликвидација ове групације ићи доста тешко. У току 2 маја примећен је жив саобраћај возила и чуле су се чешће детонације око Ријеке, што је све указивало да се непријатељ

припрема на пробијање. И стварно, предупредивши наше снаге које су намјеравале да продуже нападе, непријатељ је 3 маја ујутру, у виду покретног жежа, почео да се пробија ка Илирској Бистрици. Скупивши јаке снаге на правцу пробијања, непријатељ успијева да већ првог дана потисне дјелове 13 и 26 дивизије и да поново заузме село Шапљане, село Рупе и село Јелшане, а ноћу 3/4 маја да избије ка Илирској Бистрици и заузме неколико села на комуникацији Илирска Бистрица — Св. Петар. С обзиром на величину ове непријатељске групације — преко 20.000 Немаца са великом количином артиљерије — а и на премореност наших јединица, пријетила је опасност да би непријатељ могао остварити своју замисао и пробити се у правцу Трста или у правцу Љубљане. У овој ситуацији 2 маја стигла је 8 сд IV корпуса у рејон Постојна — Св. Петар — Стари Трст. Штаб армије одлучио је да ову дивизију и дио снага 29 сд употреби на овом правцу са задатком обезбјеђења десног бока. С обзиром на опасност која би настала ако би се Ријечка групација пробила ка Трсту, штаб армије рјешава да ослаби десни бок и да 8 сд упути према Илирској Бистрици са задатком да заустави непријатељско надирање правцем Илирска Бистрица — Св. Петар и тако ојача правац који је од Рупа преко Подграда водио за Трст. Поред тога, штаб армије пребацује двије бригаде 43 сд на комуникацију Трст — Ријека, а 10 бригаду 29 сд упућује из Општине у Св. Петар. 4 маја 8 сд из марша ступа у бој и успијева да заустави даље непријатељско надирање у правцу Св. Петар. Овога дана непријатељ није постигао неки знатнији успјех ни на осталим секторима. Концентришући своје снаге (око Илирске Бистрице) непријатељ 5 маја усмјерава своје нападе преко села Кнежак у правцу Илирска Бистрица — Св. Петар и послије жестоких борби успијева да заузме Илирску Бистрицу и низ доминантних висова источно од комуникације Илирска Бистрица — Кнежак — Св. Петар. Двије бригаде 26 дивизије, које су се налазиле на овом правцу — усљед непрекидних борби и исцрпљености — нијесу биле у стању да спријече даље непријатељско надирање. Како на правцу Љубљане, због употребе 8 дивизије, није било слободних наших снага, пријетила је опасност да ће се непријатељ пробити и даље ка Љубљани, што би сигурно створило нове тешкоће у борби са овом групацијом. Али, баш у овој ситуацији, послије вишедневних напорних маршева, стиже 7 дивизија и, смењујући јединице 26 дивизије, предвече 5 маја ступа у борбу. Послије врло жестоких борби, у којима су поједине коте по неколико пута прелазиле из руку у руке и три покушаја непријатеља да се у току ноћи пробије, 7 дивизија зауставља непријатељско надирање и избацује га са неколико висова које је у току дана био заузео. Тако су и ови његови покушаји пробоја ноћним дејствима, које је у току рата врло ријетко примјењивао, остали без успјеха. Ујутру 6 маја наше јединице предузимају напад на свима правцима и успијевају да заузму низ положаја и да потисну непријатеља према Илирској Бистрици. Предвече 6 маја једна бригада 8 сд успијева да се дубоко уклони у непријатељски распоред и да продре до жељезничке станице у Илирској Бистрици, а затим и у јужни дио града. Непријатељу, који је био сабијен на малом простору и изложен унакрсној ватри наше артиљерије и чије су трупе биле на крају своје физичке и моралне снаге, није ништа друго остало него да тражи примирје и пре-

говоре ради капитулације. Иако је непријатељ капитулирао ујутру 7 маја, ипак су борбе продужене и у току ноћи 7 и пре подне 8 маја, јер све јединице нису могле бити одмах обавијештене о капитулацији. Нашим јединицама предало се 16.000 њемачких војника и официра, на челу са командантом ХСВН њемачког корпуса.

Овај успио маневар тако крупне јединице у току Народноослободилачког рата показује и потврђује све опште поставке које су изнесене о маневру. Поред тога, он показује да је и у савременим условима рата, супротно пракси која се примјењивала у разради задатака у школама и у трупи, могуће вршити успјешне маневре и оним јединицама које су приморане да пјешаче на велика отстојања, и са јединицама које су непосредно прије тога водиле борбу. Овај маневар показује и то да долазак нових јединица освјежава јединице које се већ налазе у дуготрајној борби и потстиче их на веће напоре, нарочито у ситуацијама када су ангажоване снаге исцрпљене и уморне. Долазак 7 и 8 дивизије, који је унио довољно свјежине у борбена дејства, одиграо је велику улогу у ликвидацији непријатељске Ријечке групе, улогу која, захваљујући правилној употреби по мјесту и времену, далеко прелази прорачунске могућности и њиховог бројног стања и наоружања. Поред тога, овај примјер показује да је при извршењу маневра већом јединицом могуће, а и нужно, вршити и маневре потчињеним јединицама, као што су, у овом конкретном случају, вршени маневри дивизијама, бригадама и батаљонима. Даље, овај примјер показује да у примјени маневра нема и не смије бити оквира, да је сваки маневар одраз ситуације земљишта, стања сопствених снага, стања код непријатеља и низа других елемената, а посебно одраз идеје и одлучности команданта који га примјењује и старјешина који га извршавају. И овај примјер показује да је скоро у свима ситуацијама могуће и потребно вршити маневар. Гдје, како и коликим снагама — то се не може ријешити копирањем неког примјера, нити научити само из теорије, нарочито у савременим условима ратовања, кад готово никад нема довољно снага и када је потреба за њима веома велика.

Сличне маневре извели су IX корпус на десном крилу IV армије у Тршћанској операцији и X корпус на лијевом крилу III армије приликом форсирања Драве и продужења дејстава у правцу Марибора.

Благодарећи овако вјешто изведеним маневрима, наша Армија успијева да у завршном периоду рата окружи и уништи неколико крупних непријатељских група, да би на крају рата у рејону Цеље — Марибор уништила главнину непријатељских снага у јачини неколико њемачких дивизија и десетине хиљада усташких и четничких војника и официра. Рат је завршен крупним стратешким маневром, којим је уништена главнина непријатељских снага. Међутим, послије пробоја Солунског фронта 1918 године српска војска није успјела да окружи и уништи непријатељске снаге зато што није предузимала такве маневре и што се покретљиви непријатељ извлачио испод ударца, јер је био у општем повлачењу. Осим тога, Савезници нијесу дозвољавали да српска војска пролази преко бугарске територије и на тај начин су је ограничавали у извођењу обухватних и обилазних маневара.

Могоа би неко помислити да оперативни и стратегиски маневри, усљед омасовљења армије, постају све значајнији, а да такозвани „мали маневри“ (како смо често називали своја мања дејства и диверзије), губе од свога значаја. Међутим, такво схватање било би погрешно, што потврђује не само искуство Другог свјетског, него и Корејског рата. Зар наши и најкрупнији дефанзивни или офанзивни оперативни маневри нијесу били препуни малих, ситних дејстава; зар се не би могла написати читава студија о тактичким дејствима у V или којој било од офанзива и противофанзива; зар та наша стална тактичка живост није обезбиједила пробијање у току V офанзиве и наш крупни оперативни и оперативно-стратегиски маневар касније? Зато, само онај може правилно схватити значај и снагу крупног маневра који даје достојно мјесто тактичким маневрима и дејствима, јер су они једно од најбитнијих средстава за постизање оперативних успјеха и за избијање у оперативни простор. Зар нам искуство из Другог свјетског рата, па и ранијих ратова, не говори да се исход операције у првом реду рјешавао успјесима у тактичкој дубини непријатеља? Избијањем у оперативни простор сваки командант је тежио да оствари што бржи маневар са циљем окружења и уништења непријатеља, али је до уништења долазило само тамо гдје је бранилац био паралисан и лишаван маневра, било због тога што га сам није примјенивао, било зато што је дејствима противника био онемогућен да га примјени.

Искуство Другог свјетског рата показује да су све зараћене стране придавале највећи значај оним маневрима који су вршени са циљем расијецања непријатељских снага, њиховог укљештавања, опкољавања, итд. Међутим, многи нијесу могли да схвате наш маневар, наше непрекидно активно дејство у сталном окружењу, затим наше сталне маневре са забацивањем у позадину непријатеља — без бојазни да ћемо бити уништени — и нашу сталну и непрекидно растућу тежњу ка све разноврснијим и све смјелијим маневром. Све их је чудило наше брзо улажење и у најсложенију ситуацију, брзо одвајање главног од споредног, брзо спровођење одлука у дјело, брзо преношење свега тога на извршиоце.

Но, ми смо се увјерили да крутост у спровођењу, на примјер, наступног маневра доводи до линиског кретања јединица и фронталног потискивања противника. Такво је наступање споро, јединице које наступају трпе губитке од „малих“ маневара браниоца који изводи маневарску одбрану, тако да се и наступање нападача брзо гаси. Зато се и односом према борбеним порецима, како у такозваном савременом рату, тако и у комбинованом, рјешавало и питање самог маневра. Као лијеп примјер за то може да послужи наша противофанзива (пробијање) на Сутјесци: прво се пробила и отпочела наступање 1 дивизија, иза ње по дубини 2 и 7 и, најзад, 3 дивизија. Непријатељ је изненађен сталним нарастањем снага из дубине, благодарећи маневру и дубоком борбеном поретку наших снага који им је омогућио избијање у оперативни простор и дејство у позадину непријатеља.

Прије него што се баци један општи поглед на маневар у Кореји, потребно је рећи нешто о маневарској одбрани (иако је о томе писано) и размотрити кроз какве је форме пролазио тај вид маневра у току Народно-

ослободилачког рата. У условима вођења рата, када претходно постоје оформљени фронтови, маневарска одбрана претставља вид одбранбеног маневра који у себи садржи неколико форми маневра. То значи да и однос према том виду маневра није ништа друго до однос према гледању на вођење одбране уопште и њеном мјесту у војној мисли.

Маневарска одбрана, која може бити упорна, гипка и „еластична“ — како су је Немци окарактерисали — у многоме је одраз гледања војног руководства дате државе на војно дјело, што нормално зависи од општег гледања на одбранбени рат почев од форме позициске одбране до форме маневра „еластичне“ одбране.

Зашто ми нијесмо за круту примјену једне од ових форми маневра, већ за разне комбинације маневара, за мијењање форми у једном истом боју или операцији, за даноноћно мијењање форми маневра у сагласности са постојећим околностима и могућностима?

Ми знамо да ће један од најважнијих задатака непријатеља увијек бити да открије или погоди нашу стварну форму маневра (замисао) за дати бој или операцију и да схвати наше форме дејстава. Зашто? Зато што ће тада бити у стању да предузме одговарајуће — цјелиходне противмјере. У ствари, те мјере, односно противмјере, нијесу ништа друго до маневри и противманеври са једне и са друге стране, то су, дакле, та општа дејства у цјелини. На тај начин, непријатељ ће унапријед бити спреман да реагира на сваки подухват свога противника, моћи ће да води рат који ће њему одговарати. Он ће знати шта и када треба да предузима да би противнику напустио сопствену вољу, другим ријечима, обезбиједиће иницијативу за себе, а тиме вјероватно и побједу.

Искуство нашег рата потврђује чињеницу да смо гријешили скоро увијек када смо се држали једних форми маневра, и, обратно, да смо увођењем нових форми увијек изненађивали непријатеља и доводили га у ситуацију да протестује „што не ратујемо по правилима“.

Наша упорна одбрана против јаким њемачких снага на простору Шћит — Вилића Гувно — Г. Вакуф у IV офанзиви, када су борци бранили одређене положаје утврђујући се, а затим извели брзи маневар преко Неретве у правцу нове просторије (која ће нашим снагама поново дати замаха и омогућити им слободу дејства), исто тако као и дводневна одбрана Колацина из бункера и ровова 1943 године од напада Италијана и четника (који су имали премоћ у људству, нарочито у топовима и бацачима, и били подржани колоном тенкова од правца Матешева), а одмах последице тога брзи маневар преко Бјеласице у циљу заузимања Берана итд., очигледно показује да смо знали и умјели да примјењујемо све форме маневра, од најупорнијих до најеластичнијих, и да смо форме бирали према задатку и циљу, према конкретном непријатељу и ситуацији.

При оцјењивању наше Армије непосредно последице рата, а и касније, говорило се, а и још говоре неки наши сусједи, да је то била партизанска војска, а наша дејства „чисто“ партизанска. Прије свега, јасно је да су се све форме маневра у току ратова међусобно преплијетале, те према томе не постоји ни „чисто“ позициски, ни „чисто“ покретни, па ни „чисто“ партизански рат. Једно је тачно: да је партизански рат, или боље рећи форма

нашег комбинованог рата, рат који је најбогатији најразноврснијим формама дејства, да је то најсложенији, а вјероватно и најтежи рат. Зато га непријатељ није ни могао схватити, изучавао га је, али га није могао изучити — једном ријечју, и за њега је то био посебан рат, јер се далеко лакше сналазио у партизанском рату у другим земљама и успијевао да често наноси озбиљне ударе оним снагама које су га водиле и да паралише њихова дејства на дуже периоде. Пошто се са тим снагама обрачунавао кампањски, то за њега није ни био стални покретни фронт, како је називао рат у Југославији, и не слутећи да тиме даје општу (основну) карактеристику нашег рата.

И наш је рат у одређеним временским периодима носио карактер маневарске одбране, или су извјесни бојеви и операције добијали привремено тај карактер. Но, без обзира на то што маневарска одбрана у савременом рату претставља најживљи и најактивнији вид одбранбеног маневра, са крајњим циљем да се непријатељ искрвари, замори и исцрпи, да се укочи његов маневар и створе услови за прелазак у противофанзиву, ипак се мора схватити да у тај маневар морамо унијети много одлика нашег маневра. Другим ријечима, ми још боље морамо спојити наше живе форме маневра са принципима маневарске одбране, прожети је нашим духом и тиме разбити шаблон и у тој форми одбране која на први поглед изгледа најслободнија. Онако како се третира у неким војним школама, ова одбрана ипак остаје шаблон, јер ни она, као посебан вид одбране, не посвећује довољну пажњу забацивању снага у позадину, боји се опкољавања, тражи борбу за унапријед одређене линије, итд.

Гледање на маневарску одбрану искључиво као на одбрану неких повезаних узастопних и припремљених појасева и њено укалупљивање у те појасеве, штетно је и лишено сваког разумијевања вођења нашег рата или сличних ратова. Одбрана тако непрекидних појасева на први поглед може изгледати систематичнија и сигурнија, јер ту постоје дубоко ешелонирани сви елементи борбеног поретка, а сами ешелони воде борбу наизмично и по одређеном систему, обично по унапријед одређеној норми која захтијева од трећине до половине укупних снага у сваком ешелону, односно на сваком појасу. Такви „живи“ појасеви бране дубину, а за њихово постојање непосредно је везана и одбрана дотичног правца и активност према непријатељу — дакле, и елемент добијања у времену и чување снага и њихово извлачење испод удараца — и, најзад, постојање тако покретног фронта без кога се не да ни замислити успјешна маневарска одбрана. У исто вријеме, према таквом гледању, постојање таквог покретног фронта изазива потребу да се одржи његова цјеловитост, тј. да се не смије дозволити да буде пробијен у цјелини и да се мора обезбиједити одбрана одређеног правца, имајући у виду да се основни правац узмицања мора увијек бранити јаком живом силом и довољним техничким средствима, а да снаге на боковима при томе служе за обезбјеђење и успоравање надирања непријатеља, тј. за садејство главних снагама. По моме мишљењу тако схваћена маневарска одбрана даје образац једностраног гледања, а само вођење маневарске одбране деградира се на њен најпримитивнији облик, гдје ће успјех наступајућег бити загарантован само ако успије да пробије појасеве прије но што их бранилац посједне и систематски организује за одбрану. Овдје се нарочито запостављају бокови

и значај бочног маневра, као једне од најефикаснијих форми маневра, која браниоцу обезбјеђује слободу дејства, а наношење губитака ономе који наступа. Ако се тако јаке снаге налазе на боковима, а мање жилаве и веома покретне на правцу наступања непријатеља, онда ће непријатељ често удари у празно, док ће му стално над главом висити опасност од дејства тих снага у бок или позадину. Може се чак допустити и то да непријатељ изврши продоре својим покретним трупима и да чак стекне убјеђење да је избио у оперативни простор, али му се не смије допустити да тај „продор“ рашири. То се може постићи смишљеним и сталним активним дејствима браниоца на бокове нападача, тако да ће тиме и његов „продор“ бити изолован, а његове снаге уништаване и на крају приморане да обуставе своја дејства. Тако развучен борбени поредак наступајућих снага биће крут и неспособан да дејствује лијево и десно (у бочне стране) нарочито у брдским условима, док ће сам бити изложен ударцима снага са бокова. Онај који наступа биће паралисан, често ће изгубити иницијативу, а тиме ће и његово наступање бити осуђено на неуспјех. Ово нарочито важи за дејства по правцима. Још више: само таква одбрана, која се заснива на нашој пракси и нашим гледањима о примјени и улози офанзивности, може најефикасније обезбиједити постизање циља маневарске одбране и створити услове за прелаз у противофанзиву.

Но, то не значи да маневар треба свести на лутање, као што се то догодило са једном нашем бригадом 1942 године (али чим је напустила ту „тактику“ и прешла на активна дејства, она се одлично тукла све до краја рата). Напротив, маневар се мора заснивати на упорности и ешелонирању борбеног поретка, обезбјеђујући у исто вријеме и своју оперативну основицу. Али, обезбјеђење основице не треба схватити тако као да се непријатељу не смије дозволити да крене „ни стопу даље“ и да се мора зауставити „по сваку цијену“, већ да треба себи обезбиједити ослонац и слободу даљих дејстава. То значи да треба осигурати вођење даљих акција са те основице, жртвујући и простор у циљу обезбјеђења великог маневра. На појединим отсјецима фронта снаге браниоца прелазиће и у отсудну одбрану, нарочито ако се ради о одбрани важног правца (чвора), од чијег држања зависи и дејство на читавом правцу, односно судбина читавог фронта на том отсјеку. То ће већином бити привремена дејства која ће се ограничавати на поједине правце, чијим заузимањем противник излази на широк и слободан оперативан простор са кога може дејствовати у бок и позадину браниоца.

Политичка основица маневра има посебну важност не само у тактичком, него и у стратешком смислу, јер се дубоко преплиће у сваком посебном боју и операцији, а често одређује чак и њихов смисао. Овдје је врло важно обезбиједити садејство малих и крупних, све до најкрупнијих јединица, ускладити њихове покрете и дејства тако да мање јединице обезбјеђују покрете, прегрупације и све остале планиране припреме већих јединица и да обезбиједи развој маневра и са тактичке стране у цјелини. У таквим случајевима маневар мањих јединица може се искористити и као војно лукавство за обману противника о мјесту и циљу крупних снага — о намјерама главне групације.

Навешћу и два примјера из искуства одбране Њемаца послије со-
вјетске противофанзиве код Стаљинграда:

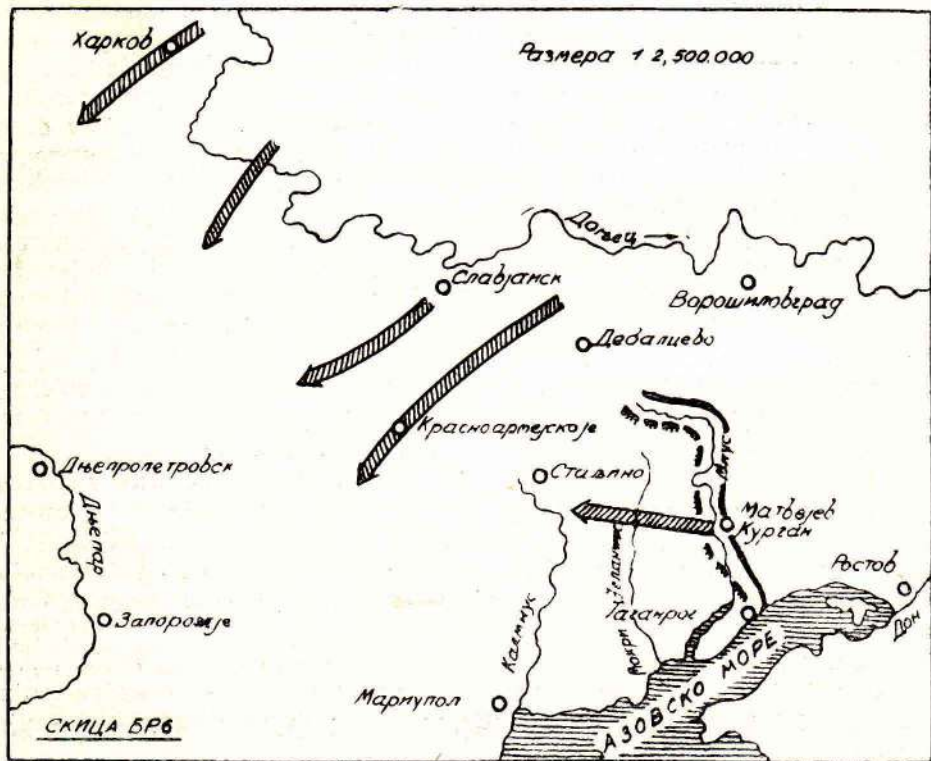
Први примјер. „384 пјешадиска дивизија, која је неколико недјеља во-
дила борбе у повлачењу од Дона преко Доњеца, стигла је ујутру 16 фебруара
1943 године на Миус, гдје је требало да пружи упорну одбрану.

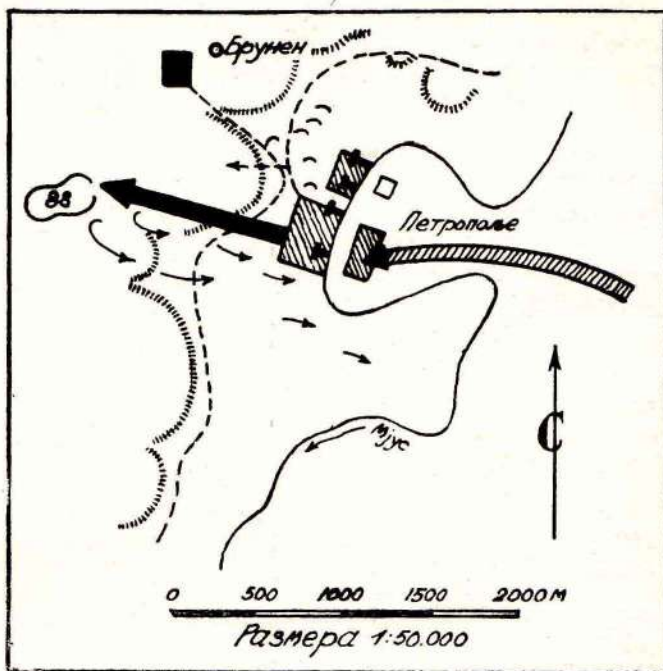
Пјешадиске јединице, јачине од 2.500 људи, морале су да бране фронт
од 20 км. Главна борбена линија на западној обали Миуса била је ријетко по-
сједнута. Дубине није било. Једина резерва дивизије састојала се од двије
чете, које су увече 16 фебруара биле довучене позади јужног крила у рејон
сјеверно од Александровке, због тога што је на споју са десним сусједом не-
пријатељ тенковима прелазио преко Миуса.

У зору 18 фебруара, дакле, у вријеме када је дивизија још припремала
свој положај за одбрану, двије руске чете извршиле су напад преко замрзнутог
Миуса код Петропоља, пробиле линију 685 пука, продужиле према сјеверо-
западу и заузеле један вис 15 км западно од мјеста, који је био од значаја
за читав отсјек фронта.

Резерва отсјека, у јачини свега једне стрељачке десетине од 8 људи,
са једним митраљезом, налазила се у предјелу бунара сјеверно од Петропоља.

Кад су Руси заузели овај вис, десетина из резерве привлачила се усје-
ком и западно од Петропоља напала на непријатеља јачине 150 људи, који
се на снијегом покривеном земљишту нарочито јасно распознавао. Препад, који
је ова њемачка десетина отпочела ватром из свог митраљеза и аутомата, затим
њено избијање у непријатељску позадину и удар у десни бок, тако је изне-
надно Русе да су у току четврт часа изгубили 61 мртвог и побјегли према

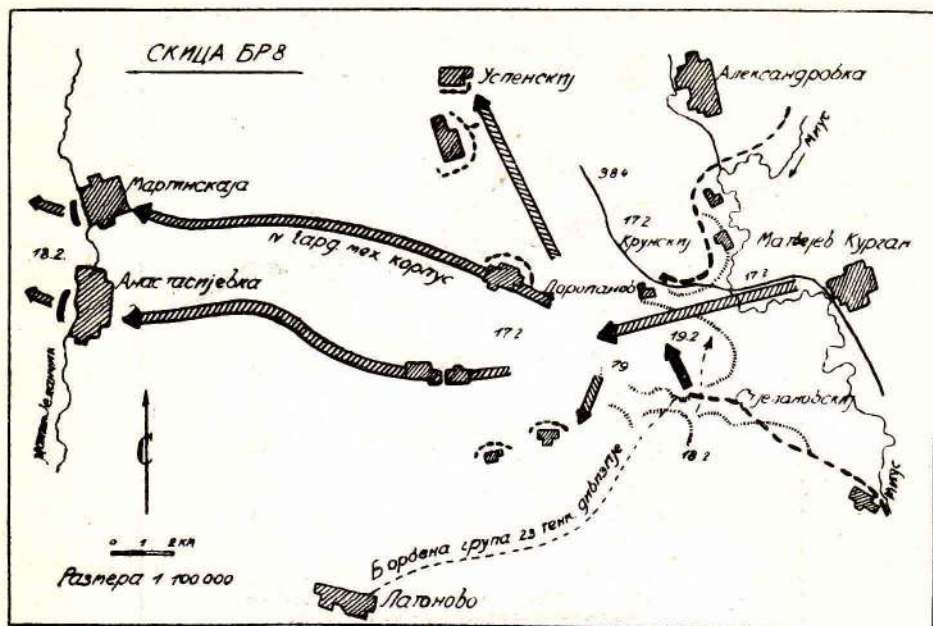
Скица бр. 7

Петропољу (пошто је њемачка линија била ријетко запосједнута, ухваћено је само 5 рањених заробљеника), док су Њемци имали само једног рањеника". (Bewegliche Verteidigung — Allgemeine Schweizerische Militär — Zeitschrift, мај 1951 године).

Из овога примјера може се видјети да је противнапад успио због постигнутог изненађења по времену, затим због изненађења у погледу правца напада и, најзад због бољег руковођења команданта ове слабе резерве отсјека.

Други примјер. „17 фебруара 1943 Руси су извршили напад на отсјеку десног сусједа — 384 дивизије (дакле, у истој општој ситуацији као и у првом примјеру — наиме, у моменту када су се њемачке јединице утврђивале за упорну одбрану на Миусу). Пошто на сектору 79 дивизије није био разорен велики жељезнички мост западно од Матвејев Кургана, Руси су уз подршку тенкова успјели да изврше продор кроз њемачке линије у ширини од 8 км између Стаљинграда и Крунскаја, тј. на отсјеку који је био ријетко посједнут од стране 79 дивизије. Без озбиљног отпора са њемачке стране, кроз овај отсјек је продирао у правцу запада читав IV гардиски механизовани корпус, и већ увече 17 фебруара стигао до Анастасијевке, Маргинскаје и Успенскија. 18 фебруара корпус је прешао отсјек Мокри Јелачник и стигао до на 30 км од Стаљино. Њемци нису били у стању да пруже одлучан отпор. Руски гардиски механизовани корпус наишао је искључиво на слаб отпор јединица мјесне одбране, које су се састојале од припадника службе снабдијевања и штабова, који су готово без изузетка били наоружани само пушкама и митраљезима.

Ипак се фронт држао са обавије стране пробоја, дакле, од Стјефановскија према југу и од Крунскаја према сјеверу, тако да се могло спријечити проширење насталог отвора. Ноћу 18/19 фебруара једна слаба борбена група 23 тенковске дивизије (која се налазила на јужној страни) — јачине једног моторизованог стрељачког батаљона са око 10 тенкова — извршила је напад на непријатељске позадинске везе код Доропанова и том приликом запалила

колоне са погонским материјалом. 19 фебруара њемачке снаге су успјеле да затворе рупу између Стјефановскија и Крунскија.

Руски корпус се нашао без погонског материјала и доживео је судбину која чека сваки моторизовани састав коме иза непријатељског фронта нестане погонског материјала: **био је уништен**“. (Bewegliche Verteidigung — Allgemeine Schweizerische Militär — Zeitschrift, мај 1951 године — види скице број 6, 7 и 8).

Горко искуство бивше југословенске војске, која се није васпитавала на пракси и искуствима рата 1914 — 1918 године, потпуно запостављајући гледање српске војске на рат и војну мисао и „филозофирајући“ о неком ултра-савременом рату, јасно показује колико то може бити опасно и катастрофално. То такође показује да се не смије занемаривати богато искуство из одбране стечено на пракси нашег рата и колико је важно да се теорија изградње армије у мирно доба и методе борбене обуке морају базирати првенствено на искуствима своје армије и искуствима Другог свјетског рата уопште, јер се та теорија само тако може приближити нашем старјешини и у теориском погледу постати њихова својина. Али, правилно поставити однос између наших искустава и искустава Другог свјетског рата исто толико је важно као и правилно постављање односа међу родовима и видовима у циљу обезбјеђења њиховог унутарњег садејства.

Ништа није тако опасно као довести себе у ситуацију да не маневришеш и да активно не дејствујеш. А механичко гледање на употребу армије, које зна само за однос 3 : 1, за одређене густине, ешелоне, потпуну надмоћност у ваздуху, итд, као за услове успјешног вођења рата, и које сматра да су други услови и начини ратовања несавремени и могући само у

партизанском рату, итд., само по себи је погрешно и штетно. Таквих тенденција има и код неких наших другова који још нијесу сасвим схватили праксу нашег рата, нити је изучавали, а баве се једино „савременом војном науком“.

Зато, када говорим о маневарској одбрани, желим да прикажем како тај вид маневра, са комбинацијом наших маневара, нарочито тактичких форми (дејстава мањих јединица), а посебно ако се ослања на оперативну основу, може бити један од најуспјелијих видова маневра. Ако се примјени такав вид маневра, онда се и дубљи продори непријатељских мотомеханизованих јединица и надмоћности његове артиљерије и авијације често могу изјаловити, другим ријечима, они неће постићи циљ — уништење живе силе и технике браниоца — удараће у вјетар и излагаће се великим и сталним губицима. „Фронтови“ ће се помјерати тамо амо, а бојеве и операције добијаће онај ко искрвари непријатеља и успије да сачува своје снаге за одлучујући окршај.

Из примјера Кореје, гдје је дошло до отступања Сјеверокорејаца после Инчона, све док нијесу постигли надмоћност доласком кинеских снага, а касније и до отступања америчких трупа, може се јасно видјети да такав начин одбране не даје коначан резултат, да то није типична маневарска одбрана, иако је они тако зову. То је често био пасивни отступни марш-маневар, чак и без контакта са непријатељем, маневар у коме се очекује акција противника, маневар који исцрпљује онога који отступа и ставља га под стални удар онога који наступа. То је често био маневар без одређеног циља, без офанзивног духа у одбрани, без смјелих и одважних акција у бок и позадину, без акција отсијецања ма и мањих клинова, без акције инфилтрације у борбене поретке онога који наступа, без сталног крвавења противника. Шта из њега можемо научити? У погледу **наступних операција** може се научити да треба имати прикупљене снаге, да су десанти ефикасни и веома корисни и да потискивање непријатеља и оријентација за чврсто држање територије не доноси жељене циљеве. У погледу **одбране** треба уочити да једино активна маневарска одбрана може осјетно ослабити противника, да увијек треба имати солидне оперативне и стратегиске резерве и да се може прелазити у противофанзиву и без апсолутно обезбијеђене надмоћи у ваздуху. Међутим, и за напад и за одбрану заједничка је важност обавјештајне службе и сталног борбеног контакта који даје могућности непрекидног обавјештавања и предузимања правовремених и цјелиходних одговарајућих противмјера.

Значај маневра огледа се у томе што се његовом примјеном могу постићи највећи тактички, оперативни и стратегиски резултати — зависно од карактера и замаха самог маневра — са најмањим утрошком сопствених снага и средстава и за релативно најкраће вријеме. А пошто је то стални циљ сваке акције природно је да и маневар мора бити садржан у основи сваког нападачевог и браниочевог плана и дејства уопште. Другим ријечима, маневар не смије да буде само неко повремено средство коме би се прибјегавало само у неким одређеним ситуацијама, већ **база** са које тек треба отпочети свако дејство.

Снага маневра испољава се најцелисходнијом примјеном сопствених снага и средстава, активношћу и офанзивношћу духа не само у нападу, већ и у одбрани — нарочито подвлачим у одбрани, јер од тога зависи став према одбрани уопште — својевременошћу и изненадношћу дејства, брзином извођења и силином удара, правилним избором праваца за удар, итд.

У тежњи да прикажу величину нашег рата и покажу како је „војнички“ вођен, неки наши другови у третирању неких питања, епизода, операција, или рата у цјелини, покушавају да наше бојеве и операције укалупе у неке „савремене“ форме маневра, боја или операције, мислећи да су тиме и нашој Армији „осигурали“ мјесто међу армијама које су водиле Други свјетски рат. Они сматрају да ће то убједљивије доказати ако се покаже да смо планирали бој и операцију, вршили артиљериске припреме и продоре и дејствовали на оперативном простору исто онако као и савремене армије; да ће наше акције, бојеви и операције једино тако осигурати своје мјесто у војној мисли; да ће наш старјешински кадар тек онда бити дорастао; да ће то бити допринос војној мисли и да ће наше гледање на војне ствари кроз праксу нашег рата бити савремено и „војно гледање“ зато што се оно ипак може уклопити у те оквире. Међутим, сматрам да су таква схватања погрешна, јер она деградирају наше искуство, свде га на један непотребан шаблонски калуп и, што је најтеже, уносе забуну у обраду нашег великог ратног искуства. Тачно је да смо по плану ратовали, да смо већину операција унапријед планирали, водећи увијек рачуна о резервама и дубини распореда наших снага, а тиме и о обезбјеђењу извршења опште замисли (дубина операције). Али је важно уочити да то код нас није било једино и увијек исто, јер смо се морали прилагођавати специфичностима нашег рата — специфичностима револуције, која је у свим већим окршајима давала војном операцијама, већ су им давали онај свенародни, широки и свестрано иницијативни карактер. Желим да кажем да су биле добре и велике и оне мање борбе, и бојеви и операције, иако нијесу сасвим удовољавале свим захтјевима неке друге војне праксе, те о њима треба писати тачно онако како су се и одвијали.

Величина нашег ратног искуства није у томе да су поједини наши бојеви и операције добијали облик и да су вођени по свим условима савременог ратовања, или да ли смо ми у тим бојевима и операцијама имали довољно артиљерије да бисмо извршили припрему, или да ли смо у одбрани запосиједили и бранили баш онолико широк фронт какав је предвиђен ратним службама, итд. Величина нашег ратног искуства, а тиме и сваког нашег боја и операције, јесте у томе што су бој и операција вођени на наш начин, прилагођавани нашим условима, нашим старјешинама и карактеру рата и револуције у цјелини.

Величина наше војне мисли је садржана у нашим живим и стално мијењаним формама маневра; у нашим борбама у окружењу и пробијању из окружења; у нашим „клиновима“; у нашим маршманеврима, у нашој покретљивости; у нашој брзој припреми — планирању и извођењу боја и операције; у вјештини нашег командног кадра да се у најразличитијим ситуацијама

одлучи на ову или ону врсту маневра; у комбинацији најнижих и најсложенијих врста маневра.

Величина нашег рата је у нашем начину заузимања градова (често утврђених) без артиљерије, чак и без довољно ручних граната и муниције; у продору у систем утврђења са нашим бомбашима (Јајце, Ливно, Прозор, Бихаћ); у нашим ноћним дејствима, која су се у 95% случајева завршавала нашим потпуним успјехом; у дејствима која су надмоћнијег противника доводила у ситуацију да ништа не може предузети противу нашег батаљона или бригаде која се закопитила у неколико кућа или у једној улици града и одатле, ширећи свој клин, све више продирала у град или утврђење и најзад завршила његову ликвидацију. Величина наше борбе огледа се у планирању офанзивних дејстава са односом снага који је често био 1 : 1 у људству (у техници предност на страни непријатеља), на примјер: Ливно, Прозор, Јабланица; у успјешном извођењу тих операција захваљујући нашем маневру и удару, захваљујући нашој сталној моралној предности, искуству нашег командног кадра и његовој вјештини у вођењу „малог рата“, како непријатељ назива нашу тактичку иницијативу и потпуно владање бојем.

Величина наших тактичких и оперативних дејстава састоји се у брзини концентрације и изненађењу; у скривености излаза на полазне положаје, у одлучности дејства; у брзом завршетку почетног боја или операције и у поновној прегрупацији истих снага ка другом правцу или ка новом објекту.

Величина нашег војног дјела је у брзој и сталној промјени начина дејства, како према условима земљишта, према добу или објекту, тако и према непријатељу. Друкчија је била наша тактика према Њемцима, друкчија према Италијанима, друкчија према усташама, а сасвим друкчија према домобранима и четницима...

Све ово и још многа велика и необрађена искуства чине наша достигнућа у војној мисли таквим да она по свом, да тако кажемо, квалитету не само не требају никаквих оквира, већ не могу ни стати у те и такве оквире. По својој живости и динамичности наша дејства су била неодгонетнуто чудо за њемачке и италијанске генералштабове и генерале; они су их изучавали, али их нијесу изучили, прилагођавали су им се, али су увијек били тучени, тако да су за њих, а и за све друге, наш рат и наше ратно искуство остали тајна.

Посебни услови и начин ратовања у живим и сталним маневрима, било у одбрани или нападу, захтијевају и посебан однос према командовању и уопште према мјесту старјешина у боју и операцији.

Рекао сам да је наш рат у цјелини, заједно са револуцијом, носио карактер једног стално растућег устанка. То је од самог почетка (а нарочито у почетку) дало и печат формирању командовања и старјешинског кадра. Ово је посебна тема о којој нећу говорити, већ ћу се задржати на извјесним специфичностима командовања, на неким принципима који морају бити остварени код командовања које схвата значај и снагу маневра; да би сваки маневар био правилно усмјерен, вођен и доведен до свога циља.

У сваком рату, устанку или револуцији командовање мора бити руковођено из одређеног центра. За наш рат друг Тито каже: „То је био опће-

народни рат, али добро организован, вођен из једног центра, Врховног штаба . . .“

Обједињавање руководства „опћенародним ратом“ није значило од самог почетка неко круто централизовано руковођење по прописаним правилским одредбама, али је значило обавезу јединственог гледања на питања тактике и стратегије. То се и види из директивних упутстава која су раније наведена. Врховном штабу је било јасно да само потпуно слободна иницијатива, саображена условима ратовања у сваком посебном крају, може обезбиједити командовање и уздизање нашег старјешинског кадра. Правилним схватањем и одређивањем суштине маневра, наша војна мисао пружа могућност старјешинама да кроз оцјену конкретне ситуације, у својим условима, доносе одлуке о начину извођења боја или операције, обавезујући их само да воде рачуна о оквиру дејстава и ангажовања јединица. За наш рат је карактеристично (а то ће бити карактеристично и за будуће маневре и покретне ратове), да су се све одлуке доносиле у циљу обезбјеђења основне замисли маневра, противно крутом наређивању без познавања услова или често измијењене ситуације. Документација је била састављена од оперативног дијела без неких прилога и формулара, а садејство је обезбјеђивано на терену, прије и у току боја и операције.

Мајсторство наших старјешина у руковођењу састојало се у томе, што су на бази таквих заповијести Врховног штаба (ако се изузме група око Врховног штаба) умјели да свима нашим дејствима дају најживљу форму, којима се непријатељ никада није могао супротставити својим крутим одбранама појединих утврђених тачака. Наш командант је увијек тражио отворен бој, јер му је то обезбјеђивало маневар и иницијативу, а то је значило сигуран успјех. Зато се пред командовањем и пред свима старјешинама у боју и операцији, у циљу обезбјеђења брзог покрета, великих и малих маршманевара и уопште маневровања, постављају захтјеви који ће дух нашег командовања повезати са савременим планирањем, који ће обезбиједити не само благовремене припреме, већ и брзину концентрације и јачину удара, брзину проналажења слабих мјеста ради удара у бокове и, најзад, брзину изласка у оперативни простор у нападу. Та иста гнпкост, упорност и покретљивост тражи се и у одбрани, с тим да се увијек сачува сила нашег живог и уништавајућег маневра. Тако умногостручен маневар даваће неодољиву снагу нашим јединицама у нападу, а чинити их јаким, покретним и отпорним у одбрани да ће успјешно одољевати и највећим нападима противника, без обзира каквим средствима располаже.

Праксу нашег рата не треба ограничавати (укалупљивати) ни само на наше искуство, као што од ње не треба правити неке вјечне принципе, јер би се тиме негирало опште велико искуство Другог свјетског рата, негирао развитак војног дјела у послеријатном периоду, пракса Кореје и других ратова вођених после Другог свјетског рата.

Наш рат и искуства из њега треба схватити као метод, који је дао како ново, велико и живо богатство форми тактичког, оперативног и стратегског маневра, тако и указао на пут стварања армије кроз оружани устанак и социјалистичку револуцију.

Мислим да ће тај метод остати за дуго могући оквир третирања војног дјела, с тим што ће веће наоружање и већа техника којим данас располажемо, или ћемо ускоро располагати, бити много убојитији ако се за **основицу** њихове употребе узму форме наших маневара као метод при употреби војничких маса и те технике на пољу боја.

Сваки онај ко буде поступао супротно, мислећи да ће само наученим „савременим“ формама моћи да води савремену операцију на бази метода које ће дати нови рат, неминовно ће погријешити и откинути се од наше стварности, што може да буде штетно и по њега и по јединицу којом командује.

Онај ко изучи наш метод, ко овлада њиме и теориски га уопшти, он ће увијек знати да најцјелисходније употреби и најсавременију технику; он ће бити мајстор у свим условима и боја и операције; он ће у пуном, најпунвијем смислу те ријечи, бити савремен старјешина. За њега ће свака нова еволуција у методу вођења боја и операције бити схватљива и логична; она ће брзо постајати његова како у пракси, тако и у теорији. Нашем старјешини је то лакше, јер је он кроз наш рат и револуцију сам стварао тај метод, разумио га, растао са њим, тако да је он већ постао његова својина. Значи: правилно наћи мјесто нашој пракси и на њој градити све ново, јесте оно што треба да сачињава и даље наш **метод** и одређује наше погледе на нашу савремену тактику и стратегију. Ми ћемо прилагођавати свој метод новим условима и никако нећемо дозволити да нас вуче назад нешто што би могло бити чак и из наше праксе.

Према свему изложеном, ми морамо сачувати и даље развијати пуну иницијативу свих старјешина — од највиших до најнижих — потстицати и примјењивати непрекидну активност, вршити енергичне и снажне ударе у бокове и позадину непријатеља и изнад свега гајити велике традиције неустрашивости и снажљивости наших старјешина, да би они који пролазе и кроз мирнодопске високе војне школе све више ширили свој хоризонт и стицали све веће искуство. На тај начин, они ће примјеном лаких и крупних маневарских јединица, а ослањајући се чврсто на искуства нашег рата, увијек наносити уништавајуће ударце противнику.

Величина нашег ратног искуства састоји се и у томе што је формиран баш такав старјешина, а снага наше Армије у томе што такав старјешина чини већину њеног старјешинског кадра.

КАКВА ЈЕ РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ ЕШЕЛОНА И РЕЗЕРВЕ?

Клазевиц, Жомини и други класици под резервом су подразумевали оне делове борбеног поретка који су привремено задржани ван акције, да би се касније — у погодном тренутку — увели у борбу коју већ воде развијени и ангажовани делови прве линије борбеног поретка. Тако, на пример, Клазевиц, каже:

„... свака јединица у хијерархији распореда за битку, почев од дивизије па до батаљона, има своју резерву за непредвиђене случајеве и за обнављање борбе; једну пак знатну масу, четвртину, па и трећину свих снага бранилац држи позади...“¹⁾

Из овога цитата можемо закључити да су резерве имале двојак задатак: 1) — продужење и обнављање борбе, и 2) — дејство у непредвиђеним случајевима. А тај задатак, као што се види, у суштини је остао исти све до данашњег дана.

Назив и појам „ешелона“ појавио се на Западном фронту у току Првог светског рата, када је нападач — услед непрекидности и блискости обостраних фронтова, и дубоко ешелонираног распореда браниоачевих трупа, дубоко и јако фортификациски уређеног земљишта са густим системом многобројних ровова, саобраћајница, разних објеката и свих других елемената рововског рата — морао да располаже не само јаким техничким средствима (артиљеријом, тенковима и авијацијом), већ и знатним дубоко ешелонираним снагама које су имале задатак да омогуће продужење и обнављање борбе у дубини, као и обезбеђење пробоја браниоачевог положаја. Због тога је на извесним правцима, у оквиру појединих тактичких јединица, долазило до ешелонирања борбеног поретка и у три степена. Пошто су већ постојали називи за ешелонирање борбеног поретка у два степена, тј. први борбени ред и резерва, сада се појавила потреба да се за ове нове елементе ешелонираног борбеног поретка у три ешелона, односно степена, уведу одговарајући називи, с обзиром на њихову улогу и задатке. Како су и други и трећи ешелон у суштини претстављали резерву, тј. „задржане делове“, који ће се доцније увести у борбу са сличним, али тачно фиксираним задатком (на пример: први ешелон са задатком да заузме први објекат, други ешелон да пређе преко првог објекта и да заузме други објекат, а трећи ешелон да

¹⁾ Клазевиц „О рату“, стр. 330, издање „Војно дело“, Београд, 1951.

пређе преко другог објекта и заузме трећи објекат), то су и један и други добили исти назив — „ешелони“.

Иако у суштини нема неке битне разлике између дотадашње резерве и другог и трећег ешелона, јер су сви имали исти задатак — „продужење и обнављање боја“ — ипак, постоји разлика у томе што се за резерву није унапред знало на коме месту и када ће бити ангажована, док се то код ешелона унапред тачно прецизирало. Осим тога, при постројавању борбеног поретка у три ешелона, с обзиром на методичност самог напада, други део задатка резерве — дејство у „непредвиђеним случајевима“ — данас више нема онај значај као у нападима који су вршени пре Првог светског рата.

Према томе, под појмом ешелона, који је настао у току Првог светског рата, треба подразумевати тачно одређену јачину снага извесне тактичке јединице (на пример, 1/3) која је још у периоду планирања борбе добијала потпуно одређени задатак. Поред осталих облика борбеног поретка (у једној линији са јединицама напореда, или у две линије), у Првом светском рату појавио се и трећи облик у коме су јединице биле распоређене једна позади друге. Другим речима код тројне формације борбени поредак извесне тактичке јединице могао је бити постројен на три разна начина:

— у једном ешелону, ако су све три потчињене јединице распоређене напореда, са једним мањим делом снага који је издвојен у резерву за „непредвиђене случајеве“;

— у два ешелона, ако су две потчињене јединице развијене у првом, а трећа јединица у другом ешелону, с тим да се и овде, поред другог ешелона, може (али и не мора) формирати мања резерва, такође за „непредвиђене случајеве“, и

— у три ешелона, ако су све три потчињене јединице постројене једна позади друге. Овај последњи начин постројавања борбеног поретка (у три ешелона), који је био карактеристичан за услове рововског ратовања у Првом светском рату, примењивао се и у току Другог светског рата (најчешће у оквиру стрељачког пука), иако услови у целини нису били потпуно истоветни.

Поставља се питање: да ли је и појам ешелона из Првог светског рата (који означава јачину снаге и тачно фиксиран задатак) остао непромењен и да ли ће се убудуће изменити? Пошто се савремена борба одликује већом динамичношћу, а у вези са тим и много бржим променама у ситуацији, потребно је да се и у нападу и у одбрани примењују много еластичнији поступци него у Првом светском рату. То значи да за употребу ешелона треба предвидети више могућности, као што је то и вршено у извесним случајевима у току Другог светског рата.

Према томе, по нашем мишљењу, појам ешелона у садашњим условима треба да означава јачину дела снага извесне јединице (на пример, 1/3) за који се унапред предвиђа неколико могућности употребе у току боја, док би резерва и даље служила искључиво за „непредвиђене случајеве“. То важи и за борбени поредак у одбрани, јер се другом ешелону и у одбрани могу унапред одредити задаци за већи број случајева његове употребе.

Најзад, ако бисмо задржали старе називе, тј. „први борбени ред“ и „резерва“, онда би се ствар на први поглед упростила, али у том случају не бисмо имали погодне термине за назив делова борбеног поретка у три еше-

лона, када се јединице налазе једна позади друге и када је потребно да имамо две резерве — једну за „непредвиђене случајеве“, а другу за „продужење и обнављање борбе по дубини“.

Иако ће постројавање борбеног поретка у три ешелона свакако бити ређе у нашим условима, оно ипак није искључено. Треба се сетити пробоја наших јединица у Петој непријатељској офанзиви, када је било потребно пробити три линије непријатељског обруча и када је борбени поредак наших јединица, такође, био знатно ешелониран по дубини. Потреба за ешелонирањем по дубини у савременим условима неће бити тако ретка. Због тога и ми, ма колико располагали бројно слабир снагама, треба да тежимо да у извесним приликама и на извесним правцима, којима воде добре комуникације, будемо што јачи, тј. са што дубље ешелонираним борбеним поретком.

У нападу ће често бити потребно да имамо две резерве — једну за „непредвиђене случајеве“, а другу за „продужење и обнављање боја по дубини“, тј. други (трећи) ешелон, јер савремени напад захтева много детаљније планирање у коме ће се унапред предвидети могућност и задаци појединих ешелона и делова борбеног поретка. То се може видети и из наше праксе. Тако, на пример, други ешелон стрељачке дивизије у нападу, још у периоду планирања, унапред добија конкретан задатак који ће тек извршавати у току боја. У том циљу он добија и своју артиљериску групу (ПАГ) да би са њом утаничио садејство, иако она, до увођења другог ешелона у борбу, обично потпомаже пукове првог дивизијског ешелона.

Појам резерве треба и даље да означава „задржане делове“ који ће се доцније увести у борбу. Ту треба подразумевати: општу резерву за „непредвиђене случајеве“, затим други ешелон, тенковску резерву и покретну групу — све намењено за „продужење и обнављање борбе“, затим противтенковску и противдесантну резерву за борбу са непријатељским тенковима, односно ваздушним десантима и, најзад, артиљериску резерву (у изузетним случајевима) за ојачавање јединица артиљеријом у току боја. Разуме се да свака јединица неће имати све напред побројане врсте резерви, већ ће то зависити од њене величине и потребе у конкретној ситуацији.

„Продужење и обнављање боја“ претставља веома широк појам. Тако, на пример, у нападу он може да обухвати: смену јединица предњих ешелона од стране позадњих; појачавање јединица првог ешелона снагама другог ешелона ради нарастања или одржавања силне удара; одбијање непријатељских противудара; учвршћивање постигнутог успеха; пресецање отступнице непријатељским снагама; разбијање придлазећих непријатељских резерви; обезбеђење окружења непријатељских снага, итд.

Према томе, резерва је шири појам од ешелона, који, уствари, означава само један вид резерве са специјалном и унапред одређеном наменом.

Потпуковник МИХАЕЛ МИШИЧ

НЕКА ПИТАЊА ТАКТИЧКЕ УПОТРЕБЕ АРТИЉЕРИЈЕ У БОРБИ

При разматрању појединих питања о употреби артиљерије наилазимо на разна гледишта, која често имају врло мало додирних тачака. За то, можда, има више оправданих разлога, као што су: недостатак званичних упута, застарелост појединих одредаба Ратне службе артиљерије, неусталеност и потешкоће у терминологији, сразмерно брз и специфичан развој наше артиљерије, итд. Међутим, једнакост схватања основних и најважнијих питања из области тактике артиљерије неопходна је за цео наш старешински кадар, а нарочито за артиљериске и општевојне старешине, те би било целисходно да се о њима чешће дискутује како би што пре дошли до најбољих закључака. У овом чланку изнећемо своје мишљење по појединим питањима, која ће се можда и у већем степену разликовати од „усвојених“ схватања и истаћи ћемо она питања која су код нас слабо разрађена, а која по својој природи заслужују већу пажњу.

Пре но што пређемо на излагање појединих питања из напред поменуте области треба истаћи извесне специфичности схватања појма артиљерије. Уопште узев, под појмом артиљерије данас схватамо не само артиљерију која се налази у саставу типичних артиљериских јединица, као што су артиљериски пук или дивизион, већ и она оруђа и минобацаче који се налазе у саставу стрељачких батаљона и пукова. Материјални одраз таквих схватања огледа се у нашим формацијама, које предвиђају начелника артиљерије у стрељачком пуку, као и у прописаним дужностима које има начелник артиљерије дивизије у односу на артиљерију стрељачког пука. Самим тим је на неки начин организациски већ унапред обезбеђено јединство акције и дејства целокупне артиљерије, дакле и оне из састава сп и сб, као и оне из састава „чистих“ артиљериских јединица. Овакво схватање, свакако, позитивно се одражава у току мирнодопског васпитања артиљераца, а до свог пуног изражаја долази у рату приликом организације и извођења боја у припреми јединственог плана ватре, итд. Међутим, то није случај код неких армија (нарочито западних), пошто артиљериска оруђа из састава пешадиских јединица не спадају у појам артиљерије, те као таква остају ван утицаја виших артиљериских старешина.

Схватање појма артиљерије које је код нас усвојено има низ преимућстава. То се нарочито огледа у томе што то омогућава и у извесном смислу обавезује и више артиљериске штабове и начелника артиљерије сп

да приликом планирања употребе артиљерије кад год за то постоје услови, створе јединствени план ватре у који се укључују сва артиљериска оруђа, почев од најмањих до највећих калибара, без обзира у чијем се органском саставу налазе. Одавде излази специфична и врло важна улога начелника артиљерије сд, у карици свих артиљериских штабова, пошто он обједињава и координира употребу не само артиљериских јединица дивизијске артиљерије и артиљериских средстава ојачања, већ и артиљериских јединица из састава стрељачких батаљона и пукова. Оваква јединствена употреба артиљерије претставља најбоље решење које обезбеђује најцелисходније искоришћење артиљериских средстава.

У вези са тежњом за што већим осамостаљењем стрељачких јединица, па и мањих од дивизије, могу се, евентуално, појавити и захтеви за што већом децентрализацијом при употреби артиљерије, која би се у овом конкретном примеру огледала у томе што би командант пука и батаљона у свим приликама у потпуности располагали артиљеријом и употребљавали је према свом нахођењу за дејство на оне циљеве које би сами одређивали. Такви захтеви не би претстављали неки напредак, већ корак уназад у односу на постојећи начин употребе артиљерије и могли би се окатегорисати као неувиђање и несхватање потребе за масовном употребом артиљерије у рату.

Сматрамо да је наша досадашња пракса доказала да виши артиљериски штабови (дивизијски) промишљено и правилно користе своје право за централизовано управљање целокупном артиљеријом у дивизији, и да прибегавају централизацији само у оним видовима и фазама боја када је то у општем интересу.

Подела артиљерије по задацима

Нећемо се упуштати у набрајање разних задатака које артиљерија решава у појединим видовима и фазама борбе. Овде нас интересују **групе појединих задатака у целини** за чије решење услови савремене борбе изискују предузимање нарочитих начина дејства артиљерије, нарочитог регулисања питања командовања, а у вези са тим и односа између општевојних и артиљериских старешина као и стварање посебних организационих облика.

Уопште узето, постоји један јединствен задатак артиљерије, који се састоји у потпомагању пешадије и тенкова, па и других родова војске, при извршењу њиховог задатка. Овај задатак можемо рашчланити по времену и простору на цео низ тактичких задатака, а ове даље на ватрене задатке — циљеве. Ако извршимо анализу циљева ватрених и тактичких задатака, и ако проценимо могућности артиљерије за њихово извршење, доћи ћемо до закључка да земаљску артиљерију у борби можемо поделити на **три** међусобно различита дела који се битно разликују како по врсти задатака које у борби решавају, тако и по карактеру рада саме артиљерије.

Први део артиљерије има основни задатак да води борбу са непријатељским тенковима. У циљу извршења тога задатка ова артиљерија прима специјалне организациске облике, дејствује увек непосредно, ешелонирана је по дубини целог борбеног поретка и налази се у сталној борбеној готовости за извршење брзог маневра са циљем одбијања и уништења непријатељских тенкова и заштите сопственог борбеног поретка.

Други део артиљерије има задатак да непосредно прати покретом и ватром најниже стрељачке јединице, да у најкраћем времену неутралише и

уништава све циљеве на које наиђе пешадија и који омогућавају брзо извршење њеног задатка. Ова артиљерија размештена је у борбеном поретку пешадије, са њим се креће и начелно дејствује непосредно, изузев минобацача, који тај задатак остварују посредним гађањем.

Трећи део артиљерије извршава највећи део задатака неутралишући и уништавајући непријатељску живу силу, ватрена средства, артиљерију и фортификациске објекте, не само у непосредној близини сопствене пешадије, већ и на целој дубини непријатељског борбеног поретка. За овај део је карактеристично да већином дејствује масовно — концентрацијама ватре, да неутралише и уништава не само циљеве који се виде, већ и оне који се не виде са земаљских осматрачница и да своје задатке редовно извршава посредним гађањем. С обзиром на овакве могућности, овај део артиљерије употребљава се за подршку већих општевојних јединица почев од стрељачког пука па навише, и претставља једно од главних средстава којим поједини општевојни команданти могу брзо и успешно утицати на ток боја.

Према томе, по задацима које артиљерија има да решава у борби, имали бисмо: противтенковску артиљерију, пратећу артиљерију и артиљерију за подршку.

Разумљиво је да количински однос између противтенковске, пратеће и подржавајуће артиљерије није сталан у одређеној борби, већ се и он мења према захтевима појединих фаза борбе. Тако, на пример: део артиљерије за подршку може се у извесној фази борбе употребити као противтенковска или пратећа артиљерија или обратно; део противтенковске артиљерије у одређеној фази борбе, према условима ситуације, може примити улогу подржавајуће или пратеће артиљерије, итд.

Оваква би, по нашем мишљењу, била основна подела земаљске артиљерије (тј. артиљерије која гађа циљеве на земљи).¹⁾

Подела артиљерије за подршку

Артиљерија за подршку, у поређењу са пратећом и противтенковском артиљеријом, решава много већи број задатака, који су још и веома разноврсни. Због тога се поставља питање: да ли и код ове артиљерије треба вршити неку даљу поделу? Да бисмо могли одговорити на то питање, потребно је да размотримо главне врсте задатака ове артиљерије. Објекти, односно циљеви, које она туче могу се налазити на великим просторствима и бити ешелонирани на велику дубину. С друге стране, сами објекти — циљеви су веома различити како по својој природи (непријатељска жива сила, разна ватрена средства, почев од пушкомитраљеца до најтежих типова артиљерије, тенкови и остала оклопна возила и разни фортификациски објекти), тако и по тактичкој важности. Тактичка важност циљева зависи у првом реду од њиховог места и улоге у непријатељском борбеном распореду, а затим и

¹⁾ Део артиљерије који смо назвали „артиљерија за подршку“ код нас још нема званичног назива, већ се у том смислу и даље употребљава термин „артиљерија“. То је, свакако, један од терминолошких недостатака, нарочито ако се има у виду да код нас појам „артиљерија“ има много шире значење и да под њим подразумевамо и артиљериску оруђа и минобацаче. Према томе, потребно је да се тај део артиљерије, који је по обиму највећи, који има специјалну организацију командовања и који у односу на остала два дела артиљерије има врло сложено и суштински различиту управу ватром, назове засебним именом.

од сопствених намера које се одражавају у плановима боја, односно у постављеним задацима нижих општевојних јединица, који су, с обзиром на њихову величину и могућности, обично ограничени по фронту и дубини. То значи да за мање јединице могу бити тактички важни једни непријатељски објекти, а за веће јединице други, како би се таквом поделом циљева обезбедило извршење борбеног задатка у целини. Другим речима, поједини објекти чије је неутралисање или уништење од великог значаја за стрељачки пук да би могао извршити свој задатак, немају и не морају имати такву исту важност за дивизију или корпус као целину при извршењу њиховог задатка. То даље значи да сами задаци изискују потребу да се дели артиљерија за подршку у борби, да би се обезбедило лакше извршење задатака општевојним јединицама свих степена.

Иако код нас, уствари, постоји даља подела артиљерије за подршку по задацима, ипак се она не истиче посебно као у неким другим армијама, што у извесном смислу и олакшава њено правилно груписање у борби. Та подела је у пуној мери већ садржана у усвојеним организационим облицима, као што су: ПАГ, ДАГ, КАГ и ААГ, а сами задаци које решавају ове групе, уствари изазивају даљу поделу артиљерије за подршку.

Код неких других армија ова артиљерија се обично дели на: артиљерију за непосредну подршку, артиљерију за општу (посредну) подршку и корпусну (армиску) артиљерију (или артиљерију за контрабатирање, даљно дејство и сл.), с тим да се наведене врсте артиљерије по потреби оформљују у групе. У овом случају подела по задацима је јасније истакнута, док се она код нас не истиче у самом називу (на пример, ПАГ, ДАГ, КАГ), пошто је усвојен принцип наименовања артиљерских група по општевојним јединицама.

Дакле, ако са суштинске стране гледамо наше артиљерске групе разних степена, а не само по називима, онда ћемо доћи до закључка да нема потребе за увођењем нових назива, као на пример „група за непосредну подршку“ (што је наш ПАГ), „група за посредну подршку“ (што је наш ДАГ), итд.

Такође се поставља питање да ли корпусну и армиску артиљерију за подршку у борби треба делити по задацима, као на пример „артиљерске групе за контрабатирање“, „група за даљна гађања“, „групе за рушење“, итд.

У савременој борби, а нарочито у нашим условима, тражи се максимално искористивање артиљерских оруђа. Ми полазимо од тога да се основни задатак артиљерије састоји у подршци стрељачких јединица нижих степена (пукова, дивизија) и да је, у првом реду, потребно задовољити њихове захтеве. Често ће бити потребно, а нарочито у критичним моментима, да се овим јединицама укаже помоћ у артиљерској ватри, иако оне располажу својим групама одговарајућег састава. Ту помоћ могу пружити само артиљерске групе вишег степена (КАГ, ААГ). Тачно је да специјални задаци (као, на пример, контрабатирање) изискују предузимање нарочитих мера и да је често, а нарочито при већој засићености артиљеријом, целисходно одређивати поједине артиљерске јединице са задатком да првенствено воде борбу са непријатељском артиљеријом или да врше даљна гађања, али то не значи да су оне тиме ослобођене решавања других задатака, нарочито пружања помоћи или ојачавања дејства нижих артиљерских гру-

па, када се за то укаже потреба или у међувремену када, из било којих разлога, ове јединице не дејствују по одређеним специјалним циљевима.

Подела артиљерије за подршку по задацима треба да обезбеди: потпуну повезаност дејства целокупне артиљерије, њено потпуно искоришћење, могућност ангажовања максималног броја артиљерских јединица за извршење најважнијих задатака у датој ситуацији. Због тога сматрамо да не би било целисходно вршити неку још детаљнију поделу по задацима, пошто би то изазвало непотребно распарчавање и онако ограниченог броја средње и тешке артиљерије у датој ситуацији и знатно ограничило могућности извршења маневра ватром и покретом.

Из свега тога можемо закључити да је код нас подела артиљерије за подршку по задацима систематски извршена у постојећим групама ПАГ, ДАГ, КАГ и ААГ, и да, ван тих група, нема потребе за неком даљом поделом артиљерије по задацима.

Груписање артиљерије за подршку

За извршење једног задатка у борби се врло често одређује више артиљерских јединица (дивизиона) различитих калибара и модела. Да би било могуће командовати тим јединицама, управљати и координирати њихову ватру како би се постигао што бољи ефекат, намеће се нужна потреба да се те јединице привремено (тј. за време извршења тога борбеног задатка) обједине у групу и ставе под једну команду — команду групе. Формацијом није могуће унапред предвидети какав треба да буде састав тих група, пошто то зависи од низа фактора који резултирају из конкретне ситуације. Тако, на пример, ако су за потпомагање стрељачког пука у одбрани или нападу одређена два дивизиона, тј. ако оба дивизиона имају исти задатак — потпомагање тог стрељачког пука — онда их у таквим случајевима треба ставити под једну команду групе. У противном, ако би за тај задатак био одређен само један дивизион, онда нема никакве потребе за образовањем групе, пошто он већ има формацијски предвиђену своју команду. Исто тако, ако се цео артиљерски пук одреди, на пример, за потпомагање дивизије, онда нема потребе да од њега формирамо дивизијску артиљерску групу, нити да у заповестима наглашавамо ко је командант те групе и каквог је она састава. Међутим, у пракси због лакшег и краћег споразумевања, често називамо групом и формацијске артиљерске јединице које у борби имају улогу групе. Но, по нашем мишљењу, за цео артиљерски пук може се употребљавати и један и други назив, али назив „група“ треба избегавати у случајевима када је у питању само један дивизион. У савременом рату дивизион претставља ватрену јединицу, која најчешће дејствује као целина, пошто је батерија сувише слаба за постизање жељеног ефекта. Појам групе је, ипак, знатно ширег значаја.

С овом недоследношћу у терминима треба се помирити, не само због тога што су одомаћени, него и због тога да не бисмо запали у још већу недоследност код осталих термина, које је данас тешко искоренити. Наиме, ако баш хоћемо да будемо до краја доследни, онда не бисмо имали право да начелно говоримо. На пример, о задацима ДАГ, КАГ и ААГ, већ једино о задацима дивизијске, корпусне и армиске артиљерије у борби, пошто није обавезно да се групе образују од ове артиљерије. Али, то би још више ком-

пликовало наше изражавање, пошто, например, органска корпусна артиљерија може бити једна, а корпусна артиљерија у борби може бити друга, итд.

Код нас преовлађује мишљење да појам „група“ има неку везу са регулисањем самог начина командовања. Због тога, се например, дозвољава образовање ПАГ само команди артиљерије дивизије, а стрељачком пуку забрањује се да при децентрализованом командовању од придате артиљерије образује своју артиљерску групу. Из овога би се могло закључити да се групе образују само код централизованог командовања артиљеријом. То мишљење је, свакако, погрешно и не одговара нарочито нашим условима, пошто ће бити често случајева да ће стрељачки пукови дејствовати на самосталним правцима, на широким фронтovima и сл. када ће им се придавати артиљерске јединице на непосредно располагање. У таквим ситуацијама, команде пукова наилазиле би на проблем како да назову групу коју су образовале да ради за рачун целог пука. По нашем мишљењу, нема никакве потребе да се уведе неки нови називи, као например, „колонска“ или „отсечна артиљерија“, када већ имамо усвојен назив ПАГ. Осим тога, ми не видимо разлога зашто дивизија или корпус могу да образују групе од придате артиљерије, а да једино стрељачки пук не би имао то право.

Код нас би требало детаљније расправити и питање потребе образовања армиске артиљерске групе. У нападу при пробоју позиционе одбране, када се, начелно, располаже са много артиљерије и када су нападни фронтови уски, појављује се већа потреба, а и могућност њеног образовања. С друге стране, када је у питању одбрана, а нарочито одбрана на широком фронту, и када се располаже са мало артиљерије, било би целисходније оформити нешто јаче КАГ и потпуно се одрећи ААГ. Ово питање треба што пре разјаснити пошто постоји тежња да се код сваког општевојног команданта ствара одговарајућа група без обзира да ли за то има услова и потребе. То се оправдава тврдњом да општевојног команданта не треба лишити тако моћног средства за испољавање његовог утицаја на ток боја.

Иако су познати задаци разних артиљерских група, овде ћемо само подвући важност коју има давање задатка групама виших јединица за ојачање ватром ниже стојећих група. Иако се такав задатак и поставља, често се не предузимају потребне мере да га групе стварно морају извршити, пошто се довољно не оцењује важност таквог задатка. Код решавања тактичких задатака, ситуација често захтева да се оформе све групе, почев од ПАГ до КАГ па и даље, иако се за образовање свих тих група не располаже довољним бројем артиљерских дивизиона. У таквим случајевима пуковске групе често остају тако слабе да неће бити у стању да одговоре своје задатку, мада у борби треба да решавају највећи број најважнијих задатака. Нећемо се упуштати у разматрање да ли је целисходно пошто-пото образовати артиљерске групе код свих одговарајућих степена, већ желимо само подвући колико је у таквим ситуацијама важна ватрена помоћ, односно ватрено ојачање нижих група од стране група виших степена. У борби је често рентабилније барем привремено одустати од неких специјалних артиљерских задатака да би се дао приоритет оним задацима без чијег би решења био укочен или успорен рад пешадиских јединица. При томе, ми полазимо од претпоставке да је основно дејство артиљерије оно, које непосредно потпомаже рад стрељачких пукова првог ешелона. Резултати тога дејства непосредно се искоришћавају, а сама ватра је најповезанија и највише ускла-

ђена са потребама пешадије која се бори. Циљеви, на које се при томе дејствује, нису резултат неке теориске тактичке процене, већ резултирају из непосредних потреба јединица. Према томе, ове ватре су најрентабилније и најефикасније зато што се резултати њиховог дејства одмах искоришћавају и што се оне много мање заснивају на разним закључцима, претпоставкама и вероватноћама постојања циљева него ватре које се отварају за рачун стрељачких јединица већег степена. Дакле, приликом груписања артиљерије морамо обратити пажњу и на горње чињенице. Слабост у јачини и саставу нижих артиљериских група можемо донекле отклонити ако вишим групама, као један од важнијих задатака, постављамо и задатак ојачања дејства ниже стојећих артиљериских група. Тај задатак треба постављати потпуно одређено, на пример: ДАГ-12 ојачава дејство ПАГ-32, а не ДАГ-12 ојачава дејство ПАГ-ова првог ешелона или сл. Често ће се указати потреба да се у том циљу одреди и број дивизиона. На основу тако добивеног задатка командант ДАГ-а дужан је да одреди јединице из његовог састава које ће извршавати тај задатак, да их постави на одговарајуће ВП и да им одреди одговарајућу ватрену зону, која обавезно треба да се поклапа бар са ватреном зоном оне пуковске групе коју ојачава. Али, све то још не обезбеђује сигурност и благовременост извршења постављеног задатка. Наиме, ако бисмо се придржавали реалног тока наређивања у борби, онда би се тај задатак ретко када благовремено извршио. Замислимо само обилазни пут и функционисање свих веза на томе путу: командант ПАГ-а — начелник артиљерије дивизије — командант ДАГ-а — командант дивизиона. Од таквог бирократског начина наређивања свакако треба одустати, јер је много згодније и једноставније да се успостави директна веза између команданта ПАГ-а који се ојачава и команданта дивизиона из састава ДАГ-а који има задатак да ојачава. Право командовања требало би овако регулисати: ако је командант ПАГ-а за извршење ватрених задатака ангажовао целокупан састав своје артиљериске групе и проценио да ни то није довољно, онда он може директно наредити ангажовање оних дивизиона из састава ДАГ-а који са њим имају директну везу (који имају задатак ојачања дејства ПАГ-а). С друге стране, команданти дивизиона ДАГ-а дужни су да извршавају наређења команданта ПАГ-а ако у том времену већ не извршавају неки задатак по наређењу команданта ДАГ-а (односно за рачун дивизије).

Аналоган начин командовања и везе требало би применити и онда када су артиљериске јединице из КАГ-а добиле задатак да ојачавају дејство ДАГ-а. Тиме би се обезбедило да КАГ и ДАГ у првом реду извршавају задатке за рачун дивизије и корпуса као целине и да рад ових група, односно њихових јединица, који се обавља по наређењу команданта ниже стојећих група, не иде на уштрб извршења њихових основних задатака. Осим тога, такав начин командовања и везе обезбеђује максималне користи од артиљерије. Он је нарочито погодан у свим оним формама и фазама боја, код којих целокупно дејство није одозго унапред планирано и строго централизовано, тј. онда када се већи део дејства артиљерије не развија по времену или по унапред устаљеним сигнаlima.

Уопште, код нас би требало обратити много више пажње на садејство између група појединих степена. Слично наведеним дужностима артиљериских група више степена, у односу на ниже групе, с правом се могу прописати и дужности нижих у односу на више групе. Тако, на пример, у поје-

диним фазама борбе, биће целисходно да се и групе нижих степена употребе за пружање помоћи вишим групама при извршењу неких задатака, као на пример за извојевање ватрене надмоћности или њено одржање.

Правилно решење питања садејства и стварања могућности за његово лако реализовање између виших и нижих артиљериских група претставља услов за повезаност дејства артиљерије и за њено потпуно искоришћење, тј. за ангажовање максималног броја артиљериских јединица при извршавању најважнијих задатака у датој ситуацији.

Сасређено и подељено командовање артиљеријом

Иако су постојеће дефиниције о командовању артиљерије на изглед јасне, ипак се појављују разни погледи и схватања када дође до његове практичне примене.

Наша правила предвиђају само два начина командовања артиљеријом: сасређено и подељено. Али, пошто је тешко одредити неку тачну границу између сасређеног и подељеног командовања, често се, а нарочито код решавања задатака, не зна какво је командовање. Из тих разлога, па и под утицајем бивше југословенске војске, неки предлажу да се уведе и трећи начин командовања артиљеријом, наиме делимично подељено командовање. Али, ако анализирамо тај трећи начин командовања, видећемо да он не доноси никакве користи, пошто може имати двојако значење, што ћемо најлакше објаснити на примерима.

Претпоставимо, најпре, да се дивизија развила са три пука у првом ешелону, да је код сваког пука оформљена одговарајућа артиљериска група и да сем тога постоји ДАГ, који због земљишних услова и ширине фронта дивизије није у стању да дејствује испред фронта целе дивизије, већ само испред отсека два стрељачка пука. У таквом случају неће се организовати сасређено командовање у оквиру целе дивизије, већ само на главном правцу, где ће се сасређено командовати са две пуковске артиљериске групе и са ДАГ-ом, док ће трећа пуковска група бити потпуно придата на расположење команданту сп. Та комбинација сасређеног и подељеног командовања артиљеријом претстављала би први начин делимично подељеног командовања.

Узмимо сада други пример, наиме, да је сваком сп првог ешелона придат на расположење изванредан део артиљерије и да је под командом дивизије образован ДАГ. Пошто је у овом случају артиљерија придата стрељачким пуковима, онда то значи да начелник артиљерије дивизије може постављати ватрене задатке само ДАГ-у, а не и артиљериским групама које би се код стрељачких пукова образовале од додељене артиљерије. Према томе, то не би било ни сасређено ни подељено командовање, те би се и оно могло назвати као делимично подељено командовање. Међутим, може се лако уочити да постоји суштинска разлика у командовању артиљеријом у једном и другом примеру тако да се никако не би смело назвати једним термином и да се тим новим термином „делимично подељено командовање“ не би ништа добило.

Исто тако, не можемо се сложити ни са начином употребе и командовања артиљеријом који је наведен у другом примеру и кога појединци покушавају да уведу код нас „пошто би он највише одговарао нашим потре-

бама и најчешће би се примењивао“. Такав начин командовања артиљеријом може се из нужде применити у извесним ситуацијама, и то привремено, као на пример у почетној фази сусретне борбе и при артиљериском обезбеђењу борбе у дубини док се не успостави веза барем са најближом пуковском артиљериском групом, а после тога треба одмах прибећи сасрећеном командовању на дотичном правцу, који пружа много боље резултате.

По нашем мишљењу, постојећом поделом командовања артиљеријом могу се обухватити и разне варијанте у командовању које постоје између подељеног и сасрећеног командовања, с тим да се оно детаљише према потреби, као на пример сасрећено командовање у оквиру дивизије, а подељено у оквиру корпуса, или сасрећено командовање на главном правцу, а подељено на помоћном, итд.

Одређивањем начина командовања регулише се основно питање, тј. права потчињених општевојних и артиљериских старешина у односу на претпостављеног артиљериског старешину. Уколико је претпостављени артиљериски старешина задржао више права, утолико их мање има потчињени општевојни и артиљериски старешина према својој групи. Ту се, углавном, ради о праву постављања тактичких и ватрених задатака, о праву обезбеђења рејона ВП, ватрених зона и допунских сектора, као и о праву премештања, односно извршења маневра покретом артиљериских јединица.

Ако је претпостављени артиљериски старешина задржао право да потчињеним подржавајућим артиљериским јединицама у току боја поставља тактичке и ватрене задатке, онда можемо говорити о сасрећеном командовању. Он ће та права задржати под условом да на том делу фронта може пратити ситуацију и интервенисати маневром ватре са другим артиљериским јединицама из састава суседних група или из састава више стојећих група. У противном случају централизација командовања је непотребна.

Претпостављени старешина може задржати право одређивања ватрених положаја, ватрених зона, допунских сектора, као и право премештања, односно маневра покретом, и код сасрећеног и код подељеног командовања, који начелно не утиче на начин командовања. Дакле, и под условима подељеног командовања потчињени општевојни командант неће увек моћи потпуно да располаже придатом артиљеријом ради тога да би се артиљерији благовремено обезбедила могућност извршења маневра покретом на важније делове фронта, и да би се могле обезбедити границе са суседима.

Поменута органичења права употребе придате артиљерије најчешће ће се примењивати код придатих јединица ојачања, а понекад и код органичких артиљериских јединица.

У овом чланку покренули смо неколико важнијих питања са којима се често сусрећемо при решавању начина тактичке употребе артиљерије и обрадили их само у тој мери да се могу уочити поједини проблеми, који су са њима у вези. При томе смо покушали да покажемо и начин како би их требало решавати.

Инж. КОВАРЖ МИЛОШ

МОГУЋНОСТИ ЗАШТИТЕ ИНДУСТРИЈЕ У САВРЕМЕНОМ РАТУ

Савремена ратна техника у модерно опремљеној армији, са читавим низом технички високо развијених ратних средстава, не може се одвојити од привредног потенцијала, односно индустриског капацитета на који се дотична армија ослања.

С друге стране, широки развој нападних средстава, која чине могућим разарање великих размера далеко иза борбених линија, као што су бомбардерска авијација, ракетна оружја, дириговани пројектили, атомска оружја, итд., омогућавају нападачу да дејствује непосредно на индустриска постројења и сировинске базе од којих увелико зависи потенцијал једне армије. Због тога заштита индустрије претставља проблем прворазредног значаја.

Заштита од напада из ваздуха спроводи се техничким мерама, активном противавионском одбраном и сопственим ваздухопловством. Искуство из прошлог рата показује да је била погрешна претпоставка и веровање неких страних војних кругова да се може остварити потпуна активна заштита само помоћу врло јаких ваздухопловних снага и противавионском одбраном. Најречитији пример у том погледу претставља Јапан, чији су војни кругови најодлучније заступали ово гледиште. Ову заблуду војног руководства Јапан је платио огромним жртвама у материјалу и људству и поред великих, касније уложених, напора око спровођења и изградње пасивне заштите своје индустрије. Све те мере, које су се почеле спроводити тек у завршној фази рата, закасниле су, а услед тога, углавном, биле и неефикасне и поред широких размера извршених радова, као што ће се то видети из даљег излагања. Можда се овде може навести и неуспешна активна одбрана британског острва од V-2 оружја и поред изванредно снажне противавионске одбране којом је у то доба располагала Енглеска. Према службеним извештајима, до краја рата није оборено или уништено ниједно V-2 оружје од стране ПА одбране.

Ово јасно указује на то да је, поред противавионске одбране, неопходна и пасивна заштита индустрије, и да таква заштита има веома велики значај. Зато ћемо у овоме чланку размотрити могућности пасивне заштите индустрије у савременом рату.

Смањење степена осетљивости индустријских постројења према нападу из ваздуха зависи од низа фактора који су у непосредној зависно-

сти од употребљених нападних средстава и њиховог дејства (које, углавном, може бити: разорно, затровавајуће, топлотно и запаљиво и зрачно или радиоактивно).

Разорна дејства могу бити већа или мања, што зависи од врсте, квалитета и величине бомбе, односно пројектила. Међутим, са гледишта техничке заштите, важно је учити да се тиме не мењају основне карактеристике дејства. Исто тако, важна је констатација да се ни код атомске експлозије разорно дејство практично не разликује од експлозије бомбе са бризантним експлозивом, сем по опсегу разарања.

Топлотно дејство, које прати атомску експлозију, карактерише се својим чисто површинским, врло краткотрајним дејством, које не достиже ни неколико секунди, и поред врло високих тренутних температура. Према томе, ово дејство претставља опасност, са гледишта заштите индустрије, само за незаштићене, лако запаљиве материјале, који су му били непосредно изложени. Значајније би могле да буду извесне секундарне појаве, као што су масовни пожари или чак стварање пожарне олује, која може да наступи после експлозије услед наглог струјања великих количина хладног и усијаног ваздуха, брзином од 70 и више км, у трајању од неколико часова. Таква олуја запажена је, на пример, у Хиросими. Свакако, ту су постојали повољнији предуслови за стварање пожарне олује, услед великог броја запаљивих објеката и наслага материјала на збијеном простору као низа пожарних жаришта. Конфигурација терена такође утиче на избијање пожарне олује, пошто та појава није запажена код Нагасакија који се налази на брежуљкастом терену. Међутим, пожарну олују не треба сматрати искључивом карактеристиком атомске експлозије, јер су се такве олује појављивале и у другим приликама, као на пример, јуна 1943 године, приликом масовног бомбардовања Хамбурга разорним и запаљивим бомбама. Зато приликом избора локације индустрије треба нарочито водити рачуна и о овој опасности.

Зрачно или радиоактивно дејство претставља проблем само са гледишта деконтаминације (раскужавања) индустријских постројења или уређаја уколико би наступило њихово радиоактивно затровање.

Међутим, тежишни проблем претставља заштита индустријског постројења од разарања, односно уништења, и одржавање несметаног тока продукције. То се, углавном, може постићи дисперзијом и локацијом индустрије, конструктивним мерама, посебним заштитним конструкцијама, подземним смештајем индустријских објеката и маскирањем.

Дисперзија индустрије, као облик заштите,астоји се у расутом распоређивању нових постројења и расељавању постојећих концентрисаних индустрија широм земље. Овим путем, са чисто теоретског гледишта, постижу се врло добри резултати. Тиме се опасност локализује на поједина расута постројења, а искључује се и могућност масовног уништавања, поготово ако је дисперзија повезана са правилном локацијом. Услед ових предности, овај начин заштите има велики број поборника у стручним круговима. Међутим, са гледишта практичне изводљивости, наилази се на низ тешкоћа економске и техничке природе које знатно отежавају остварење дисперзије, а каткад је и потпуно онемогућавају, поготово ако се ради о већ постојећим индустријама. Главне тешкоће појављују се код нових индустрија у изградњи потребних комуникација за повезивање појединих де-

централизованих постројења, сировинских база, као и у погледу продукционих трошкова. Код постојећих индустрија појављује се још и проблем напуштања читавих погона и њихово пресељавање на нова места, што је по правилу скопчано са изградњом нових објеката и другим привредно-финансиским проблемима. Најзад, не сме се губити из вида питање одржавања саобраћајних веза између појединих децентрализованих постројења. Оштећење тих веза, које су у највећој мери изложене могућностима непријатељских напада из ваздуха, може да доведе до застоја у продукцији. Ова опасност постаје нарочито велика у случају претеране децентрализације по продукцији органских повезаних индустријских постројења. Немачка је, например, још од 1942 године спровела радикалну децентрализацију 27 великих предузећа ваздухопловне индустрије, расподеливши их на око 700 мањих погона. Овом мером остварена је заиста већа заштита самих погона, али неометано одржавање продукције није успело услед паралисања саобраћајних артерија и уништавања огромних количина сировина и полуфабриката на самом путу између појединих децентрализованих погона.

Ово кратко разматрање наводи на закључак да је дисперзија, односно расељавање, неоспорно корисна мера која пружа већи степен заштите индустрије, али само под условом да се она изводи према једном општем плану који ће водити рачуна о елиминисању свих негативних појава које могу да настану из таквих мера. Децентрализација било које индустрије смела би да се изврши тек на основу детаљније студије сваког конкретног случаја, пошто би, у противном, штете могле да буду веће од користи.

Локација индустрије (тј. одређивање положаја, места) и распоред појединих објеката пружа шире могућности заштите. Неке мере правилне локације претстављају избор што заклоњенијег места у погледу видљивости из ваздуха, по могућству заштићеног планинским масивима који би отежавали прецизно бомбардовање и ономогућавали нападе у обрушавајућем лету, затим удаљавање индустрије од саобраћајних артерија и чворова, великих градова и других осетљивих објеката, као и што веће приближавање и приљубљивање објеката уз подножје брда у планинским пределима, а то се најбоље постиже засецањем падина брда.

Колико је значајна сама локација исто је толико, са гледишта заштите, важан и међусобни распоред и облик појединих објеката једног индустријског постројења. Могло би се чак тврдити да је распоред пресуднији од саме локације.

Распоред објеката не треба да буде праволинијски нити у правилним геометријским облицима. Тиме се спречава могућност уништења читаве групе објеката серијом бачених бомби из једног авиона у једном налету. Поједине објекте треба изградити изоловано, са што већим слободним површинама и међусобним размацима. Ово је нарочито значајно ради локализовања ширења пожара, као и оштећења околних објеката услед евентуалног рушења једног објекта. Минимална слободна растојања не би смела да буду ни у ком случају мања од 1,5 висине објекта ако се жели постићи одговарајући степен заштите. Уколико се рачуна са перспективном могућношћу напада и атомском бомбом на такво индустријско постројење, онда, према препорукама атомске комисије САД, растојања између појединих објеката не би смела да буду мања од 30—40 м. Ова препорука

налази своју потврду у документарном материјалу из искустава о ширењу пожара у јапанским градовима који су били нападнути атомским бомбама. Упоредивањем ових података са искуствима са обичним запаљивим и разорним бомбама на европском ратишту, може се закључити да је тражено минимално растојање објеката врло скромно и да би га, где год има и најмање услова, требало повећати до крајњих граница које дозвољавају ток продукције и остали економски услови. Најзад, треба избегавати велике фабричке објекте где год то продукциони процес нарочито не захтева. Рашчлањивање великог објекта на извесан број мањих претставља такође фактор заштите. Исто тако, са гледишта сигурности, подеснији су приземни објекти од вишеспратних индустријских зграда, јер у случају директног поготка у такав објекат обично наступа разарање машина и инсталација кроз више спратова. По правилу, вишеспратни распоред индустрије може се спровести само тамо где то безусловно захтева сам процес производње.

Конструктивне мере при грађењу нових индустријских постројења, или у циљу ојачања већ постојећих, пружају исто тако веће могућности за смањивање осетљивости индустрије.

Отпорност армирано-бетонских скелетних грађевина је много већа од масивних грађевина од опека. Преимућство ових конструкција показало се јасно и приликом атомске експлозије над јапанским градовима где су такви објекти одолели ударном таласу чак и кад су се налазили близу центра саме експлозије, као што показују документарни подаци и фотографски снимци.

Запаљиви материјал и незаштићене гвоздене конструкције треба што више избегавати. У том погледу нарочито су осетљиве незаштићене дрвене конструкције свих врста. Сматра се да је најбоље ако се отвори и застакљене површине сведу на најмању могућу меру и ако се унапред предвиди и омогући да се сви отвори у случају потребе затворе и обложе заштитним зидовима. У самом објекту треба предвидети и организовати изградњу система раздвојених зидова који ће, у случају поготка, локализовати разарање само на поједине делове објекта.

Посебне заштитне конструкције пружају најшире могућности за заштиту индустрије у савременом рату. У том правцу, у постојећим индустријама постигнути су врло добри резултати индивидуалним обезбеђењем осетљивих уређаја и машина од рушевина и парчади, и то помоћу монтажних или стабилних армирано-бетонских штитова различитог облика. Оваква локална заштита показала се добра не само приликом тешких бомбардовања немачке индустрије, него и код атомског напада на Јапан. Разуме се да код ове врсте заштите треба водити рачуна о стабилности у погледу претургава појединих елемената услед притиска експлозивног таласа, као и о довољној отпорности, тако да могу издржати евентуално оптерећење које настаје од рушевина и дејства парчади. Смештај индустријских постројења у површинска склоништа, која су отпорна према директним погодима чак и најтежих бомби или атомских експлозија, са којима се засада практично може рачунати, не претставља несавладљив проблем техничке природе, већ је то у првом реду економско питање, с обзиром на огромне трошкове за изградњу таквих специјалних објеката. Баш због тога овај облик заштите, који се свакако може убржити у ред врло ефикасних, долази у обзир само за извесне делове кључних постројења изузетне важ-

ности, који се не би могли довољно обезбедити другим средствима и за које нема услова за смештај под земљом. Међутим, ова врста заштите може се применити код изузетно важних делова већ постојећих индустрија или кључних постројења. У том случају заштита се састоји у изградњи великих армирано-бетонских „покривача“ преко читавих приземних или вишеспратних индустријских објеката. Такви заштитни покривачи изграђују се обично као лучне или оквирне конструкције великог распона. Њихова дебљина по правилу достиже неколико метара бетона, пошто се код такве заштите искључиво ради о конструкцијама које треба да противстану најтежим бомбама.

Немци су, на пример, у току прошлог рата израдили такве огромне лучне армирано-бетонске конструкције, дебљине око 5—7 м, распона око 100 м, преко читавих вишеспратних индустријских постројења „F Werke“ у Баварској. Било је, такође, покушаја да се ови покривачи изграде и у виду циновских армирано-бетонских купола. Таквом куполом, дебљине 5 м, распона 65 м, било је заштићено једно постројење V оружја у Француској.

Наведени примери, с обзиром на утрошак више кубика армираног бетона по м² заштићене површине, јасно указују на потребу једне врло савесне, претежно економске студије, која би послужила као подлога за доношење одлуке о усвајању таквих заштитних мера.

Подземни смештај индустрије данас свакако претставља најефикаснију заштиту. Овим путем се може постићи такорећи потпуна сигурност, чак и од дејства атомских оружја. Разуме се да и ту, при избору места за изградњу објеката, треба водити рачуна о што већој дебљини заштитног натслоја. Исто тако морају се правилно решити проблеми улаза, вентилациони шахтова, одводњавања, инсталације, итд. према познатим техничким начелима која ће загарантовати рад у таквим подземним фабрикама под најтежим условима. Техничка опрема у првом реду зависи од намене и услова који се постављају. Искуства показују да су, на пример, Јапанци постигли добре резултате чак и врло једноставним, често недовршеним подземним ископима са недовољно инсталација изолације и облога. Разуме се да се у таквом случају нарочито јако испољио проблем корозије (нагризање) машина и свих металних предмета. Треба напоменути да корозија машина претставља општи проблем подземних индустрија, који се не сме губити из вида.

Питањем подземног смештаја индустријских постројења баве се данас скоро све земље у свету, с обзиром на ефикасну заштиту која се постиже овим путем. Значај ове врсте заштите уочаван је још у току прошлог рата. Тако су, на пример, Немци, који су били највише изложени бомбардовању из ваздуха, 1944 године донели далекосежне одлуке о подземном смештају авионске индустрије. По овоме плану требало је изградити само за ову грану индустрије око 6,000.000 м² подземних просторија. Од тога је остварено око 1,050.000 м², пошто је одлука прекасно донета.

Слично Немцима, и Јапанци су крајем 1944 године предузели најобимније радове ради пресељења читавих индустријских постројења у подземље. Ради илустрације обимности тих радова наводе се само подаци о неким фабрикама ваздухопловне индустрије, као на пример, подземне фабрике Томуро са око 13.000 м² изграђене површине, Бентен са приближно истом

површином, Јошимацу, око 50 км од Токија, са приближно 29.700 м², односно око 10 км подземних галерија и тунела просечне ширине око 4 м, или подземне фабрике Кукури, око 30 км североисточно од Нагоје, са 25.000 м² и др. Међутим, Јапанци нису више били у могућности да остваре план заштите индустрије, пошто су приступили изградњи тек у последњој години рата.

Заштита путем подземног смештаја захтева благовремене припреме. Уосталом, то потврђују и напред наведени примери. С обзиром на то, данас се углавном може приступити или благовременој изградњи потребних подземних просторија за извесну индустрију, с тим да се њено пресељење изврши кад наступи потреба, или подземној изградњи извесне индустрије, тако да се у њој обавља и мирнодопска продукција. За ово друго решење потребно је да се таква постројења потпуно опреме свим потребним инсталацијама за проветравање, климатизацију, осветљење, дренажу и одводњавање, а евентуално и за херметизацију, пошто се иначе машине и уређаји не би могли заштитити од рђе и корозије, нити би се могли осигурати повољни услови за дуготрајан рад запосленог људства у таквој индустрији. Истина, о мирнодопском подземном смештају може се говорити само код извесних кључних објеката. Данас се, на пример, често прибегава таквом смештају код хидроенергетских објеката, од којих је већ читав низ изграђен у Швајцарској, Француској, Норвешкој, Италији, итд. Исто тако, постоје подземне индустрије оспособљене за мирнодопску продукцију, као на пример, једна фабрика оптичких справа близу Штокхолма у Шведској и др.

О маскирању као средству заштите нећемо говорити, пошто оно претставља посебан проблем, ван оквира овог чланка.

*

Заштита индустрије у савременом рату претставља сложен проблем, који се не може решити по једном општем обрасцу, као што се то види и из предњег кратког разматрања. Техника је данас у стању да реши сваки жељени степен заштите, али је разумљиво да ту могућност треба ускладити са економским могућностима и рентабилношћу таквих заштитних мера за сваки конкретан случај. Другим речима, широке могућности заштите индустрије треба проучити са гледишта значаја односног индустриског постројења, његове опште осетљивости на нападе из ваздуха, услове под којима се мора одржавати процес продукције, могуће време за евентуално оспособљавање у случају оштећења и друго. Тек на основу такве студије треба донети конкретне одлуке о врсти и степену заштите сваког индустриског постројења, користећи побројане путеве за постизање ефикасније заштите.

ИЗ ИСТОРИЈЕ РАТНЕ ВЕШТИНЕ

Генерал-потпуковник МИЛАН ЗЕЛЕНИКА

О РАТУ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ 1915 ГОДИНЕ

Рат српског и црногорског народа 1915 године, према својој тесној стратегиско-оперативној повезаности, стварно обухвата читав онај ратни период из оквира нашег ускупног учешћа у Првом светском рату, који се непосредно надовезује на протеривање побеђених аустроугарских армија иза граничних река у другој половини децембра 1914 године, па закључно са укрцавањем српске војске на бродове ради превоза на Крф. Овај рат Србије и Црне Горе, како према јачини и квалитету непријатељских снага, тако и према величини сопствених напора и жртава, без сумње претставља највећи и најтежи рат који су ове две државе дотада имале у својој ратовима презасићеној прошлости. Па, ипак, он је у току свог збивања, донекле и дан данас, за наше народе остао један велики, необјашњени и нерешени, а за многе друге неправилно схваћени и интерпретирани проблем.

Српски и црногорски народ дочекали су и непријатељску офанзиву 1915 године мирно и присебно, и поред тога што су предосећали да ће она од њих тражити нове велике жртве. Они нису сумњали у коначан срећан исход, јер су имали пуно поверење у своје опробане и прослављене борце и њихово руководство, које их је увек дотада, и под најтежим околностима, водило из победе у победу. Знали су, такође, да Савезници већ располажу и бројном и материјалном надмоћношћу, да скоро суверено владају морем и да у близини, према Галипољу, имају сконцентрисане јаке снаге, које не би било тешко померити на српско војиште. Најзад, они су знали да су симпатије, интереси, па и моралне и формалне обавезе, упућивале Грчку и Румунију да се са њима нађу у заједничкој борби против заједничког непријатеља.

Већ од самог почетка офанзиве, операције су пренете на наше тле и развијале се неочекиваном динамичношћу обухватајући одмах велики део наше територије и прекидајући убрзо међусобну повезаност између народа и војске. Било је онемогућено благовремено и такво обавештавање народа и војске какво је било потребно да би они правилно схватили и пратили сложени ток операција, а нарочито да би сазнали за праве и компликоване војно-политичке утицаје под којима су се те операције развијале. До последњег момента ишчекивали су да ће уз садејство савезничких армија доћи до неке срећне прекретнице, сличне оној на Текеришу и Суворору. Свршетак операција са скоро катастрофалним поразом српске и потпуним сломом црногорске војске, окупацијом целокупних територија и најсвирепијим подјармљивањем оба народа, дејствовао је страшно на ове слободарске народе и на њихове дотле прослављене војске, утолико више што је све дошло тако неочекивано брзо и необјашњиво.

После сваке катастрофе, па и онакве какву претставља неки велики пораз војске, у народу се стихиски рађа жеља да сазна узроке и кривце који су довели до несреће. Ако се од стране позваних убрзо не удовољи овој оправданој и сасвим природној жељи народа, онда се могу проносити разне вести, па и оне неистините и најгоре. Донекле је и разумљиво што се код нас, услед нередовних прилика, није могло одмах после пораза, па, можда, ни у току рата, приступити оваквим пословима. Али је тешко наћи оправдања да наши народи, нарочито српски и црногорски, којима је злокобна „1915“, као неко друго Косово, остала у тужној успомени, нису ни у потоњем мирнодопском периоду од неких 22 године постојања бивше Југославије могли потпуно сазнати под каквим су се условима

развијали догађаји у овом њиховом највећем, најтежем и најкрвавијем ратном раздобљу.¹⁾ Али, ако смо ћутали ми, нису ћутали разни непријатељи и штеточине наших народа. Још у току рата ширили су лажне вести у народе да су нас наши Савезници издали; обманивали су српски народ и говорили о издаји црногорске војске, о намерном ускраћивању хране гладним српским трупима при повлачењу кроз Црну Гору, а црногорски народ причама о слабом отпору српске војске у земљи, систематском пљачкању црногорског народа при повлачењу, намерном препуштању црногорске војске непријатељу и сл. Због необавештености о стварном току и тешкоћама под којима се овај рат изводио, народ је већином задржао онаква своја схватања о њему каква је стекао на основу несрећних исхода, а многи су подлегли и лажним непријатељским приказима и пропаганди. У сваком случају, рат је остао у тужној успомени као неки црни беочуг у ланцу сјајних славних победа, које су се непрекидно низале једна за другом од 1912 па, углавном, све до 1918 године. Створило се убеђење да је у овом рату све „подбацило“: обе Врховне команде (српска и црногорска), обе војске и Савезници. Но, одмах после пораза Савезници су скоро покајнички пружили свестрану помоћ српској војсци, која је брзо заузела видно место у свеопштем фронту и на Кајмакчалану побрала нове лаворике. Тако су се у очима наших народа, изгледа, „рехабилитовали“ и једни и други, они који су могли бити одговорни за претходну недаћу.

Одмах после Првог светског рата, у војној литератури наших Савезника почеле су се појављивати оптужбе како смо, тобоже, својим радом и недовољним садејством 1915 године допринели њиховим великим неуспесима те године. Тиме су, између осталих, и главни војни руководиоци италијанске и француске војске, Кадорна и Жофр, правдали своје неуспехе.²⁾ Ово скроз погрешно схватање преузели су Италијани као историску чињеницу и оно је постало база са које њихови писци врше разне испаде против наше ратничке и историске репутације увек кад им то изгледа политички опортуно.³⁾ Овакве појаве постављају пред нас три, иако не чисто војно-политичка, а оно свакако војно-научна проблема: 1) како су тако одговорни руководиоци могли уопште имати тако погрешне стратегске појмове о нашој тадашњој војно-политичкој ситуацији и стратегском потенцијалу и оперативном захвату једног малог, победоносним, али крвавим ратовима истрошеног, просторно скроз изолованог савезника; 2) како су се овако нетачни, за сваког стручњака наивни, појмови могли одржавати и после рата, и 3) зашто је бивша Југославија пропустила да што пре правилно обавести и своју и страну јавност о непобитној стварности овога рата.

На први проблем осврнућемо се кад будемо разматрали друге проблеме. Други проблем уопште је тешко схватити са објективно-научног гледишта. Једна, макар и летимична анализа, ако не целог ратног периода, а оно бар офанзиве 1915 године, извршена ма и на бази ратних извештаја и првих противничких публикација,

¹⁾ Колико нам је познато, сем једне брошуре о борбама код Београда; затим једне књиге и брошуре о борбама око Косова, које су писане више због личног оправдања самих писаца и, најзад, брошуре једног војног изасланика и неповезаних чланака по војним часописима, војна литература „бивше Југославије није ништа пружила својој јавности, иако је располагала очуваном архивом српске војске и званичном обрадом овога рата од Немаца и Аустријанаца већ 1933 године. Међутим, наши књижевници, који су боље сагледали величину ове народне трагедије, обрађивали су је много интензивније, указујући углавном на хероизам и страшне тешкоће учесника и жигосући немиле појаве штеточина.

²⁾ У „Ратнику“ од 1921 године писац је по налогу Главног генералштаба у својим студијама „Кадорна и ми“, „Лудендорф и Делбрик“ и др. раскривавао ове очигледне нетачности.

³⁾ У „Политици“ од 7 маја ове године, у своме чланку „Потсетник из историје“, Степа Јаковљевић изнео је невероватне историске изопачености којима се и данас служе италијански писци. Тако је у листу „Темпо“ изнето и ово „... Италијанска војска победила је у Првом светском рату борећи се само својим снагама против хабзбуршке војске, која је била једна од најбољих и најдисциплинованијих на свету. Српска војска нестала је при првом судару са овом истом војском, али је покуљена на јадранским обалама и спасена од италијанских бродова“.

разоткрива сваком непристрасном историчару и војном стручњаку главне контуре развоја догађаја и битне политичке, стратегиско-оперативне и тактичке тешкоће са којима су имале да се боре српска и црногорска војска. Довољно је истаћи само неке општепознате чињенице, па да се неопобитно утврди битна карактеристика њиховог рада. Српска војска, скоро уобручена од надмоћних непријатељских снага, морала је цело време да изводи најтежу — отступну операцију. Надајући се да ће ускоро бити подржана од стране Савезника, она је са таквом упорношћу бранила сваку стопу своје отаџбине да су Фалкенхајн, Макензен и његов начелник штаба Сект, који су руководили заједничким операцијама, били не једанпут потпуно сигурни да ће јој приредити судбину „Кане“. И заиста, њена ситуација често је изгледала безнадежна. Фронтално лотискивана, накриљавана, бичуна и у позадину опасно угрожавана, та војска се знала увек, најчешће у последњем моменту, мирно и у реду да повуче на следеће положаје и да осујети непријатељске намере. Човек не зна чему више да се диви, да ли поуздању војводе Путника у своје храбре трупе или поверењу ових у свог опробаног војсковођу. Ово дивљење одражава се јасно и у немачко-аустријским званичним приказима, а њему се не може отети нико ко познаје историју ратова. Довољно је ако се потсетимо на неколико обратних примера који су се одиграли само у Првом светском рату. Просторно ограничени удари на Церу и Суворобу 1914 године довели су аустроугарске армије на целом фронту до безглавог повлачења иза граничних река. Само привидно угрожавање десног бока и јачи притисак на централном делу фронта навео је немачку Врховну команду да у бици на Марни 1914 године повуче своје победоносне армије чак иза р. Ене. Узани пробој италијанског фронта код Кобарида 1917 године са релативно малим снагама, приморао је италијанску Врховну команду да повуче фронт своје милионите армије на неких 200 км, тј. иза Пијаве, а око 300.000 војника стигло је у својој бекству чак до Поа. Макензен и Сект, дошавши управо са Руског фронта, где су својим просторно ограниченим пробојем код Гролице — Тарнова, 2 маја 1915 године, и потоњим угрожавањем бокова и позадине приморали огромни Руски фронт на нагло повлачење, свакако су били изненађени када су видели како се српска војска односи према таквим угрожавањима и опасностима. Пошто нису могли дефинитивно да савладају српску војску на бојном пољу, Фалкенхајн и Макензен — Сект препустили су да то изврши сурова зима и природа Албаније и Црне Горе. Захваљујући, добрим делом, несребичном пожртвовању црногорске војске осујећена је и та намера, али је било најтеже савладати страшну природу Албаније и Црне Горе, где је заиста била права „Голгота“ српске војске. Иако уз огромне жртве, она је то преживела и, на крају, није била побеђена ни од непријатеља, ни од природе.

Зар се пред оваквим чињеницама може оспоравати да српска и црногорска војска и у овом рату нису дале све од себе за своје идеале и за заједничке интересе свију савезника? На то је потоња историја — можда, најпре историја наших противника — дала потпуно правилан одговор. Поступци наведених високих војних руководилаца можда би се могли објаснити честом појавом да они који претрпе неуспехе лако примају све сугестије, које умањују осећај личне одговорности. Поступке италијанских историчара и писача најлакше је објаснити тиме да су, у духу учења Макијавелија — да циљ оправдава свако средство — подешавали историске чињенице према некој својој чисто политичкој целисходности.

Много је лакше објаснити став бившег југословенског руководства у односу на рат 1915 године. Чим се српска војска повукла на море, убрзо је смењено целокупно главно особље њене Врховне команде, сем Врховног команданта који је био сам престолонаследник. Тиме је са званичне стране јасно указано српском народу где треба тражити главног узрочника ове велике несреће. Пошто је свако знао да је свима припремама и операцијама стварно руководио војвода Путник, то се, природно, на њега свалила и сва одговорност. Истина, он ју је могао и најлакше поднети пред народом, јер га је од 1912 па све дотада непрекидно водио кроз све победе. Могло се, дакле, радити само о паду велике репутације коју је војвода стекао у народу и која је већ одавно била три у оку многим завидним и славољубивим елементима.

Врховни командант црногорске војске избегао је у току капитулације, а његов начелник штаба, српски пуковник Петар Пешић, брзо се обрео у новој српској Врховној команди на положају помоћника новог начелника њеног штаба. Пешић није

остао у лепој успомени црногорске војске. Он се никада није ни трудио да је одбрани од неправедних сумњичења и осуда, напротив, није се либио да ове и подржи, ако је то само било у његовом личном интересу. По нашем мишљењу, у овим нездравим личним односима врховног руководства, који су 1917 године кулминирали у фамозном Солунском процесу, треба тражити главни разлог што су наши народи остали са потпуно неправилном претставом о свакако тужној, али никако и о ружној „1915“ години, о којој не би требало много говорити. Тако су наши народи остали недовољно обавештени и о једном од својих најславнијих ратних прегнућа са најдалекосежним последицама. Јер, да српска и црногорска војска и у овој 1915 години нису дале све од себе, велико је питање да ли би уопште дошло до образовања Солунског фронта, а ако би и дошло, сигурно је да се на њему не би нашле ни наше трупе које су побрале ловорике на Кајмакчалану. Осим тога, по нашем мишљењу, сумњиво је да ли би без овог нашег крајњег напора и учешћа дошло до уједињења југословенских земаља већ 1918 године. Најзад, услед запостављања овог рата бивша југословенска војска била је лишена могућности да се усавршава изучавањем овог, без сумње најпоучнијег рата, са многобројним веома поучним проблемима у датим приликама, као што је јасно доказао несрећни рат 1941 године. Само упозорење војводе Путника да се мора одбацити свака помисао о капитулацији војске, као најгоре решење сваког рата, могло је да наведе тадашње руководство да избегне највећу народну срамоту и бесперспективну судбину војске.

Војни и политички проблеми

Временски и по карактеру војног деловања наш рат 1915 године састоји се из два изразито одвојена периода. Први, од друге половине децембра 1914 до почетка непријатељске офанзиве 5 октобра 1915 године, у суштини претставља борбено затишје у неком виду рововске војне и са њој карактеристичном борбеном делатношћу. Други период обухвата непрекидне дефанзивне и офанзивне операције до краја самог рата. За правилно схватање целине и велике сложености и проблематике самог рата неопходно је да се при његовом изучавању обухвати цео ратни период и да се не ограничава искључиво на збивања која се непосредно односе на извођење саме офанзиве.

У периоду тог такозваног борбеног затишја изводиле су се огромне политичке борбе које су пресудно утицале на скору будућност наших земаља и на рад наших војски. Управо тада су се тукле велике непрекидне битке на Руском фронту, које су још у самом току имале великих реперкусија и на наш фронт. Отсудна решења тражена су на Западном и Италијанском фронту, па и на самом Балкану, према Турској. Од исхода тих великих збивања зависило је да ли ће уопште опет доћи до великог ангажовања наших снага, а ако дође, тешко се могла предвидети њихова улога и начин употребе. Зато ћемо изнети само неколико чињеница, које доказују колико су догађаји из овог претходног периода битно утицали на потоњу противничку офанзиву. Немци су сам потпис Војне конвенције у Пиесу — којом су Бугарску дефинитивно обавезали на учешће у нападу на Србију и која је била потписана 6 септембра, дакле, месец дана пре но што су уопште отпочели офанзиву — сматрали успехом од тако „великог политичког и војног домета“⁴⁾ да им је брза победа над Србијом изгледала унапред огарантована. Али, услед бојазни да Савезници не неутралишу тај њихов велики политички успех, например придобијањем Румуније и Грчке за себе, или стварањем нереда у самој Бугарској, они су тежили да га што пре искористе. Ни велика опасност, која је 22 септембра изненада запретила њиховом Западном фронту, услед силних напада наших Савезника у Шампањи и Артоа, није их спречила да тај „успех великог политичког и војног домета“ искористе одмах по већ унапред утаначеном плану. Као што ћемо видети, војвода Путник је у својој историској претставци министру војном од 25 септембра 1915 године на сличан начин ценно значај овог времена и изјавио да ће се изгубити

⁴⁾ „Светски рат 1914—1918“, службено немачко издање, обрађено од бившег Генералштаба, књига IX, стр. 5 и 162. У даљем употребљаваће се скраћеница, на пример: СР — IX, 5 и 162.

... „један од најповољнијих момената за успех“ ако се Бугари не нападну пре извршења њихове концентрације... „да је сваки пропуштени тренутак у овим садашњим приликама судбоносан“... и да седети скрштених руку у то време и не предузимати ништа против Бугарске „не да се ничим оправдати и неопростива је грешка која нам се може љуто светити“.⁵⁾

Али, пошто Савезници нису дозволили да војвода искористи то време онако како је желео, то је логично што се и према овој његовој оцени може закључити да је крајњи резултат офанзиве био велико предодређен великим збивањима још пре њеног извођења. Најзад, иако у првом периоду није дошло до неке веће борбене активности на Српско-аустриском фронту, ипак су, нарочито на аустроугарској страни, изведени други војни радови, који су битно мењали услове и за велике борбе. Тако су на аустриској страни створени велики опсежни и дубоки утврђени појаси у Бос. Посавини, Срему и Банату, којим су у великој мери надокнађене живе снаге које су одведене са овог на друге фронтове. Наши Савезници, а доцније и Италија — која је претрпела своје прве неуспехе више на пасивној снази одбране него на јачини њене посаде — нису никада могли правилно да уоче нити да оцене ову важну чињеницу, те их је то, како ћемо доцније видети, наводило да постављају неодмерене захтеве нашим војскама. У то време Централне силе имале су проучене, израђене, а делом и материјално обезбеђене конкретне пројекте за офанзивне операције, тако да су оне у најкраћем року могле да отпочну под ма каквим руководством.⁶⁾

У вези са нашим ратом 1915 године, и за једну и за другу противничку страну требало је решавати тако велики број проблема какав се ретко где јавља. Неки од њих постојали су одавно, још пре рата, други су произашли из општег стања на главним ратиштима великих сила, а неки су васкрсавали у току развоја војне и политичке ситуације на самом Балканском ратишту. Сва она многобројна питања, која су се појављивала услед укрштених интереса великих сила на Балкану и Блиском Истоку, услед супротности балканских држава, могућности војних интервенција из Европе у Азију и Африку, из Азије у Европу, сувим путем или морем, итд. и сада су озбиљно узета у разматрање, а делом је дошло и до њихових конкретних остварења. О многим практично изведеним или покушаним решењима, као и о могућим решењима оних проблема који су мимоиђени, и дан данас постоје многа различита гледишта у стручној литератури. Многи од тих проблема у истом или сличном виду постављени су и делом решавани и у Другом светском рату. А пошто данашња војно-политичка ситуација јасно указује да слични проблеми могу васкрсавати и у перспективном развоју догађаја, природно је да њихово изучавање, чак и под условима какви су били 1915 године, може олакшати да се боље и јасније сагледају њихова будућа решења.

Проблеми пре уласка Бугарске у војни савез са Централним силама

Овде ћемо изнети неке битне проблеме који су, према нашем мишљењу, највише утицали на наш рат 1915 године. Изложићемо их у неопходном историском оквиру како би их што боље разумели и они читаоци који нису потпуно упознати са догађајима овога рата.

Значај Српско-црногорског ратишта. За рат 1914 године Србија и Црна Гора нису имале са Силама споразума никаквог заједнички обрађеног ратног и операционог плана. Оне су прве од Сила споразума биле изложене удару надмоћног непријатеља, тако да је и њихова природна улога у оквиру заједничког дејства могла да буде само у томе да на себе привуку што веће непријатељске снаге и да се при томе бране и боре како могу и умеју, док не дође до судара главних противничких снага, чији ће ток и исход на посредан начин моћи да упливишу и на њихов положај

⁵⁾ „Велики рат Србије...“, књ. VIII, стр. 241. У даљем употребљаваће се скраћеница, на пример: ВРС, VIII, 241.

⁶⁾ Макензен-Сект, Кевеш-Конопицки, Галвиц-Маркард, команданти, односно начелници штабова групе армија и армија дошли су пред сам почетак операција са других фронтова када су припреме за офанзиву биле већ у пуном јеку извршења.

и даље делање. У том општем геополитичком склопу и времену Србија и Црна Гора претстављале су потпуно одвојено, споредно ратиште, чију помоћну улогу Савезници нису довољно ни учавали ни ценили. Тек их је Церска победа потсетила да и допринос ова два мала народа, од свега неких 4,5 милиона становника, може бити веома значајан и драгоцен у погледу свеопште ратне ситуације. Пре свега, ова прва изразита победа на страни Сила споразума као сунчев зрак озарила је замрачену перспективу савезничких народа, чије су се војске на Западном фронту — пошто су у почетку тучене на граници — сада све дубље и дубље повлачиле пред необузданом немачком најездом. Ни операције на Руском фронту, где су Савезници имали огромну надмоћност, нису се у то време тако развијале да би могле дати некакве утехе. Нарочито је пораз Руса код Таненберга оставио непријатан утисак на све Савезнике. Међутим, после победоносне Церске битке, и савезничке Врховне команде почеле су реалније да гледају на своје балканске Савезнике. Оне су увиделе да и утицај међусобног рада не само великих снага на главним ратиштима на мале снаге на тзв. споредним, него и **обратно** може да буде од кудикамо већег значаја но што су га дотле претпостављале. То је баш у тој бици јасно дошло до изражаја. У њој су Срби потукли не само аустроугарску Балканску војску, која је према њој била опредељена, него и добар део аустроугарске II армије, која је, као највећа армија, била предвиђена на најопаснијем правцу у аустроугарском стратешком развоју према Русима. Њеним првобитним одвлачењем према Србији, а у вези са тим и задоцнелим пребацивањем у Галицију, створени су битни предуслови за успешан преокрет у корист Руса у великим биткама у Пољској и Галицији у августу и септембру 1914 године, док је II армија и доцније тешко осећала недостатак своје три дивизије које су биле задржане на Српском фронту.

Не водећи рачуна о унутрашњем стању наших војска, руска Врховна команда је 31 августа, тј. тек недељу дана после завршене Церске операције, скоро категорички захтевала да српска и црногорска војска одмах пређу у офанзиву, углавном, према северу. Тако су 3 септембра српско-црногорске снаге отпочеле операције према Сарајеву, а 6 септембра српске армије и преко Саве. Иако недовољно спремне, и поред свих опасности којима се излажу, оне су се одавале позиву само зато да се благовремено нађу Савезницима у помоћи. Развиле су се тешке операције, познате под именом „Битка на Дрини“ и „Колубарска битка“ које су се завршиле сјајном победом на Руднику тек у првој половини децембра 1914 године. Али, пошто су те борбе довеле до крајње исцрпљености и истрошености обе војске, затим до уништавања најбогатијих предела у Србији и до огромних жртава услед заразних болести (око 8% целокупног становништва и војске), појавила се најхитнија потреба да се ова два мала савезника што пре ојачају за живот и борбу. Веза са Савезницима ишла је преко Румуније — Дунавом или железницом — и од Солуна железницом, тј. комуникацијама које су по свом капацитету биле недовољне за брзи дотур оноликих залиха, које би омогућавале брзо ретаблирање српске и црногорске војске (истина, пружена материјална помоћ била је и сама по себи кроз недовољна), јер су те исте комуникације служиле и за дотур муниције из западних земаља на Руски фронт. Осим тога, њихово коришћење зависило је и од благонакљониости неутралних држава — Румуније и Грчке, чији су владари и део политичара били наклоњени Централним силама, тако да су биле и недовољно сигурне. Са Црном Гором постојала је и непосредна веза морем од Будве закључно до ушћа Бојане, али јој Савезници нису поклањали довољно пажње. Исто тако, они од самог почетка нису водили нарочитог рачуна ни о географско-стратешком положају наших земаља у односу на свеопшту ситуацију. Нису учавали његове велике предности у односу на Руски фронт, као ни на Италијански ни Румунски фронт, које су већ тада тежили да остваре. А баш наше земље нудиле су јединствену базу за операције у позадини свих аустроугарских армија, које су биле ангажоване према тим фронтима. Савезници тада нису учавали ни значај нашег положаја за спречавање непријатељске пенетрације на Балкан и Блиски Исток и његов утицај на придобијање балканских неутралних држава на страну Сила споразума. Нажалост, они се нису никако уживљавали ни у наше тешке прилике, пошто смо били удаљени око 700 км од Руског, а скоро исто толико и од Италијанског фронта, ако би дошло до његовог образовања. Свеопшти ратни потенцијал наших снага у односу на не-

пријатеља, који нас је обухватао својом стратегиском основицом, био је више него деликатан, јер је непријатељ лако могао да на главним ратиштима у повољном тренутку прикупи и пребаци надмоћније снаге од наших 13—14 дивизија (заједно са црногорским снагама милициског типа). Нашем географско-стратегиском положају и његовим могућностима први пут је поклоњена извесна пажња, али тек узгредно при решавању турског питања и више из обзира према Блиском Истоку него према нашим приликама.

Сасвим супротно нашим Савезницима, немачки Генералштаб придавао је озбиљну пажњу Балкану, а нарочито географско-стратегиском положају Србије. Он је о томе водио рачуна још за време мира, а сада се његова пажња још више повећала, јер је рачунао да ће се повећати не само људски већ и економски потенцијал Немачке ако успе да на своју страну привуче балканске државе, нарочито Турску, Бугарску, Румунију, а временом, можда, и Грчку. При томе је био потпуно сигуран да ће увек наићи на непоколебљив отпор Србије и Црне Горе и да ће га морати физички сломити. Али тај задатак радо је препустио Аустро-Угарској чије је руководство сматрало да уништење Србије и Црне Горе претставља неку врсту њеног аманета, који не треба ни с ким да дели.

Немачком Генералштабу лебделе су пред очима велике стратегиске могућности тек после овлађивања балканским територијама. Рачунао је да ће преко Балкана, Кавказа, па и Црног Мора, ефикасно угрожавати руски јужни бок и изворе нафте у Бакуу и прекинути најважнију везу Русије са Савезницима, које је Русија дотле снабдевала житарицама, а од ових сама зависила у погледу индустријских продуката, нарочито оних који су јој били потребни за наоружање. Надао се да ће преко Месопотамије, Арабије и Синаје (тадашњих турских територија), као и Персије, са којом се Турска непосредно граничила, моћи да пољуља главне стубове енглеског колонијалног царства у Индији и Египту и тиме ослаби економску блокаду коју је, свакако, морао претпостављати. Најзад, много је полагао на углед султана као калифе — верског поглавара целог муслиманског света — и очекивао да ће његов проглас светог рата „дихада“, потстакнути на побуне муслиманске народе у Русији и оне под енглеском и француском доминацијом.⁷⁾ Начелник штаба немачке Врховне команде Молтке Млађи и његов наследник Фалкенхајн нису никада ово губили из вида иако су у почетку рата сву пажњу концентрисали на главна ратишта, препуштајући дипломатији и аустроугарској Балканској војсци да на Балкану припреме терен за претстојеће војне активности. Али чим се уверио да се решење на главним ратиштима неће постићи у догледно време, балкански проблем га је све више привлачио. Два неочекивана догађаја приморала су га да приступи његовом решењу пре но што је желео, и то у времену када је имао тежак задатак — да уз залагање крајњих напора спасава Аустро-Угарску од слома који јој је претио од руских напада од септембра 1914 до краја априла 1915 године.

Значај уласка Турске у рат. Пред рат 1914 године, и Енглеска и Немачка чиниле су велике напоре да привуку Турску у своју интересну сферу, али се Турска колебала. Препустила је реорганизацију своје војске немачким инструкторима, а реорганизацију флоте енглеским стручњацима. После сарајевског атентата Турска је покушала да се прикључи Силама споразума, али није успела, вероватно зато што Русији није било много стало до таквог савеза, јер би тај савез кочио остварење њених давнашњих аспирација на мореузе.⁸⁾ То је искористила Немачка и оберучке прихватила понуду Турске за приступање Централним силама, које је извршено већ 2 августа 1914 године. Али је тај уговор држан у тајности зато што земља није била припремљена за рат, што односи са Бугарском нису били пречишћени и што је

⁷⁾ Интересантно је упоредити сличне циљеве и измењене Хитлерове планове. Пошто није могао да рачуна на Турску као на савезника, Хитлер је предвидео операције у циљу њеног обласка преко Кавказа и кроз Северну Африку преко Суеца, како би избио у остали део Блиског и на Средњи Исток. Он је веровао да ће таквим успешним операцијама изоловати Турску од копна, слично као и Југославију у марту 1941 године. При томе му је велики Муфтија Јерусалима требало да послужи за искоришћење верског елемента, пошто султан више није било. Све те замисли дају се у разним варијацијама назирати и у неким садашњим тежњама.

⁸⁾ СР — IX — 137.

постојала бојазан од брзог напада Русије. Штавише, Турска је 3 августа дала изјаву Силама споразума да ће одржати неутралност.

Приступање Турске Централним силама — због тешких последица које су брзо наступиле — свакако је био велики политичко-стратешки неуспех за наше Савезнике, који су га могли лако избећи само да су са гледишта заједничких а не уско сепаратистичких интереса, схватили и ценили политичке и стратешко-географске односе на Балкану. Пре свега, питање снабдевања Русије од стране Савезника, које се с правом сматрало једним од главних услова за успешно извођење операција у Пољској, Галицији и Карпатима, од септембра 1914 до априла 1915 године, од којих су сви Савезници очекивали отсудна решења за цео рат, не би се ни постављало да је Турска пришла Силама споразума, јер би се дотур кроз Црно Море могао несметано да спроводи.⁹⁾

Да су се ослонили на Србију, Црну Гору, и Турску, Савезницима би свакако било лакше да на своју страну привуку и остале балканске државе. Бугарска, укљештена између Србије и Турске, била би безбедна, а како је била непостојана у својој политици, због постојања проруских и прогерманских присталица, могла се лако — милом или силом¹⁰⁾ — приволети за активно учешће на страни Сила споразума. Такво држање Бугарске могло је да буде још једини, али само донекле оправдани разлог да се присталице Централних сила у Румунији одупру ступању у рат на нашој страни у времену од септембра 1914 до 2 маја 1915 године, када су јој руске армије, стојећи дубоко у Галицији испред р. Сана, потпуно обезбеђивале десно крило и стајале у позадини грена Ердељских Карпата, на којима су Аустријанци имали и могли имати само незнатне граничне трупе.

Иако је Венизелос био наклоњен да Грчка уђе у рат на нашој страни, ипак су против тога постојале две околности, које су као главни аргумент истицали грчки краљ и Генералштаб (који су били наклоњени Централним силама), наиме, да постоји: 1) могућност продора Аустро-Немаца до Солуна и 2) могућност напада Бугарске на Грчку. Међутим, прва опасност била је потпуно отклоњена српским успесима 1914 године, као и руским до почетка маја 1915 године, док је друга бојазан уласком Турске у рат стварно постала још већа.

Тако су стицајем околности, или боље рећи услед пропуста наших Савезника, испуштене повољне прилике да се на Балкану одиграју такви догађаји, који су могли имати битног утицаја на даљи развој целог рата. Улазак Турске у рат свакако је имао судбоносних последица за Србију и Црну Гору, јер је сасвим вероватно да до оваквог развоја догађаја 1915 године не би ни дошло, или би се догађаји одвијали под много повољнијим условима, само да је Турска остала макар и неутрална.

Пошто је Енглеска у новембру 1914 године предузела економску блокаду Немачке, Турска је објавила рат Силама споразума, јер је у таквим околностима копнена веза преко Балкана за Немачку постала веома важна, тим пре што јој је веза преко Италије била недовољна, а и несигурна због све већег заостравања односа између Италије и Аустро-Угарске. Према унапред утаној плану, још у току 1914 године, образовано је неколико посебних фронтова на турској територији и граници, као: Кавкаски према Русима, Месопотамски, Арапски и Синајски према Енглезима и Поморски према Дарданелима и Црном Мору, тако да су наши Савезници били стављени пред нове и доста сложене војне задатке.

Међутим, велика победа српске војске у току **Рудничке противофанзиве** почетком децембра 1914 године знатно је смањила незгоде које је изазвао улазак

⁹⁾ У Карпатској бици, у времену кулминације борби од којих је зависила судбина Аустро-Угарске, па и целог рата, довођене су руске трупе на фронт чак без оружја и муниције и морале су чекати док се то не прикупи од рањених и погинулих војника. Питање дотура муниције знатно је ометало и касније опорављање руских армија. Оно је тек довозом из Јапана сибирском железницом и преко арктичких лука из САД и Енглеске 1917 године било углавном отклоњено, али сасвим доцкан.

¹⁰⁾ За присилне мере било је безброј оправдања: упади бугарских чета у Македонију, које су организоване у Бугарској, очито фаворизирање Немаца у земљи, и слично.

Турске у рат. Турска је била материјално неспремна за вођење неког дужег рата. Према немачком прорачуну, она је већ почетком лета 1915 године могла остати без муниције и бити приморана да иступи из рата, ако би Савезници против ње повели неке озбиљније операције. У таквом случају, Савезници су могли, насланајујући се на њену територију и Србију, брзо овладати Балканом и у заједници са Русима, а вероватно и Румунима, нанети смртни ударац Аустро-Угарској, чијим би сломом била решена и судбина Немачке. Због тога је дотур муниције Турској и њено спасавање постало једно од најважнијих питања за саму Немачку, јер је Румунија већином кочила транспорт муниције кроз своју земљу, а Дунав се није могао користити, зато што су Срби владали његовом десном обалом и будно пратили сваки саобраћај на њему. Осим тога, српска победа на Руднику уништила је све Фалкенхајнове наде у погледу обезбеђења везе са Турском преко Србије и Бугарске и учинила нагли преокрет у државу Централних сила према Балкану. 14 децембра 1914 године, док још није био потпуно упознат са бедним исходом Пољорекове офанзиве, стари немачки стручњак за Балкан и саветник Турске¹¹⁾, маршал Голц, долазећи из Цариграда преко Софије и Букурешта, одмах је саветовао немачку Врховну команду:

„... да се противу Србије употребе немачке трупе, јер сама Аустро-Угарска очигледно неће с њом изаћи на крај. Војна на Источном фронту застаје на Висли исто онако као и она на Западном фронту. Тада може бити од одлучујућег утицаја на даљи ток рата ако успемо да придобијемо балканске државе за себе.“¹²⁾

Од тога времена главно руковођење политичким и војним пословима на Балкану са Аустро-Угарске прелази на Немачку. Међутим, немачка Врховна команда није могла приступити извршењу савета маршала Голца, јер је ситуација и на Западном и на Источном фронту била исувише замршена, а њене снаге потпуно ангажоване. Осим тога, требало је подржати и Аустро-Угарску, ако се желело да се она спасе од коначног слома.

Па ипак Фалкенхајн није губио из вида Српски фронт. Он је одмеравао сваки повољан исход неке оперативне перипетије на Западном и Источном фронту да би утврдио да ли постоји икаква могућност издвајања потребних снага за сламање српског отпора, који га је спречавао да се приближи коначном решавању балканског и азиског проблема. Њему није била толико важна окупација целог српско-црногорског простора, нити потпун пораз њихових војска. Он би се задовољио и Неготинским округом,¹³⁾ а у најбољем случају простором који би му обезбедио искоришћење комуникација Београд — Ниш — Софија. Фалкенхајн је једно време тежио да наговори Конрада, свог аустријског колегу, да нападне и слома Србију, па макар и на штету експлоатације успеха постигнутих на Руском фронту. Он је тај напад претпостављао чак и нападу против Италије када је ова ушла у рат. А када у томе није успео, он је приволео Конрада да Србији и Црној Гори понуде сепаратан мир, нудећи им и територијалне уступке само под условом да му Србија омогући пролаз ратног материјала за Турску, али је та понуда са презрењем одбијена.

На тај начин, због велике победе српске војске на Руднику и Суворобу, Немци нису могли све до октобра 1915 године да притекну Турској у помоћ иако се она налазила у смртној опасности, те су Савезници имали довољно времена да се с њом обрачунају док је усамљена. Уласком Турске у рат пред Савезницима се појавило тешко и компликовано питање, на које се дотле, изгледа, мало мислило, а које је сада требало војнички решавати. Још 3 новембра 1914 године енглески министар за снабдевање, Винстон Черчил, предложио је да се Турска нападне на малоазиској обали, како би се њене снаге одвукле од Египта, који је тада изгледао највише угрожен, али је одлука о томе била одложена све до јануара 1915 године. Тада је

¹¹⁾ Познати сарадник на турским плановима у Балканском рату 1912 године.

¹²⁾ СР — IX — 147.

¹³⁾ За одбрану овог округа, за који је Фалкенхајн хтео жртвовати две три дивизије, вероватно би се морала посетити линија Мироч — В. Гребен — Дели Јован, како би се обезбедио излаз железничке пруге Карансебеш — Оршава на Дунав.

енглески претседник владе, Лојд Џорџ, предложио да се искористи затишје на Западном фронту и сувишне снаге употребе на Балкану у тесном садејству са Србима, Грцима и Румунима, са циљем да се потуку Аустро-Угарска, Турска па и Бугарска ако би ступила на њихову страну, и да се тиме уједно најјефикасније и најбрже реши и цело питање Блиског Истока.¹⁴⁾ У исто време, и у Француској је покренуто питање искрцавања једне енглеско-француске експедиционе армије, јачине око 300.000 људи у неком пристаништу Јадранског Мора са циљем да у садејству са српском војском нападне Аустро-Угарску са југа.¹⁵⁾

Међутим, ове идеје о предузимању операција већих размера са наслоном на наше земље у циљу решавања аустроугарског и балканског питања, као и питања Блиског Истока, дефинитивно су пропале, и поред повољних услова који су у то време постојали за такве подухвате, јер су сви немачки планови на Западу и Истоку били пропали. Однос снага Централних сила према снагама Сила споразума постајао је све неповољнији за Централне силе (средином септембра 1915 године износио је 349 према 293 дивизије, а осим тога, енглеске снаге биле су тек у пуном напону свога развоја). Аустроугарске армије у Србији и Галицији биле су поражене, губици огромни, а морал војске и поверење народа у победу потпуно поколебано.¹⁶⁾ У Грчкој и Румунији расло је расположење према Силама споразума зато што се већ тада очигледно испољавао јак притисак Италије на Аустро-Угарску.¹⁷⁾

Најзад, у сплету ових опречних гледишта влада и Врховних команди наших Савезника пала је дефинитивна одлука да се на малоазиској обали Турске створи нов фронт, са ограниченим циљем, наиме да се одвуку турске снаге од Египта и Кавказа, и да се обезбеде везе у Средоземном Мору и ка Индији. Таквим преношењем тежишта рада на Исток почетком 1915 године стратегијска улога српске и црногорске војске и њихових фронтова, изграђених на отсудним поразима непријатеља, као и најповољнији перспективни услови за извођење заједничких операција, нису искоришћени ни политички ни војнички, што је имало кобних последица за њихове операције 1915 године, а и веома негативан утицај на даљи ток рата уопште.

После неуспеха флоте да форсира улаз у Дарданеле, 25 априла 1915 године отпочео је десант Савезничких снага на јужном делу Галипољског Полуострва, а затим, у августу, и на његовом северном делу. У тешким и безуспешним борбама које су на Полуострву углавном трајале до његове евакуације у току децембра 1915 године, учествовало је 11 енглеских и 2 француске дивизије, тј. скоро пола милиона војника, чији су губици износили око 250.000 људи. На тај начин, Турска није сломљена, веза са Русијом није успостављена, а балканске неутралне државе нису уведене у рат противу Централних сила. Напротив, немачки Западни фронт био је растерећен са скоро пола милиона непријатељских војника. Само Немци признају да би тешко придобили Бугарску за улазак у рат, а Румуне и Грке спречили да већ 1915 године ступе на страну Антанте, да није било овога успеха на Галипољском Полуострву.

Заиста се поставља оправдано питање: шта би се могло урадити са овим и оваквим савезничким снагама и материјалним средствима само да су искоришћене за благовремену изградњу база и извођење заједничких операција са српском и црногорском војском на нашем тлу.

Иако су политички руководиоци Енглеске и Француске, после уласка Турске у рат, предлагали да се предузму такве операције у циљу решања свих проблема на Балкану и Блиском Истоку и олакшања руских операција за сламање Аустро-Угарске, ипак су војни руководиоци обе државе веома брзо прешли преко тог пи-

¹⁴⁾ Ово је, како изгледа, била прва озбиљна сугестија о заједничким операцијама са Србијом и Црном Гором.

¹⁵⁾ Ове сугестије вероватно су дошле са српско-црногорске стране. Познато је да је у том смислу краљ Никола скретао пажњу Савезницима, а према једном чланку у „Политици“ после рата помоћник војводе Путника, генерал Живко Павловић, излагао је у том смислу и своја гледишта која дају наслућивати да се о њима и тада водило рачуна.

¹⁶⁾ Тада је у нашим крајевима почео да се ствара „Зелени кадар“.

¹⁷⁾ Иако још неутрална, Италија је наговештавала да би поновне офанзиве Аустро-Угарске на Балкану сматрала недозвољеном акцијом.

тања и поновно му пришли тек пред саму непријатељску офанзиву. То је било сувише доцкан, јер се могло радити само о спасавању српске и црногорске војске и везивању непријатељских снага на заиста деградираном „споредном“ ратишту. Мора се признати да са војног гледишта није било лако на брзину ни разумети ни решавати ово питање. Пре свега, морала се створити сигурна непосредна веза са Србијом и Црном Гором, која би могла задовољити веће потребе него што су биле њихове. Зато је требало тражити све могуће излазе, првенствено придобити Грчку и Румунију, а по могућности и Италију да што пре уђу у рат.

Грчка је у погледу увоза животних намирница и одржавања своје трговине у највећој мери зависила од Сила споразума, а сами Грци, који су страшно мрзели Турке због уњетавања грчког становништва у Малој Азији, гајили су главне територијалне аспирације према турским земљама. Осим тога, Венизелос је од самог почетка био склон да у случају уласка Турске у рат одмах пређе на активну сарадњу са Силама споразума. Најзад, Венизелос је сматрао да је опстанак саме Грчке зависио од опстанка Србије, њене савезнице. С друге стране, немачка обавештајна служба, под окриљем краља, наносила је велике штете савезничком саобраћају у Средоземљу, пошто је подморницама давала важне податке. То су, по нашем мишљењу, били повољни услови да се Грчка присили на брзу одлуку. Вероватно је да поседање Солуна, као први циљ савезничког подухвата, не би наишао на неки отпор, исто као ни заузимање грчких острва (Лемнос, Митилена и др.), која су Енглези заузели за базе своје флоте.

Опасност од бугарске војне интервенције није била вероватна због аустро-немачких неуспеха на главним ратиштима и у Србији, као и акутних супротности између ње и Турске које су почетком 1915 године претиле да доведу и до рата. Осим тога, Бугари су тада били недовољно наоружани.

Сличан поступак могао се применити и на Румунију, где су и унутрашњи и спољни односи били слични. Географско-стратешки положај Румуније, све до маја 1915 године, ишао је у прилог њеног приласка Савезницима, јер је била потпуно заштићена од аустро-немачких напада. Вероватно је да би њено ступање на страну Сила споразума убрзало опредељење и Италије и Бугарске за њих.

Јасно је да се све ово морало изводити брзо, а не одуговлачити, јер се војна ситуација и њене последице брзо мењају. Чак ни сугестију француске владе о отварању фронта на јадранској обали није требало олако узети и потпуно одбацити, као што су то урадила савезничка војна руководства. Црногорско приморје од Будве до ушћа Бојане претстављало је природан мостобран за даље подухвате и за непосредну везу са Србијом. Есад паша, који је имао главну власт у Албанији и одржавао најприсније односе и са Србијом и са Црном Гором, био је увек наклоњен да приђе Силама споразума. Тако проширена јадранска област нудила је Савезницима веће искрцне могућности и проширивала непосредни додир са Србијом. Истина, комуникације у Црној Гори и Албанији биле су слабе (ни оне у Малој Азији, вероватно, нису биле боље), али су одмах могле задовољити потребе за 2—3 дивизије, које би биле довољне да ојачају ситуацију Србије у Македонији и да створе услове за брзу и бољу изградњу овог војишта.¹⁸⁾

У јесећим операцијама 1914 године, релативно слабе снаге Ужичке и Санџачке војске очигледно су доказале да је аустроугарска одбрана јужних области Босне, Херцеговине и Далмације веома слаба и поред многих утврђења, претежно примитивног типа. После пораза на Руднику и потпуног апсорбовања аустроугарских снага у Галицији и Карпатима, а доцније и у Италији, само по себи се нудило заузимање ових области, тим пре што је њихова одбрана била препуштена ландштурмским посадама слабе борбене вредности. За то су се без тешкоћа могле одвојити 2—3 српске дивизије за дејство према Источној Босни, и 2—3 савезничке дивизије за дејство преко Црне Горе, заједно са црногорском војском, која је била

¹⁸⁾ Пошто су Аустро-Угарска и Бугарска убацивале банде у Македонију и Црну Гору, то је, према споразуму српске и црногорске владе са Есад пашом, неких 17.000 људи без отпора ушло у Скадар, Елбасан и Тирану. Уместо да подрже овај подухват, Савезници су категорички тражили да се те снаге повуку из Албаније, што је и учињено. Само су Црногорци ипак задржали Скадар и Сан Ђовани и тиме већ много допринели спасавању српске војске при повлачењу.

предестинирана за брзе инфилтрације између комуникација и за смела дејства у позадини, а то би, према стеченом искуству, било довољно (Аустијанци су то очекивали и са тиме се донекле и мирили).¹⁹⁾

Устанак народа у тим крајевима — од кога се Аустрија толико плашила, да је према њему 1914 године подешавала и свој оператски план — могао се лако и брзо остварити, и то са кобним последицама по саму Аустрију.²⁰⁾ И у овом правцу проширено и постелено уређено војиште ојачало би ситуацију српске и црногорске војске и створило повољне услове за развој већих заједничких операција. У наслону на ово војиште, Италија би, по ступању у рат, нашла ону слободу маневра коју на основу стабилних географско-стратегиских елемената није могла добити на свом Алписком и Сочанском фронту.²¹⁾ Те заједничке операције биле су већ обезбеђене са мора, јер су француска и енглеска флота са базом на Крфу приморале аустроугарску флоту да се држи дефанзиве и да главним снагама стационира у Пули. Према томе, Савезницима није било тешко да за заједничке операције одвоје 4—7 дивизија; то им није било тешко ни пре ни после одлуке за Дарданелску операцију, ни у току њених неуспелих фаза у марту, априлу и августу 1915 године, па ни Французима после неуспешних офанзива у Шампањи и Артоа у пролеће 1915 године, а нарочито Италијанима све до пораза код Кобарида 1917 године. То показује да се војни руководиоци Савезника у то време нису увек сналазили у општој ситуацији. Руси су, не гледајући ни лево ни десно, до изнемоглости гурали своје армије у Карпате и онда када није било никаквих изгледа на успех. Жофр је стално страховао од немачког напада на Западу, чак и онда када та опасност није могла уопште постојати²²⁾ и тесногурдо је чувао саму дивизију за свој непосредни фронт, док су Енглези — преосетљиви у погледу империјалних интереса — и од своје флоте и од копнених снага тражили брза, макар и скроз проблематична решења. Зато је Фалкенхајн, жонглирајући по рубу пропасти, али уско сарађујући са политичким руководством, успео да преброди кризу и на Западу, и на Истоку, и на Балкану и, штавише, да 1916 године створи услове за предузимање озбиљних покушаја извођења решавajuће офанзиве на главним ратиштима.²³⁾ Зато није чудо што тако важан проблем, који је тражио дубоко и свестрано познавање конкретних политичких и војних прилика на Балкану, није наишао ни на какво разумевање, као што ћемо то јасније уочити из следећег излагања.

Захтеви Савезника за помоћ. Слично као и 1914, Савезници су 20 априла 1915 године тражили да српска војска, ради олакшања ситуације Руса у Карпатима, предузме операције преко границе, првенствено кроз Банат, у циљу увлачења Румуније у рат. Само 5 дана пре тога, српска Врховна команда доставила је министру војном свој извештај О. бр. 12.973, у коме је изнала материјалну беду српске војске,

¹⁹⁾ ВРС — VIII — 107—112.

²⁰⁾ Расположење за устанак створили су и код осталих наших народа српски успеси, огромни аустроугарски губици у Галицији и рад Југословенског комитета у иностранству. „Шуцкорске“ организације нису имале подршку претежног дела нашег муслиманског живља. Устанак се могао распламсати без икаквих тешкоћа дуж динарских области и пренети чак и у словенске крајеве.

²¹⁾ Лојд Џорџ је 1917 године предлагао да се десантним операцијама у Северном Јадрану изманеврује Сочански фронт.

²²⁾ Крајем 1914 године однос снага био је: на Западном фронту: 95 немачких према 107 савезничких; на Источном фронту: 102 аустро-немачке према 120 савезничких дивизија; а почетком септембра 1915 године: на Западном фронту: 100 немачких према 150 савезничких; на Источном фронту: 103 аустро-немачке према 125 руских дивизија; на Италијанском фронту: 22 аустроугарске према 38 италијанских дивизија. СВ — IX — 5.

²³⁾ Крајем 1914 године Фалкенхајн је рекао за немачку војску „да је разбијени инструмент којим се више не могу изводити никакве отсудне операције и да се треба радовати ако јој успе да се одржи на свима фронтима“. А у званичној аустријској историји каже се да је аустроугарска војска на крају 1914 године „сагорела у шљаку“.

али и њену тако високу свесност о заједничким интересима, да пред тим историјским актом морају завек да уђу сви они који нам у том погледу пребацују неку нелојалност. Ево шта се, између осталог, каже у том извештају:

„Стање у коме се данас налази оперативна војска у погледу исхране, поглавито исхране стоке, веома је рђаво. Трупи и колонски возови код трупа су празни, а војшина и главна слагалишта само постоје по имену. Нигде нема резерве у храни, но се тавори дан и комад. Због непотпуне исхране стоке, ова нагло пропада, а нема се откуд више попуњавати. Ако у скором времену политичка и војна ситуација код наших Савезника буде таква, да треба и ми да пређемо на офанзиву, онда ће то код оваког стања ствари бити немогућно...“

„Прeko је потребно, да се овеоме злу што пре стане на пут и оперативној војсци у што скорбије времену створи могућност за њене офанзивне операције, што ће неминовно у скором времену бити потребно с обзиром на општу политичку и војничку ситуацију код наших Савезника. Не будемо ли за овај момент спремни за офанзиву, то ће врло рђаво одјекнути код наших Савезника и наш досад стечени глас и лепо име изгубиће много, а вероватно да ће то бити од утицаја и на наше националне аспирације.“

Српска Врховна команда је одговорила 23 априла и изјавила да је спремна да поведе операције чим јој се достави храна за 12—15 дана резерве и изврше остале припреме, што све може да траје „најдаље 20 дана“. У том циљу вршене су најхитније припреме, створен је и план, сличан ономе из 1914 године (Санџачка и Ужичка војска да надиру према Сарајеву, I армија из долине Јадра ка Брчком, а III и II армија између Обреновца и Шапца у Срем. Пошто се I армији не може дати ратни мостови материјал, упућена је да се послужи импровизацијама при прелазу Дрине, а вероватно и Саве код Брчког). Војска је упозната са тешким борбама које јој претстоје и које мора извршити, јер има да одговори великим задацима. Један од тих задатака био је кооперација руској војсци,²⁴⁾ а други ослобођење својих народа.

Међутим, услед непрекидних киша и поплава Саве и Дунава (3—4 км ван корита) и расквашеног земљишта у току маја и јуна операције су се морале одлагати. Осим тога, у то време се и општа ситуација из основа изменила. Руси су били у непрекидном повлачењу и већ 22 јуна напустили Лавов; први италијански напади заплели су се у граничним фронтонима, а десанти на Галипољу били су задржани. Но, и поред тога, из Италије и Русије стижу 3 и 4 јула поруке да се предузме офанзива у правцу северозапада, ка Варајдину, да би се олакшало наступање италијанског десног крила, које је тада висило испред Добердоба на р. Сочи. И са савезничке конференције у Шантији 7 јула послат је прекор што већ није предузет напад, као и захтев да се то одмах уради. Српска Врховна команда дала је своје противразлоге и изнела стварне чињенице, тако да су Савезници, признајући оправданост таквог става, одустали од својих захтева. Кад је савезничко руководство постављало такве задатке, оно свакако није имало у виду да српска и црногорска војска само према Аустро-Угарској држе фронт од око 700 км, од Прахова до Будве, са неких 350.000 људи, тј. 13—14 оперативних дивизија, тако да је на сваку дивизију долазило просечно око 50 км, а око 43 км на делу фронта од Прахова до аушта Лима, на коме су се, нарочито после пораза, морали очекивати јаки аустроњемачки напади. Савезници нису схватили ни то да се сваког часа на источној граници могао очекивати напад Бугара и Турака, као што су то у пролеће 1915 године стварно и намеравали. Осим тога, они нису били свесни да је оперативни капацитет српске и црногорске војске био једва довољан за дефанзивне улоге и да је однос снага и простора — према циљевима који би се, с обзиром на њихове задатке, морали протезати чак у Карпате и на Д. Крас — са стратешког гледишта био потпуно недовољан. Сва је срећа у томе што је српска Врховна команда благовремено уочила праву ситуацију и успела да спасе војску од једног неминовног авантуристичког подухвата и катастрофе која би му следовала.

²⁴⁾ То је било скоро у истом времену када су Бугари преговарали са Немцима како да воде рат и против Русије, која их је ослободила од турског ropства

Аустријанци су од децембра 1914 до априла 1915 године са Српског фронта извукли шест, а до краја маја свих дванаест оперативних дивизија, али је њихово бројно стање војника, наоружаних пушкама, остало исто, ако не и веће, тако да је тиме смањена само њихова офанзивна снага. Сем тога, у Мађарској су већином држане немачке дивизије за ретаблирање и њихову подршку, а никога се није смело губити из вида ни то да је аустроугарска железничка мрежа пружала могућности да се са ма које стране Аустро-Угарске (сем Босне, Херцеговине и Далмације) и Немачке сваког дана приведе око две комплетне пешадиске дивизије на пругу Новоска — Винковци — Инђија, а најмање једна дивизија на пругу Зрењанин — Алибунар — Вршац.²⁵⁾

Ступање Бугарске у рат

Када је Бугарска средином јула 1915 године понудила своју сарадњу за напад на Србију (тј. тек онда када је оценила да је општа ситуација била повољна за Централне силе), Фалкенхајн је то одговорио бојећи се да такав корак Бугарске не изазове улазак Грчке и Румуније у рат на страни Сила споразума. Он је, осим тога, хтео да поново провери могућност споразумевања са Србијом, чије су трупе ушле у Албанију, пошто је то схватио као акцију уперену против Италије. Али, када је 6 августа дошло до заједничких преговора са Бугарима, Бугарска је била поколебана услед измењене војне ситуације. Наиме, Руси су престали са повлачењем почетком августа, а Савезници су отпочели нове нападе на Дарданеле; 21 августа Италија је објавила рат Турској, а Венизелос је поново дошао на чело владе у Грчкој. Вероватно да је нови немачки инцидент са Америком, који је претио да се претвори у оружани сукоб, имао највише утицаја на колебаљив став Бугарске. Међутим, општа војно-политичка ситуација убрзо се опет изменила у корист Централних сила. Инцидент са Америком био је ликвидирао. Немачко-аустроугарска офанзива на Источном фронту продужена је са изгледима на велике успехе. Грчки и румунски краљ гарантовали су неутралност својих држава, а напади на Дарданеле нису дали никаквих резултата. Због тога је Бугарска одлучила да 6 септембра у Плесу потпише већ припремљену војну конвенцију између Немачке, Аустро-Угарске и Бугарске. Тој конвенцији приступила је и Турска 14 септембра, а следили су јој уговори „о пријатељству и савезу“ са политичким одредбама. У самој конвенцији јасно су устањени сви битни елементи ратног и оперативског плана, тако да су сви учесници одмах могли приступити конкретним припремама за њихово извршење. На тај начин, Немачка је постигла и други велики политички успех на Балкану.

Тешке околности за стварање српских планова. Будно пратећи држање Бугарске од почетка рата српско војно и политичко руководство није ни очекивало да ће Савезници лако привући Бугарску на своју страну. Оно је, потпуно независно од њих, понудило Бугарској област на левој обали Вардара, под условом да Бугарска одмах активно уђе у рат, стим да територијална предаја те области уследи после рата због потребе да се железничка пруга од Солуна до тога времена задржи у неограниченом поседу. Бугари су одбили и ову као и друге понуде Савезника. А пошто је сазнала да се у Плесу воде преговори између Немаца и Бугара, српска Врховна команда је 19 августа тражила дозволу од своје владе да ради заштите од бугарског препада, сличном оном из 1913 године, може упутити делове оперативне војске у Зајечар, Књажевац, Пирот, Свођ и Владичин Хан, јер су догле на бугарској граници стајале само слабе јединице III позива без артиљерије. Влада је тек почетком септембра одобрила да се једна дивизија може упутити, али не у Пирот, него негде иза њега, да се не би изазвало негодовање Савезника. 2 септембра руска Врховна команда обавестила је српску Врховну команду да Аустро-Немци не смеју упутити јаче снаге према Србији, јер знају да би их у том случају руска војска одмах напала. До 15 септембра сигурно, а вероватно све до бугарског прогласа опште мобилизације, 22 септембра, Савезници нису веровали или нису ништа знали о закључцима у Плесу, иако су са свих страна стизале вести о њима и о великим припремама за претстојећи напад. Они су само удвостручили напоре за придобијање

²⁵⁾ Види „Последњи рат Аустро-Угарске“, том I, прилог 3. У даљем употребљаваће се скраћеница „ПРАУ — I — 5 или пр. 5“.

Бугарске у рат против Турске и за обнављање Балканског савеза од 1912 године, а Србији су забрањили да врши ма какве припреме према Бугарској.

Сходно обавезама војне конвенције, Бугарска је 22 септембра морала да објави општу мобилизацију, а дан доцније Венизелос је приморао краља да и Грчка то исто учини. То је био моменат када је ситуација морала бити јасна и нашим Савезницима. Али, пошто је Бугарска 23 септембра објавила да ће и поред мобилизације остати у неутралности и продужила даље преговоре са Савезницима, Савезници су тражили крајњу суздржљивост Србије према Бугарској, јер ће од тога зависити „њихово држање према Србији“. И док су Бугари на граници вршили разне провокације и изазивали инциденте, дотле је српска Врховна команда била принуђена да изриче смртну казну за сваког ко на то одговори. 23 септембра и енглеско Министарство војске сматра да је бугарска мобилизација блеф и немачки трик да би се одвајањем српских снага према Бугарској растеретио фронт према Аустрији. Међутим, српска Врховна команда посматрала је догађаје много реалније. Она је од свог војног изасланика у Софији тачно обавештавана о свему шта се у Бугарској ради и намерава. Због тога је у општим цртама створила план за заједничко дејство према Бугарској и вршила унутрашње припреме за брзо пребацивање Ужичке војске и II армије на свој Источни фронт чим Савезници увиде потребу за предузимањем таквих мера. Она је преко своје владе 25 септембра поднела следећи предлог Савезницима: 1) да Грци одмах упуте своје снаге на фронт Царево Село — Крива Паланка; 2) да Румуни мобилишу; 3) да Русија искрца потребне снаге у Варни и Бургасу; 4) да се Бугарска ултимативно позове да у року од 24 часа опозове мобилизацију и да се одмах нападне ако то не усвоји, и 5) да Савезници што пре упуте око 150.000 људи на фронт Царево Село — Крива Паланка, ако би Грци и Румуни оклевали да то учине. Међутим, Савезници нису усвојили ове предлоге, већ су тражили да Србија не предузима никакве мере, надајући се да ће Бугарска одустати од напада на Србију.

Пошто је Србија, у случају заједничког рада са Грчком против Бугарске била обавезна да са 150.000 војника помогне Грке, то су Савезници на захтев Венизелоса — због немогућности Србије да одговори тој обавези — предузели мере за пребацивање две дивизије са Галипољског фронта у Солун, а 28 септембра обећали да ће ускоро упутити упомоћ Источну армију, јачине 150.000 француских и 150.000 енглеских војника. Тако је ситуација српске војске изгледала повољна, јер је прилазак Грчке био осигуран, а обећана помоћ довољна. Али, при томе је требало имати у виду Пунтикову опомену да је „сваки пропуштени тренутак у овим садашњим приликама судбоносан“, као и претставку српске владе, која је 25 септембра упућена Савезницима, Грчкој и Румунији:

„... Наша Врховна команда скида са себе одговорност за катастрофу, која ће неминуовно наступити, ако се не поступи отсудно и брзо, и ако јој се буде спречавала благовремена офанзива. Тако исто сматра ситуацију и српска влада, и жели најживље да се узме у оцену све оно што смо рекли.“²⁰⁾

Али, нажалост, Савезници нису били довољно свесни ове оправдане опомене. Они су тек 4 октобра доставили ултиматум бугарској влади, која га је одмах одбила. 5 октобра грчки краљ оборно је владу Венизелоса и довео своје људе који су објавили неутралност, уз немачку гаранцију да Бугари неће прећи грчку границу. Слично је поступила и Румунија. Истога дана отпочело је искрцавање једне француске и једне енглеске дивизије у Солуну, али је поново отпочела расправа између француске и енглеске владе и њихових Врховних команди о томе ко ће и када дати даље обећане снаге. Жофр је изјавио да у току октобра може дати свега две пешадиске дивизије, у укупној јачини од неких 45.000 људи. Али тога истог дана, од ушћа Дрине па све до ушћа Тимока, са леве обале Дунава и Саве отпочела је страшна артиљериска грмљавина, као увод у напад који ће сутрадан отпочети на усамљену Србију и Црну Гору.

²⁰⁾ ВРС — VIII — 297.

Српски ратни и почетни оперативски план

Већ смо видели да су Савезници од почетка рата, нарочито од уласка Турске у рат па до самог почетка противничке офанзиве 1915 године, често и из основа мењали своја гледишта у погледу заједничког решавања балканског проблема. Они су најпре препустили Србију и Црну Гору самим себи са задатком да привуку што веће непријатељске снаге на себе, затим су намеравали да се заједнички туче Турска, евентуално и Бугарска, па онда и Аустро-Угарска, са варијантом да се у једној таквој кооперацији Србије и Црне Горе са јадранским „експедиционим“ снагама непосредно сломи Аустро-Угарска. Скоро годину дана опет су препустили Србији пуну слободу, ограничавајући је само својим неодмереним, из акутне нужде проишашли захтевима да им она олакша ситуацију на Руском и Италијанском фронту. Од августа 1915 године поново преузимају политичко дириговање и војничко спутавање у погледу мера безбедности и војних припрема које је ситуација налагала српској влади и Врховној команди. При томе су рачунали да ће Грчка и Румунија прићи Савезницима и да ће извршити пребацивање 300.000 људи (Киченер је обећавао 400.000) за садејство са српском војском.

Заиста је српској Врховној команди било веома тешко да на основу тако нестабилних одлука створи неке одређене и стабилне ратне и почетне оперативске планове. То је било нарочито тешко у скроз променљивим приликама које су наступиле после војне конвенције у Плесу, када је политичко руководство Савезника имало снажан утицај на Србију и када је њихово војно руководство навело само хипотетичка обећања и гајило неодређене проблематичне жеље, као на пример, да се што дуже држи фронт према Аустро-Угарској, а да се у највећој мери занемари онај према Бугарској или да се спречи веза Немаца преко Бугарске са Турском.²⁷⁾ Савезници нису увиђали да је бугарски напад знатно опаснији за српску војску, јер јој пресеца отступницу, онемогућава искоришћење виталних веза и са Праховом и са Солуном — њеним главним базама — и пружа непријатељу могућност да је у њеним северним областима заокружи и уништи, него ли аустро-немачки напад са севера па и северозапада, који ју је могао углавном само фронтално потискивати према њеним Савезницима и бази у Солуну. Они нису увиђали да је њихов захтев да се што дуже држи северни фронт могао бити оправдан само онда ако би фронт према Бугарској био потпуно сигуран. У противном случају, уколико би се српска војска дуже држала на Северном фронту, утолико би последице бугарског успеха за њу биле теже. А да ли су јој Савезници пружали овакву гаранцију у оно време? Пошто је било јасно да таква гаранција у стварности не постоји, него само обећања, српска Врховна команда била је доведена у најгору дилему. Требало је задовољити савезничке жеље у погледу Северног фронта, али се и претходно обезбедити против судбоносне опасности са истока. Видећи да Савезници не уочавају огроман значај времена, она је превентивно предузела мере према бугарској граници сматрајући да би заједнички напад свакако био најефикасније и најбрже средство да се бар за први мах отклони опасност и створе услови за борбу на Северном фронту, али је и та правилна сугестија категорички одбијена.

Због такве дилеме дошло је скоро до равномерне поделе српских снага на оба фронта, али не као последица неког унапред устаљеног оперативског плана, него као привремена нужност датих прилика. Колико нам је познато, српска Врховна команда није формално ни обрадила неки устаљени почетни оперативски план за овај јесењи напад. Али он се ипак јасно одражава у распореду трупа и појединачним директивама и наређењима која су упућена армијама. У решавању овог проблема уочавају се две фазе. У првој фази, која је трајала негде до друге половине септембра 1915 године, код Врховне команде преовлађивао је осећај да ће Савезници политичким успесима или предузетим војним мерама отклонити опасност из Бугарске и да ће се српска војска моћи посветити само одбрани од Аустро-Немаца. У другој фази, када је изгубила овај осећај, била је приморана да бар привремено сама предузме потребне мере према Бугарској.

У условима какви су постојали у првој фази, за опробаног војводу Путника, и поред свих тешкоћа, није било никаквих нерешивих проблема при одлучивању.

²⁷⁾ Изјава руског цара, ВРС — VIII — 275, и Лорда Киченера 306 и 307.

Верујемо да би он и у другој фази нашао подесно решење да су Србија и Црна Гора биле саме према Аустро-Немцима и Бугарима, но што га је могао наћи у овако неусклађеним и зависним односима са Савезницима. Обично се у бившој југословенској војсци, па и у највишим школама, потпуно погрешно и са дидактичко-стратешког гледишта, штетно разматрало питање почетног операциског плана. Иако се, према појединачним чињеницама, лако утврдило да је план био неодређен, ипак није довољно узета у обзир и правилно оцењена узрочност тог недостатка, нити су кроз њу испитане све последице. Пронађене су његове мане, које нису одмераване искључиво према стварним приликама какве су изгледале у датом времену, већ према утврђеним чињеницама када су карте обеју страна потпуно отворене. При томе су излагане разне боље могућности, као например: да се изврши јаче груписање снага на Северном фронту на главним правцима, тј. на уштрб Источног фронта; да се главни отпор не пружи на линији Сава — Дунав, него негде иза Јужне и Западне Мораве; да се искористи централан положај за офанзивно-дефанзивне операције по унутрашњим правцима било према III аустроугарској или XI немачкој армији, или према њиховим унутрашњим крилима са простора у висини Космаја, из дубље Шумадије или негде још јужније из запава обе Мораве, па чак и из северних области Македоније. Међутим, више је него сигурно да би се сва та и многа друга решења разматрала у Врховној команди и одабрала најбоље решење да је Србија била слободна у својим одлучивањима као и 1912—1914 године. Да је сигурно знала да обећане савезничке снаге ни крајем октобра неће стићи у Ниш (где су средином октобра тражили место за њихов смештај, па су чак нишке улице и железничка станица за њихов дочек биле окићене зеленилом и заставама), вероватно не би тако дуго задржала главнину своје војске ни на линији Дунав — Сава, ни на Тимоку, већ, свакако, негде јужније. Исто тако, да је пре, па и у току операција, макар и слутила да Савезници средином новембра неће прикупити бар толико снага да себи прокрче пут кроз слабу II бугарску армију до Скопља и српској војсци обезбеде пут за Солун, сигурно је да би она још много раније нашла начина да га сама себи обезбеди.

Према томе, по нашем мишљењу, основни проблем српског почетног и следећих операциских планова и операција био је у томе: да ли су се српска влада и Врховна команда морале и смеле ослањати на савезничке жеље и обећања, до кога времена и под којим условима? Да ли су се наде у сарадњу са Савезницима могле гајити све до 21 новембра, када се одустало од повлачења ка Солуну и у најнегодније време одлучило за повлачење на Јадранско приморје, тј. на 10 дана после издавања наређења из Париза да Источна армија обустави своју офанзиву на Черни? Ма колико да ова питања битно тангирају и војно-стратешку страну, она ипак спадају у област политике, те их овде нећемо разматрати. Напоменућемо само толико да војвода Путник у том погледу није имао неку слободу у одлучивању, као например, Наполеон, Хитлер, па и Молтке, Фалкенхајн, Алексејев и др., чији су врховни команданти били сами владари, већ је био потчињен министру војном, а преко њега влади, не само по свима политичким, него и по другим крупним војним питањима.

Војводи Путнику се највише пребацује да није предвидео правилан распоред снага ни по фронтovima ни на самом Северном фронту. За први приговор већ смо навели праве узроке, а ради правилне оцене другог приговора и сигурнијег уочавања општих операциских замисли, које је војвода имао у погледу одбране и којима је увелико био инспирисан и у почетку операција у току октобра 1915 године, биће целисходно да макар и у грубим цртама упоредимо распоред српске војске пред почетак операција 1914 године са распоредима после Рудничке победе и на дан 5 октобра 1915 године уочи почетка напада. Распоред снага после Рудничке победе остао је углавном неизмењен све до септембра 1915 године и на први поглед изгледа да се подудара са распоредом у почетку рата. Наиме, Ужичка војска и Браничевски одред углавном су имали исте задатке, просторе и снаге. На место III армије од две дивизије, сада се налазила I армија од четири дивизије, с тим што је држала краћи фронт до Ушћа, тј. без обреновачког правца. Док су I армија са четири пешадиске и једном коњичком дивизијом и II армија са четири пешадиске дивизије према првом распореду биле прикупљене као општа стратешка резерва на линији См. Паланка — Аранђеловац — Лазаревац, дотле су у овом другом ра-

дивизија I позива прећутно остала у рејону одбране Београда, онда произлази да је за непосредну одбрану река одвојено пет оперативних дивизија од свега једнаест (без коњичке) колико је стајало на расподужењу. Дода ли се томе да је Ужичкој војсци наређено да са потребним снагама остане у Вишеграду, Бајиној Башти и Рогатици, дакле на самој Дрини, онда се може закључити да је Врховна команда знатно изменила своја оперативно-стратешка и тактичка гледишта. Она придаје велики значај фронту доња Дрина — Сава, а према томе и оперативним правцима који преко њега изводе, јер је за њега предвиђено шест пешадских дивизија закључно са Шумадиском дивизијом I позива, дакле, двоструко више него у августу месецу. Такозвани великоморавски правац препуштен је у прво време само Браничевском одреду — већином трупама III позива.²⁸⁾ Друго, она поклања већи значај непосредној тактичкој одбрани самих река, а не као дотле, посредној — оперативној. То доказује приближавање и повећавање броја дивизија прве линије на вероватним правцима прелаза и померања стратешке резерве — III и II армије — више на север, одакле може брже интервенисати према Београду, Обреновцу и Смедереву и боље изразити бочно дејство у односу на последња два правца. Таква промена гледишта могла се оправдати већ дотада стеченим искуствима и општеусвојеним погледима о погодностима и јачини тактичке одбране са јаким препрекама. Придавање већег значаја правцима на отсеку Сава — доња Дрина заснивало се на њиховој погодности за извођење аустриских помоћних операција и што су Срби тај простор до лета 1915 године могли искористити и за извођење активних дејстава преко границе. Међутим, све је то било оправдано до оног момента када је само Аустро-Угарска могла да нападне Србију са севера и запада. Али, оног тренутка када је било јасно да ће се нападу Аустро-Угарске придружити Немачка и Бугарска и када је са тога фронта било пребачено пет пешадских дивизија (три око Пирота, по једна ка Зајечару и Књажевцу, ради превентивног напада на Бугарску), ситуација се из основа изменила, па и значај оперативних правца. Сада је наступило баш оно на чему је српски Генералштаб базирао свој августовски оперативни план (а што се показало погрешним), наиме, да ће се будуће операције изводити са решавајућим, а не ограниченим циљем као 1914 године. Сада је великоморавски оперативни правац без сумње био главни и пресудни, а онај преко Шапца и долином Јадра другостепеног значаја. Међутим, то се не одражава у распореду српских снага на дан 5 октобра. Наиме, три дивизије налазе се углавном западно, а три источно од Колубаре, од којих једна дивизија јужно од Београда служи као стратешка резерва. Пошто су оба отсека приближно исте ширине, то значи да је на отсеку западно од Колубаре била једна дивизија више но што је то било у августу 1914 године и да је тај отсек јаче поседнут од простора којим воде правци преко Београда и Пожаревца. Не можемо пронаћи праве разлоге зашто је овако учињено, али се може претпоставити да је Врховна команда још увек веровала да ће Румунија ући у рат и привући непријатељске снаге из Баната, као што су се Савезници и надали.

Због слабљења Северног фронта није било изгледа да се на Сави и Дунаву може пружити отсудна одбрана, како се то, судећи према децембарском распореду снага, с правом могло очекивати. Напротив, сада су се ове реке могле бранити само са циљем добитка у времену и преласка у маневарску одбрану, јер је било тешко

²⁸⁾ Овим је сама Врховна команда демантовала оне своје „браниоце“, који су после рата тврдили да је Поћорек пропао зато што није повео операције моравским правцем, којим су се од памтивека кретале све инвазије и где је српски Генералштаб претпостављао главни аустроугарски напад у почетку рата 1914 године. Ова велика заблуда, ширена једно време са највише катедре бивше Југославије, одржава се често и данас, иако је с научног гледишта потпуно објашњена. Овде напомињемо само толико да према тадашњој конкретнијој ситуацији овај правац за Поћорек уопште није могао доћи у обзир, јер је могао рачунати само „са минималном групом Балкан“ од дванаест дивизија, а са „Б ешеленом“ само привремено. Узрочи Поћорек овог пораза на Церу били су сасвим други; између осталог и то што је војвода Путник и поред своје нетачне претпоставке о противничкој намери знао да примени „стратегију прилагођавања“ датим околностима у чему се у првом реду и огледа величина стратега.

претпоставити да се са фронта према Бугарској могло извући више од две дивизије, тим пре што се овај фронт морао добро обезбедити баш због ситуације и намера на Северном фронту. Осим тога, због саобраћајних немогућности, није се смело рачунати ни на благовремено пребацивање савезничких снага из Солуна. С друге стране, одбрана за добитак у времену мора имати свој одређени циљ према коме се може утврдити степен упорности и темпо повлачења трупа. Један циљ могао је бити сачекивање обећаних савезничких снага у што севернијим областима Србије. Али пошто се није знало ни за јачину, ни за место, ни за време пристизања тих снага, било је ризично и нерационално доносити одлуке на основу тих проблематичних поставки, а не према околностима које је условљавала сопствена ситуација.

По нашем мишљењу, тада је било најцелисходније да се изврши превентивни напад на Бугарску, јер се само офанзивним дејством са просторно ограниченим циљем могла смањити, а можда и отклонити опасност са те стране. Тај напад могао је изазвати политичке реперкусије у земљи, која је према савезничким извештајима за то била погодна. То је један од проблема плана по коме се мишљења највише разилазе. Међутим, ми смо убеђени, не само на основу досада познатих околности, већ и на основу оних које су могле бити познате у оно време, да напад није требао да изостане.²⁹⁾ Зато је 5 октобра била спремна II армија са три првокласне пешадиске и једном коњичком дивизијом на правцу Пирот — Софија, с тим што јој је на правцу Зајечар — Видин или Белоградчик могла садејствовати једна дивизија, а једна на правцу Књажевац — Белоградчик (Видин је удаљен око 20, Белоградчик 15, а Софија 50 км од границе). То не би претстављало никакав ризик, чак ни онда ако се циљ не би постигао. И сама активна одбрана имала би предност над пасивном или неким дочеком без преласка у офанзиву. Осим тога, било је могуће да се радикално поруше приграничне комуникације.

Немамо података о томе да ли је војвода, после 5 октобра инсистирао на извршењу свог плана или га је неко и даље кочио. Али, од тога времена и код њега се све више назире одлука да се одбрана на северу изводи са циљем да се Савезници дочекају што северније. Међутим, да се Врховна команда благовремено ослободила тога утицаја, она би, свакако, много брже и са мање жртава довела и за борбу средила своје армије негде на прибрежју Западне и Јужне Мораве, а можда и Нишаве. Осим тога, она би била у стању да сопственим снагама обезбеди везу са Солуном без које је опстанак војске морао постати само питање времена. Као и у свему осталом, тако и при овој компарацији планова видимо да је српска Врховна команда правилно резоновала и доносила одлуке све док се у њих нису уплitalи утицаји Савезника, који су на обе конференције у Шантију сами констатовали да су, услед неусклађених, неодмерених, неодређених и нетачних планова и поступака, претрпели највеће неуспехе и жртве.

Непријатељски ратни и почетни оперативски план

Ратни циљ непријатеља био је неодређен и двосмислен. За Немачку је било главно да обезбеди везу са Турском, док су Бугарска и Аустро-Угарска желеле да дефинитивно нестане и Србије и Црне Горе или, можда — једино због њихове међусобне суревњивости — да од њих остану неки безопасни рудименти који би их растављали.

Немачки цар овако је формулисао ратни циљ Макензену: „Српска армија има се отсудно потући и успоставити и обезбедити веза преко Београда и Софије са Цариградом“. (Немачки цар био је врховни командант и главни арбитар у заједничким операцијама). Али због различите интерпретације ове реченице коначно је дошло до прекида сарадње између Немачке и Аустро-Угарске, када је српска војска била набачена на Косово. Фалкенхајн је сматрао да је циљ постигнут, док је Конрад инсистирао да се мора ићи за њом до Јадранског Мора. Због тога је од децембра 1915 године Аустро-Угарска самостално изводила своје операције према

²⁹⁾ Жофр, Сарај, Алексејев и др. налазили су да је та намера оправдана с војничке стране, али је енглеска влада била највише против тога. ВРС — VIII — 303.

Србији и Црној Гори, а Макензен са немачким и бугарским снагама према Савезницима ка Солуну.⁸⁰⁾

Према непријатељском оперативском плану, била је образована група армија под командом немачког генерала Макензена. У њу су ушле III аустроугарска армија од пет дивизија према Београду; један слабији аустроугарски корпус (19) према долини Колубаре и слаби одреди ландштурма код Ср. Митровице, Бјелине и Вишеграда, јачине са по неких десетак батаљона; XI немачка армија са седам, а доцније осам дивизија, према долини В. Мораве; I Бугарска армија са по једном дивизијом према Зајечару, Књажевцу, Кални и Пироту; једна дивизија II бугарске армије имала је задатак да оперише према Кривој Паланци. Аустро-угарске трупе у Херцеговини и Далмацији према Црној Гори и остатак II бугарске армије од око три дивизије према Македонији нису улазиле у састав групе армија. III аустроугарска армија имала је задатак да главним снагама пређе код Београда, а 19 корпусом код Купинова, с тим да наступа ка Крагујевцу, обезбеђујући се према Колубари; XI армија имала је да форсира Дунав главним снагама код Рама и Костолца, а помоћним код Смедерева и да наступа долином В. Мораве на југ, а I бугарска армија да наступа са две дивизије ка Нишу, а са једном дивизијом ка Параћину, и другом ка Алексинцу. Дивизија II бугарске армије имала је задатак да на територији Македоније пресече железничку пругу Солун — Ниш. Напад је требало да отпочне 6 октобра, а за Бугаре најдоцније после 5 дана. Основна Макензенова директива која је издата армијама овако се завршава:

„Српски отпор биће вероватно коначно уништен ако група армија успе да продре у простор Ђуприја — Крагујевац — Алексинац, заузме главни град Ниш и Крагујевац који је неопходан за производњу целокупног ратног материјала“.

Пада у очи да Макензен уопште није користио обухватну основицу за дејство на правцима са северозапада и запада преко границе. Пошто се није сложио са намером аустроугарске Врховне команде да се 19 корпус са правца Колубаре помери у Босанску Посавину, а једна оперативна дивизија ка Вишеграду, он се тиме лишио природне предности стратегског маневра у циљу потпуног заокружавања српске војске. Са тим се сложио и Фалкенхајн који је сматрао да би напредовање тако обилазећих снага задоцњавало у односу на брзо надирање главних снага. То би се могло и примити, ако би се усвојило гледиште да ће српски отпор бити коначно уништен чим непријатељ продре у простор Ђуприја — Крагујевац — Алексинац и заузме Ниш. Међутим, тешко је схватити на основу чега се дошло до закључка да ће српска војска због губитка овог простора коначно престати са отпором. Срби су, према тадашњој стратегској ситуацији, могли донети одлуку да уопште не пруже главни отпор ни у том простору, нити испред њега, већ још дубље на југу. То би, можда, било боље решење, јер би војску извукли из обухватне опасности и сачували везу са Солуном — својом главном базом — без кога би њен опстанак заиста дошао у питање, док би без Крагујевца и Ниша могла и даље опстати. Оваква Макензенова претпоставка зачуђава утолико више што он ниједног тренутка није губио из вида могућност спајања српске војске са Савезницима од Солуна, а то је и био један од важних разлога који је наводио српску војску да се не веже за неки простор, да не би била почесно уништена. Ово Макензеново штетно предубеђење („vorgefasste Meinung“), против кога се Шлифен упорно борио, било је један од главних узрока многих његових неуспеха у току операција. Иако је аустро-немачки план прелаза тактички и технички био тако припремљен као, можда, ниједан дотада у историји ратова, он је, ипак, морао проћи кроз „класичну кризу“ сваког таквог подухвата, нарочито од извршеног прелаза до успостављања оперативне готовости јединица непосредно после извршења прелаза. Природно је да је Аустро-Немцима у то време била најпотребнија бугарска помоћ, што значи да је и бугарски напад требало да отпочне пре или бар једновремено са њиховим

⁸⁰⁾ Раздор се све више продубљивао, те је 1916 довео до посебних неуспешних напада и пораза код Вердена, у Тренту и Волинији, тако да је то био главни узрок за смену и Конрада и Фалкенхајна.

преласком река. Зато нас изненађује како је још у Плесу одобрено Бугарима да свој напад отпочну пет дана после почетка прелаза, а још више нас чуди зашто су пред сам почетак операција продужили тај рок од пет на 8 дана. Разлози су били јасни и Бугарима и Немцима (само српска Врховна команда није могла да рачуна са тим неусклађеним временом, што се приликом критичких разматрања често губи из вида). Бугари су, због српских победа, били исувише опрезни. Они нису веровали у аустро-немачке успехе догле док се потпуно не остваре. (Тај политички и војни опортунизам опажа се свуда и у њиховом ранијем држању, а нарочито је био карактеристичан у новембру 1914 године, када су чекали да Поћорек избије у долину В. Мораве, па да одмах нападну Србе).⁸¹⁾

Кратак поглед на операције

У току операција појавили су се **многобројни проблеми** како са војно-политичког, тако и са оперативно-стратешког, тактичког и војно-техничког гледишта. Али за њихово потпуно разумевање потребно је добро познавање многих детаљних чињеница, које се овде не могу обухватити. Зато ћемо се осврнути на неколико најзначајнијих и најкарактеристичнијих питања.

Прелаз река на главним правцима код Београда и ушћа В. Мораве Аустро-Немци су првенствено заснивали на огромној надмоћности ватре и на најиздашним техничким средствима за прелаз, иако при томе нису пренебрегавали ни важност изненађења. Они су прелаз у суштини схватили као неки пробој кроз утврђени фронт. Макензен и његов начелник штаба Сект први су успешно извели пробој код Горлице (од 2 до 13 маја 1915), тако да су и овде могли да примене своја искуства.⁸²⁾ Они су правилно уочили да ће прелаз код Београда бити веома тежак (услед очигледних тактичких предности које пружа одбрана реке), а веома лак и сигуран према ушћу В. Мораве, нарочито источно од Смедерева, код Костолца и Рама, јер се могао потпуно обезбедити подесним артиљериским распоредом са леве обале. Зато је природно што су овај правац сматрали као важнији и главни. Они су осећали незгодно релативно великог међусобног удаљења београдског и моравског правца (преко 40 км), као и релативне слабости пешадије за самосталну одбрану од српских противнапада, јер је на београдском правцу било око шест, а на моравском најпре седам, а доцније осам дивизија (пошто су Аустријанци у последњем моменту изјавили да због своје тешке ситуације на Руском фронту још не могу дати четири већ обећане дивизије). Те околности наметале су крајњу методичност и опрезност при прелазу, а нарочито при напуштању простора артиљериске заштите, а с друге стране, тежњу за спајањем унутрашњих крила обе армије. Али, услови за наступање били су веома неподесни баш на томе простору, а повољни за активну одбрану повезану са дејствима на крила и бокове непријатеља који би продирао ка југу. Сем тога, и артиљериска заштита на овом међупростору није могла доћи до пуног изражаја.⁸³⁾

⁸¹⁾ Упадљива је чињеница да су Бугари стално остављали неповољно сећање код својих ратних савезника, противно Србима који су стварали тако срдачне другарске везе које се и данас осећају.

⁸²⁾ Сматра се да је генерал Сект код Немаца први и главни поборник стратешког пробоја који је опробавао у јесен 1914 године код Шмен де Дама.

⁸³⁾ Упозоравамо на темељне студије ових акутних околности од стране српске комисије и аустроугарског пуковника Данија, изнетих у ВРС — VIII — 153—160 и 216—223.

⁸⁴⁾ Видели смо да се све ово правилно уочавало и одражавало у распореду српских снага који је заузет после Рудничке победе, када је Шумадијска дивизија I позива била предвиђена на Торлаку. Да је овако постављена и благовремено потчињена Одбрани Београда, она би јој омогућила да главним отпором на обалском положају увелико отежа, а можда и онемогући прелаз III аустроугарске армије. Стратешка резерва од четири дивизије, која је тада била предвиђена на простору Раља — Влашко Поље — Ђурици — Мали Пожаревац, покривала би 5 октобра не само наведени међупростор између III аустроугарске и XI немачке армије, него би згодно осигуравала оперативно-офанзивно дејство и према надирању непријатеља

Српска Врховна команда одмах је учила да се код Оршаве, Шапца, Бјељине и Вишеграда ради само о безопасним демонстративним нападима. Дринска дивизија II позива доказала је код Обреновца да може сигурно приковати уз обалу не само пребачене делове 19 корпуса него и веће. Тачно су учени главни прелазни непријатеља код Београда и ушћа В. Мораве, где су се од 6 октобра водиле ретко огорчене борбе, тако да је III аустроугарска армија тек 11 октобра успела да обезбеди мостобран на линији Жарково — Бањица — Екмеклук — В. Врачар, а XI немачка армија на линији Смедерево — с. Брежани — с. Поповац. У овим неравним борбама (око 1,5 према 5 код Београда, односно 2,5 према 7 пешадских дивизија у долини В. Мораве), одмах се показало да је напад на Београд ванредно тежак и да би прелаз, и поред слабог фортификационог ојачања земљишта и нецелисходног распореда снага, скоро сигурно био доведен у питање да је само Одбрана Београда од самог почетка напада, поред својих трупа, располагала и оном дивизијом, коју је тек 9 октобра у целини добила из стратегиске резерве, пошто је III аустроугарска армија у времену од 7 до 8 октобра била већ пребрдила своју кризу.

Пошто је десно крило XI армије још 12 октобра било приковано код Смедерева, то се морало променити место прелаза, што је кичило наступање осталих дивизија. Овде се одмах осетило да је фронт од неких 60 км превелик за две српске пешадске дивизије и Браничевски одред, тим пре што се одбрана морала водити већином активно, јер се предњи крај главног положаја могао приближити реци само код Смедерева, пошто су обале на другим местима биле брисане фланкирном и унакрсном ватром са леве обале Дунава. При томе, уз обалу није било ни насељених места која би неутралисала оваква дејства, као например, Београд који је браниоцу давао веће користи него нападачу, иако је био истакнут, а тиме и тактички обухваћен (типичан пример широког, природног тактичког „бастиона“⁸⁵).

Поред постигнутих тактичких успеха, оперативна ситуација III и XI армије није била повољна. Њихова унутрашња крила на којима је за први мах било одређено тежиште операција, била су још увек око 30 км удаљена једно од другог. То је, поред опасности од изолованости, онемогућавало саобраћај Дунавом између армија и успоравало не само дотур мостовог материјала за XI армију, него и њено наступање. Пошто се 19 корпус није могао пребацити на обреновачком правцу, морао се рокирати преко Земуна на прелазе суседних корпуса. Услед методичких и непрекидних напада, обе армије биле су приморане да уведу све своје дивизије у прву линију, тако да су и оне и група армија остале скоро без икакве резерве.

17 октобра армије су избиле на линију В. Моштанице — јужно од Авале — северозападно од Гроцке и с. Раља — Пожаревац — с. Божевац. Напредовање XI армије потстакло је српску Врховну команду да још 11 октобра са Источног фронта пребаци једну пешадску, а доцније и коњичку дивизију према Смедереву. То је био сигуран знак да је коначно одустала од веће офанзивне акције према Бугарима који су 14 октобра на целом фронту прешли у напад. То је све, по нашем мишљењу, захтевало да српска Врховна команда начелно, али чврсто и дефинитивно одлучи: да ли да се тежиште одбране одмах пренесе у запав обе Мораве или да се претходно стабилизује ситуација на северу, не слабећи Источни фронт — што се могло постићи једино офанзивним дејством према десном крилу III аустроугарске армије у коме би, поред трупа Одбране Београда, учествовале и дивизије I армије, које су се могле брзо прикупити. За то су се могле привући од Уба Моравска дивизија II позива, а

преко Пожареваца, Београда, Обреновца, па и Шапца. Међутим, 5 октобра иза фронта Одбране Београда, на просторији Младеновац — Сопот, налазила се само Тимочка дивизија II позива, која је тек 9 октобра пребачена на фронт Одбране Београда.

Ова два различита начина примене стратегиске резерве, тј. у августовском и децембарском распореду, могу корисно послужити и данас при изучавању акутног питања о њеном месту у позицијском рату, нарочито при одбрани обала и река.

⁸⁵) Због тога је у пројекту операционог плана, који је за сличну операцију у априлу 1915 године израдио генерал Краус, начелник штаба команде Балканске војске, избегнут директан прелаз код Београда. Ту се тежило да се Београд „укљени“ прелазом „Београдске армије“ са по два корпуса на правцу ушћа Колубаре и југоисточно од Панчева. Остала концепција пројекта подудар се са изведеним планом.

од Обреновца Дринска дивизија II позива (изузев оног њеног дела који је био ангажован на фронту), док се на Дунавску дивизију код Шапца већ није могло рачунати. Пошто се Врховна команда углавном одлучила за овај други поступак, привучена је Моравска дивизија ка с. Мељаку, са циљем да се 14 и 15 октобра припреми за извршење удара на десно крило III армије. Али уочи самог напада, ноћу 15/16 октобра „када су трупе са жудњом очекивале прилику да се обрачунају са противником“⁸⁶) Врховна команда наредила је да се пребацие за Ниш. Тиме је, по нашем убеђењу, пропуштена велика згода да се III аустроугарска армија прикује на реке (на њено одбацивање преко река тешко се могло рачунати, јер су те српске снаге ипак биле преслабе за овакав задатак), успори напредовање XI армије и створе много повољнији услови за опште повлачење српске војске и са севера и са истока према југу. Напад на то исто крило III аустроугарске армије који је војвода Мишић касније намеравао да изведе са Дунавском и Дринском дивизијом II позива од Лазарева или с. Чумића, није могао имати таквог изгледа на успех, јер је читав 19 аустроугарски корпус већ био пребачен преко Земуна на десно крило и довољно ешелониран по дубини. Ударна снага од две српске дивизије, с обзиром на удаљеност крајњег нападног циља, који је могао да буде на Сави, тј. 130 км од полазног положаја за напад, била је преслаба, тим пре што би и ослонац на источне трупе Одбране Београда био несигуран. Осим тога, вероватно је да би суседни немачки корпус од три првокласне дивизије, који је привукао сву ојачану артиљерију и наступио опрезно и са резервама, бар са две своје дивизије офанзивно и бочно реаговао на напад I армије на суседни 19 корпус, док би према трупама Одбране Београда још увек остале три дивизије III армије, које су биле јаче од ње.

Поставља се питање: шта је навело Врховну команду да донесе овакву одлуку? Можда ју је донела због сумње у успех напада или због бојазни да Бугари не продру дубље на нишавском правцу са кога је већ скинула две дивизије за Моравски фронт. Вероватно су оба ова разлога имала свог утицаја, али је други свакако био од пресуднијег значаја, пошто је Врховна команда у то време стално тражила да се савезничке трупе што пре превезу у Ниш.⁸⁷) Тако је Моравској дивизији II позива — једној од најелитнијих дивизија српске војске — одузета згодна прилика да својим дејством знатно допринесе стабилизацији Северног фронта. Овако је — чим је пребачена у Ниш — била повраћена на Моравски фронт где је, као и свуда, дала свој велики допринос у општој борби. Али, да је српска Врховна команда 17 октобра послала целу дивизију, уместо једног њеног пешадиског пука и две батерије, са задатком да неутралише бугарско дејство према Врању и Владицином Хану, она би вероватно извршила улогу од највећег стратешког значаја за целокупан даљи развој операција. Сигурно је да би се у том случају сасвим друкчије постављао цео скоро нерешиви проблем који се касније појављивао у Топлици, Кончулском Теснацу и на Косову, а који је сјајно, али веома крваво решавала или покушавала да реши месец дана доцније у заједници са главнином српске војске. Можда би тиме српска Врховна команда пре и ефикасније потстакла савезничку Источну армију да убрза толико жељено наступање ка северу. То би, свакако, било од већег значаја него допринос који је оваквом употребом Моравске дивизије II позива постигнут у погледу дужег задржавања Северног фронта у севернијим областима. Али, пошто то питање задире у најкрупније проблеме, то ћемо се на њега осврнути у следећем одељку.

Одступање у запаљу Западне и Јужне Мораве. Пошто се до 17 октобра одустило од напада на спољно крило III аустроугарске армије, то је, по нашем мишљењу, требало одустати и од тадашњих тежњи да се што дуже одрже северније области Србије и тежиште операција, а тиме и гро трупа што пре пренети у област Западне и Јужне Мораве. За то је постојало много разлога. Темпо повлачења Тимочке војске, Одбране Београда, III и I армије требало је убрзати до те мере која би омогућавала њихово сигурно и уредно повлачење. При томе се снаге на Северном фронту, изузев заштитнице, нису смеле дуго задржавати у Шумадији и Поморављу, чак ни на најпогоднијим тактичким положајима, јер би то неминовно условљавало задржавање Тимочке војске и II армије. То се наметало као неминовна

⁸⁶) ВРС — IX — 37.

⁸⁷) ВРС — IX — 64.

нужност, чак и са чисто теориског гледишта. Непријатељ је концентрично наступао (иако на истоку доста споро), док је српска војска, силом прилика, такође концентрично отступала ка истим географским објектима. Природно, тиме се обруч око ње све више стезао, што је било веома опасно, јер Врховна команда није имала намеру — а од 17 октобра ни могућности — да офанзивно оперише по унутрашњим правцима, сем једино према бугарским снагама у запаву горњег тока Јужне Мораве и у Македонији.

Ако размотримо ситуацију 17 октобра, видећемо да су осам српских дивизија, ангажованих на Северном фронту, и једна дивизија код Зајечара, биле двапута даље од Западне Мораве (100 до 120 км) него три дивизије код Књажевца и Пирота од Јужне Мораве, где су Бугари такође имали три дивизије, али које су бројно биле двоструко јаче. Тако је постојала не само опасност за благовремено прикупљање и сређивање српске војске за одбрану на Јужној и Западној Морави, него је доведена у питање и њена отступница долином Јужне Мораве и из Расине преко Куршумлије ка Приштини. То значи да би остала само Ибарска долина, од које се главнина удаљавала и која је препуштена само I армији. Заиста се радило о нечем што је било судбоносно за целу војску. При томе је ситуација у Македонији постајала све опаснија и изискивала снажнију интервенцију главних снага, које су још биле у Северној Србији. До 22 октобра II бугарска армија већ је била избила на Вардар и Јужну Мораву, заузела Врање, Бујановце, Куманово и Скопље, овладала Овчим Пољем и запретила наступање једној јединој француској дивизији која се налазила на нашем тлу, скоро на самој граници код Бевђелије. (Једна француска и једна енглеска дивизија још су биле око и северно од Солуна). Две јаке бугарске дивизије (од по 24 батаљона) и коњичка дивизија већ су се налазиле у Македонији, а две пешадиске дивизије биле су у покрету к њој.

Сигурно је да би отступање српске војске са севера и истока изазвало и брже наступање непријатеља. Међутим, време је било много важније за српску војску, јер јој је све више претила опасност од заокружавања, а сем тога свако њено дуже задржавање морало ју је стајати великих жртава које би касније тешко могла надокнадити, док су се непријатељске снаге, нарочито услед прилива бугарских снага, временом све више повећавале. Најзад, у то време обе Мораве биле су тако набујале да се изгубљено време могло надокнадити много боље и под кудикама повољнијим условима, само да су благовремено поседнуте и организоване за одбрану, него што се то могло постићи у упорној одбрани узастопних положаја. Уместо тога, Врховна команда је већ 15 октобра само испред Крагујевца и Јагодине предвидела четири узастопна положаја за III и I армију и трупе Одбране Београда. Зато је Макензен стално гајио наду да ће опколити главнину српске војске у долини Луга и Д. Јасенице, затим северно и јужно од Крагујевца, на Западној Морави, Топлици и, коначно, на Косову. Али захваљујући јаким живцима војводе Путника, као и тактичкој умешности свих старешина и реткој храбрости бораца, његова се нада увек изјавила. Међутим, услед таквог заостајања, српске главне снаге пристигле су на ове реке тек почетком новембра и већином под борбом приступиле организацији њихове одбране.

И овде се, наравно, поставља питање: који су мотиви руководили војводу Путника да доноси оваква решења? Убеђени смо да је и овде имала утицаја његова тежња да, без обзира на сопствене интересе, створи што повољније услове за општу заједничку офанзиву са Савезницима, у што је скоро наизво вјеровао, и поред тога што су до тог времена биле свега две француске и једна енглеска дивизија у безнадежној одбрани према Бугарима од Дојранског Језера дуж Струмице и Вардара до Градског. Али зато су Бугари већ стајали западно од Кончулског Теснаца у изворном делу Јужне Мораве, западно од Скопске Црне Горе и испред Качаника. Мислимо да оваква стварност ситуације није могла бити довољан ослонац за такве наде и да је прелазила границе здравог оптимизма за војна резоновања. Сигурно је да је и војводи, као и сваком борцу, морало бити страшно тешко напуштати сопствену груд и препустити судбину народа противнику који је у Мачви показао сву своју свирепост. Можда није искључено да је и војвода, као многи велики тактичари, тешко могао да жртвује велике очигледне тактичке користи разних положаја у корист једне

оперативне целисходности која се одражавала више посредно и тек у даљој перспективи.⁸⁸⁾

Отступање на Косово Поље. Српске трупе прешле су Западну и Јужну Мораву тек првих дана новембра, али су већином биле у контакту с непријатељем, тако да нису имале могућности да се систематски припреме за одбрану, нарочито у трокуту обе Мораве и иза Јужне Мораве. Због тога се и главни отпор на северу морао пренети на гробене Јастрепца. 8 новембра Бугари су извршили дубок продор фронта код Лесковца, тако да су се противници надали да су српске снаге, услед овог продора ка Куршумлији и наступања долином Расине, потпуно заокружене, изузев I армије која је отступала долином Ибра. Само уз крајње напрезање и ретку храброст и пожртвованост свих старешина и бораца успело је да се Бугари једним снажним ударом три дивизије (Моравска II, Шумадиска II и Тимочка I позива) прикују уз Лесковац. Тиме је омогућено отступање око осам српских дивизија, које су биле збијене и скоро потпуно окружене непријатељским фронтом, чије је лево крило било код Лебана, на самој отступници, а десно крило свега неких 25 км удаљено од Куршумлије, на другом и једином слободном путу за Приштину. Кад се има у виду да је полупречник тог обухватног лука износио само неких 15—20 км, онда се тек може схватити каква је опасност претила од непријатељског обухвата. Да би избегла ову опасност, која се повећавала са севера и истока, а у нади да ће сигурније покренути Савезнике да предузму енергичну офанзиву према Скопљу, српска Врховна команда донела је одлуку 11 новембра да веома компликованим, напорним и рискантим маршевима што пре прикупи сву своју војску, сем I армије, на подложјама северно, источно и југоисточно од Приштине и предузме општу офанзиву Качаничким и Кончулским Теснацем и преко Скопске Црне Горе општим правцем ка Скопљу. Од 17 до 21 новембра вођене су тешке борбе на Великој Планини на правцу Ѓиљлана и на планини Жеговац. Силом прилика делови армија увођени су почесно у борбу. Иако су постигнути извесни успеси, они очигледно нису били ни приближно онакви какви би били потребни да се доспе до тако далекосежних циљева. Пошто је офанзива савезничке Источне армије потпуно изостала и све више претила опасност од аустро-немачког притиска на позадину српске војске, не само долином Лаба него и Ибра и преко Копаоника, то се Врховна команда морала коначно одлучити да 21 новембра нареди повлачење својих армија иза Ситнице, на Косово Поље, и да одреди правац отступања ка Јадрану преко Црне Горе и Албаније, уместо ка Солуну. Она се надала да ће уз подршку Савезника на јадранској обали поново успоставити борбену способност војске, коју је ова изгубила у тешким, скоро двомесечним непрекидним борбама.

Поставља се питање: да ли је ова битка имала изгледа да доведе до жељеног пробоја и да ли би било боље да се од ње уопште одустало? Као што су догађаји показали, успех се свакако није могао постићи само сопственим снагама. Чак и ако претпоставимо да српска Врховна команда није знала да је Источна армија по наређењу из Париза још 11 новембра обуставила офанзиву⁸⁹⁾, ипак се тешко могао очекивати такав успех Источне армије који би оправдао одлуку Врховне команде за предузимање пробојне битке. Источна армија могла би сигурно утицати на исход ове операције, само онда када би енергично и успешно наступала тако да још у току битке доспе негде на линију Бујановце — Куманово — Скопље. Међутим, то се није могло очекивати како с обзиром на однос снага, тако и с обзиром на простор и расположиво време, зато што је непријатељ испред Источне армије био јачи, што је отстојање Источне армије до наведене линије износило око 120 км и што јој је за извођење ове тешке операције стајало на расположењу свега неких шест дана. Друго је питање: да ли су објективни услови били такви да се, ако не са сигурношћу, а оно бар са неком већом вероватноћом, могло очекивати да ће српска војска сопственим снагама постићи спајање са Савезницима? За битку од 17 до 22 новембра

⁸⁸⁾ Наше је мишљење да су се велике свеопште војне способности војводине у свим ратовима више испољавале у тактичко-оперативној него оперативно-стратешкој делатности. Говорило се да он познаје све више коте у граничним областима преткумановске Србије, а то би донекле говорило за изнето мишљење.

⁸⁹⁾ Ministère de la guerre: «Les armées françaises dans la Grande guerre» — VIII — 225.

српска Врховна команда могла је прикупити око неких десетак веома ослабљених дивизија, према пет бугарских и две немачке дивизије, које су по броју и наоружању биле најмање двоструко јаче од српских. Па, ни половина од тих десетак дивизија није уопште могла доћи у обзир за пробој, јер је битачни фронт био под правим углом заломљен према западу, тако да се за све то време морао штитити од притиска немачких и бугарских снага, које су већ биле у непосредном додиру са српским снагама и испољавале јасну тенденцију за извршењем продора између Лаба и Ибра и преко Копанника на Косово Поље. Природно је да се и при продору српских снага у долину Јужне Мораве и Вардара на линији Бујановце — Скопље морао очекивати јак притисак немачко-бугарских снага са севера, којих је у то време било у изобилју.

По нашем мишљењу, у таквим условима ову битку није ни требало предузимати, већ претходно донети страшну, али неизбежну одлуку о промени оперативског правца и тежити да се, бар у последњем тренутку, створе колико толико повољнији услови да би армије лакше пребродиле велику кризу која им је неминувано престојала при пролазу кроз сурову природу Албаније и Црне Горе. А шта је ипак могло покренути српску Врховну команду да предузме ову пробојну битку? То је, по нашем мишљењу, могла да буде нада која је још увек гајена да ће се Источна армија (која је већ бројала четири дивизије и коју је почетком новембра требало појачати са још четири енглеске дивизије) благовремено пробити до наведене линије. Иако нам је данас познато да је ова армија већ 11 новембра одустала од офанзиве, вероватно зато што су Енглези због догађаја на Синајском фронту одустали од намере да привуку још четири обећане дивизије на фронт и пошто су добили извештаје да ће Турци напасти Источну армију преко Источне Тракије, ипак нам још увек није познато да ли је и када српска Врховна команда била о томе обавештена, од чега би свакако морао зависити и коначни суд о целисходности предузимања ове битке.

Што се тиче стања српских снага и времена када би оне саме могле да остваре спајање са Савезницима, најбоље је да се осврнемо на претходни ток операција. Наиме, Бугари су веома опрезно отпочели своје нападе према Кончулском Теснацу и Качанику, пошто су овладали долином доњег Вардара и долином Јужне Мораве. Они су се претходно обезбедили према северним правцима заузимањем подесних положаја на планини Лисац, на гредама северозападно од Врања и у изворном делу Ветернице и постепеним потискивањем импровизоване, слабе Брегалничке и Вардарске дивизије са 1,5 до 2 своје надмоћније дивизије. Српска Врховна команда реагирала је само слабом појачањима са Северног и Источног фронта како на бугарску инфилтрацију у наведене долине, тако и на даље ширење у правцу Качаника и Кончулског Теснаца. Тек почетком новембра упућена је једна, а доцније и друга дивизија ради отклањања опасности према Косову. Иако су ове дивизије унеколико потисле Бугаре, оне ипак нису успеле да их потпуно одбаци из теснаца и преко Скопске Црне Горе, јер су се у истој мери и Бугари појачавали. Одашиљање јачих снага из Топлице пре 11 новембра било је скоро немогуће, јер је, пре свега, 8 новембра требало отклонити опасност од бугарског продора код Лесковца и средити јединице, нарочито помешане коморе, и организovati саобраћај на свега два слаба пута ка Приштини. Према томе, велика офанзива са простора Гњилане — Лебане — Качаник тешко се могла обезбедити са просторије Топлица — Јабланица, и то како с обзиром на време, тако и на постојеће околности. То би било донекле могуће да је претходно успостављена солидна одбрана у запавама или боље рећи на самим обалама Западне и Јужне Мораве. То се није догодило, пошто су се армије од самог почетка релативно споро и, према датим приликама, у сувише кратким скоковима повлачиле са Северног и Источног фронта према југу. Северни фронт се још 17 октобра протезао у висини Рипња до јужно од Пожареваца, 22 октобра био је на линији Кучево — См. Паланка — Лазаревац, дакле, свега неких 20 км јужније, а 29 октобра на линији В. Поповац — Крагујевац — Г. Милановац. При томе се на свакој од ових линија припремала, па и водила упорна борба. Тек око 6 новембра армије су могле на Јастрецу и Ј. Морави да пруже на брзу руку организоване отпоре. То значи да је за повлачење од 17 октобра до 6 новембра (120 до 140 км на Северном фронту) употребљено неких 20 дана. За отступање из Топлице преко Преполца и Мердара, одбијање бугарског продора код Лесковца и избијање на битачни фронт код Приштине (тј. на отстојању које је било скоро исто толико колико и оно у

претходној фази) преостало је само неких 6 дана. То је свакако сувише кратко време за припрему потпуно исцрпљених трупа (чије је снабдевање и муницијом и храном било већ у највећој кризи) за битку која је стицајем околности добила решавајући карактер. По свему изгледа да се искупише доцкан отпочело са обезбеђењем неопходних услова за успешно извођење овако тешке и значајне битке, каква је била ова код Приштине. (Овде поново потсећамо на Моравску дивизију II позива којој је одузета прилика да код Београда или у овим јужним областима, а можда и у оба простора (једно за другим) одигра стратегиске улоге највећих размера!). Што је успело извлачење армија са кончулског и качаничког правца на леву обалу Ситнице, углавном се има захвалити неактивношћу и спором надирању непријатеља. Међутим, и овај фронт као и онај каснији у Метохији, могао је да послужи само за олакшање организације отступања кроз Албанију и Црну Гору. Према нашем убеђењу, неки офанзивни подухвати, било са положаја на Ситници или од Пећи, не би имали никаквог изгледа на неки трајнији успех, јер је непријатељ још увек могао за кратко време да прикупи око седам дивизија које су претстављале двоструко већу снагу од српских изнурених армија.

Рад црногорске војске. Санџачка војска, која је још од почетка офанзиве претстављала 2/3 целокупних црногорских снага, најинтимније је повезала свој рад са српским левим крилом. Она је на Дрини веома дуго блокирала не само офанзивно дејство аустроугарских снага на опасном правцу од Вишеграда, него им је скоро цело време отежавала оправку железничке пруге код Међеђе и тиме одузимала могућност стварања база за још јаче непријатељске снаге, које су овде из оперативних разлога и Фалкенхајну и Макензену биле веома пожељне. То је по мишљењу Фалкенхајна био разлог што није упутио Алпски корпус у овај део него на лево крило XI армије. А да се појавио према Санџачкој војсци, сигурно би и ситуација српске војске у долини Западне Мораве, а доцније и на правцу Ибар — Ситница, била много критичнија него што је стварно била.

Када се под непријатељским притиском са севера морао напустити правац Вишеград — Ужице — Краљево, тада је Санџачка војска (односно њени делови, који су били потчињени I српској армији) дошла у још тежу ситуацију, тако да је имала да издржи главни терет притиска много надмоћнијих непријатељских снага и да им спречи надирање у Санџак западно од линије Ивањица — Сјеница. Иако се фронт Санџачке војске преламао према истоку и југоистоку под правим, па чак и оштрим углом, и стално се проширивао (што је било условљено концентричним повлачењем I армије ка Косову), ипак су њене слабе јединице уз крајње залагање и пожртвовање спречиле гро 19 аустроугарског корпуса, 62 дивизије и много других посада из Источне Босне да својим бочним дејством испоље јачи утицај на I српску армију. И за време повлачења српских армија кроз Црну Гору, Санџачка војска, и поред српских појачања, носила је главни терет у извршењу тако деликатне улоге заштите бока од дејства активног и надмоћнијег непријатеља. Борбени капацитет црногорске војске није био довољан да паралише удар који је правцем Котор — Цетиње извршен на Ловћенски одред, и то баш због тога што је њена главна снага била ангажована на североисточном фронту.

Међутим, овде се појављују крупна питања. У претходном излагању видели смо да ни Савезници а, изгледа, ни српска Врховна команда од почетка нису полагали одговарајућу пажњу црногорском војишту. Иако је оно за аустроугарску команду, све до октобра 1915 године, морало да буде споредно војиште другостепеног значаја, оно се у оквиру српско-црногорског ратишта стално морало сматрати као помоћно војиште, и то не само према оперативним акутним, него и перспективним потребама, не ограничавајући се у томе само на простор Санџачке војске, него обухватајући цео фронт до Јадрана. Све док је српска Врховна команда могла да рачуна са офанзивним дејством према Аустро-Угарској (тј. до лета 1915 године) у северо-западном правцу (као што је намеравано у току 1914 и 1915 године), лево крило Црногорског фронта на Јадрану није смело дуго да остане непокретно и чисто дефанзивно, јер би српски офанзивни фронт на југу убрзо изгубио свој крилни наслон (као што је било у јесен 1914 године, што се показало опасно). Преношење српског фронта на запад, например, на р. Босну, условљавало би и померање целокупног Црногорског фронта негде на р. Неретву. Зато је било потребно да се Ловћенски и Херцеговачки одреди ојачају са 1 — 2 дивизије и да се благовремено и постепено

уреди црногорски простор за подесиње базирање.⁴⁰⁾ Улога црногорског војишта постала је кудикамо значајнија, иако је и даље остала дефанзивна. Због очигледне угрожености моравско-вардарског правца, услед уласка Бугарске у рат, српска Врховна команда морала је рачунати да црногорско војиште може постати уточиштем и њених главних снага. То је био крајњи момент за предузимање мера у циљу стварања услова за његов већи животни и борбени капацитет (побољшање комуникација, појачање морског саобраћаја, обезбеђење животних залиха, и сл.).⁴¹⁾ Борбени капацитет црногорских снага могао се појачати првенствено савезничким снагама (има индикација да је краљ Никола тражио од свога зета, италијанског краља, да му пошаље 40.000 војника). Ако то није било могуће, онда је српска Врховна команда већ при отступању од З. Мораве морала помишљати на појачање црногорске војске делом I армије (на пример, упућивањем бар једне дивизије од Ушћа или Рашке на правце Сјеница и Рожај), а од 21 новембра по могућству и целе ове армије северозападно од Рогозне Пл. и Мокре Горе. То би вероватно кочило напредовање 8 и 9 аустроугарског корпуса колико и фронтално запречавање, док би се лево крило одбране Београда могло лако наслонити на ове планине, како се то ускоро и десило. Тиме би Санџачка војска била растерећена тако да би благовремено могла појачати Ловћенски одред, пред којим су се јасно уочавале непријатељске припреме за напад. Нажалост, српска Врховна команда доцкан је уочила судбоносан значај Ловћенског отсека и за српску и за црногорску војску. Наиме, она је код Подгорнице (Титограда) доцкан одредила из I армије једну дивизију чија је борбена вредност била веома слаба, те се и црногорска Врховна команда лако одрекла њене помоћи (да ли се при томе испољавала и политичка ускогрудост начелника штаба црногорске Врховне команде није познато). Остаје још отворено питање, зашто Црној Гори, нарочито за одбрану Ловћена, нису дошле у помоћ трупе из Италије, јер се ту свакако најбоље могао спречити продор Аустријанцима у Албанију, на коју су и Италија и Аустрија одавно рефлектирале.

Ето, због ових и других пропуста најзад је дошло до оног што се под датим приликама тешко могло избећи. Међутим, до тога вероватно не би дошло да су примљене сугестије црногорског руководства, које је оно стално давало Савезницима још од 1914 године. У сваком случају, и у овом трагичном завршетку операција, и српска и црногорска војска дале су све од себе као ретко која војска у историји ратова.

Непријатељске операције. О њима се не може рећи ништа позитивно осим ванредно добро припремљених и изведених прелаза преко Саве и Дунава. Цела ова операција, и поред необично повољне географско-стратешке ситуације и огромне надмоћности снага, свела се на брутално фронтално потискивање више него упола бројно слабијих српских снага. Све се одвијало супротно ономе што је требало очекивати. Уместо да Бугари својим савезницима олакшавају прелаз преко моћних река, они улазе у рат тек онда када је прелаз већ био изведен. Уместо да својим маневром са бочног положаја олакшају наступање главним снагама Аустро-Немаца, које су фронтално наступале, ови их морају извлачити за собом. Па и на нишавском правцу, где су и Макензен и Фалкенхајн очекивали да ће Бугари дубоко продрети у долину З. Мораве, они су и у њу тек доцније избили. Неки већи стратешки маневар није нигде озбиљно ни покушаван. Тако је, на пример, 19 аустроугарски корпус све до 19 октобра био прилепљен уз главнину да би се тек тада дивергентно упутио ка З. Морави, а доцније и у Санџак, када ни теренске околности нису дозвољавале неке брзе обухвате или обилазне маневре. С друге стране, не може се лако схватити зашто је Алпски корпус — који је најпре био упућен на лево крило XI армије, да би

⁴⁰⁾ Намере француске, а можда и српске војске у октобру 1914 године, о брзом искрцавању експедиционог корпуса од 300.000 људи на средњем Јадрану, по нашем мишљењу, не би се могле остварити без претходне и постепене изградње базе, слично изградњи база у Африци од стране Англо-Американаца.

⁴¹⁾ Црногорска влада већ је раније предлагала српској влади да заједнички изграде пут Пећ — Чакор — Андријевица, што је одбијено. Српски војни изасланик у Софији још је 30 јула 1915 године, препоручивао Врховној команди „корисно би било форсирати изграду пута кроз Албанију за случај промене базиса“. ВРС — VIII — 212.

помогао Бугарима — касније, у току операције рокиран скоро на десно крило групе армија. То је учињено вероватно опет у нади да би се ипак извело нешто што није — како би Шлифен рекао — била „ординарна“ победа, јер је и он као и 19 аустроугарски корпус морао закашњавати. Фалкенхајн и Макензен, који су у највећој сагласности руководили овим операцијама и имали велику војну репутацију, правили су скоро несхватљиве грешке. То је долазило отуда што нису имали правилних појмова ни о географским утицајима, нити о особеностима противника, па ни о особеностима својих Савезника. Они су се стално самообмањивали да ће непријатеља опколити и натерати га да положи оружје било силом, било услед временских незгода. Због таквог вођења операција између њих су избиле међусобне оптужбе. Конрад је пребацивао немачком руководству बेзидејност у извођењу операција, а Фалкенхајн се тужио на слабу оперативну и борбену спремност аустроугарских јединица. Мислимо да су обојица били у праву. Но, према нашем мишљењу, главни узрок лежао је у потпуној међусобној нелојалности сва три савезника, јер је сваки више гледао сопствене него заједничке интересе, сасвим супротно Србима и Црногорцима, који су у тој лојалности ишли до крајње границе, па и на уштрб својих виталних интереса и убеђења. Да је то занста било тако, може се видети из тога што је главно решење у тим операцијама првенствено пало у Македонији, и то од стране бугарске II армије, која уопште није ни улазила у састав Макензенове групе армија. Разочаран у очекивању брзих и сјајних победа Фалкенхајн је био срећан што је већ првих дана новембра могао да отпочне са повлачењем својих трупа из ове „гадне војне“, како ју је сам назвао.⁴²⁾

Ову студију изнели смо са циљем да се од многобројних, разноврсних проблема овога рата истакну само они који су изгледали најбитнији и да се укаже на извесна могућа решења и користи које би се њиховим изучавањем добиле за акутне војно-дидактичке потребе. Овде нећемо изводити неки резиме и у срећеном облику давати неке закључке, јер би то довело до непотребног понављања, а можда би читаоце ометало у доношењу сопствених закључака, што је много корисније. Подвућићемо само две чињенице. Можда ће наш критички став према Савезницима изгледати исувише строг. Али, коалициони ратови увек су праћени сличним незгодама какве су и овде изнете. Однос Савезника према Србији и Црној Гори, ма колико да им је отежавао рад, не сме се ценити уско, као необична појава, и не само са њиховог него и са савезничког становишта. Сваки од наших Савезника имао је својих великих брига и пропуста, а због неусклађености заједничких мера и напора, све до краја 1917 и почетка 1918 године, сами су имали огромних и непотребних сопствених жртава. Овде су изложени и многи пропуси српске Врховне команде, односно војводе Путника. Али су пропуси и грешке неизбежни и код највећих војсковођа, а нарочито у овако тешким приликама у коалиционом рату. Па и поред тих пропуста, војвода Путник се и овде, према нашем убеђењу, показао и великим војсковођом и великим војником. Његова намера да рашчисти ситуацију према Бугарима, његова дојалност према Савезницима, виртуозност у извођењу отсудних операција, а нада све његов одлучан став против свих капитулантских намера и у најкритичнијем времену, мислимо да потпуно оправдава овакву поставку.

⁴²⁾ ПРАУ — III — 340.

IZ INOSTRANIH ARMIIJA

174
General-potpukovnik **DUŠAN KVEDER:**

DANAŠNJA ŠVEDSKA I NJENA ODBRANA

U današnjoj podeli sveta na dva tabora, za koje se, čvršće ili slabije, već povezala velika većina zemalja, Švedska je jedna od retkih država koja vodi politiku neutralnosti. Za to, izgleda, ima više razloga. Ona smatra da svojim neučestvovanjem u AP otklanja zategnutost između sebe i SSSR, od koga je deli samo usko Baltičko More i nenaoružana Finska. Ona računa da bi mogla, u slučaju rata između Istoka i Zapada, bar neko vreme, pa makar i nekoliko meseci, ostati neutralna, a od toga očekuje velike koristi, naročito u pogledu pripreme svoje odbranbene sposobnosti. Na kraju, a to je možda najvažnije, ona sa sigurnošću računa, a to joj je dao do znanja i SSSR, da bi njeno pristupanje AP značilo odmah potpunu okupaciju Finske od strane SSSR. A Švedska je dubokim vezama spojena sa Finskom. Skoro polovina Finaca govori Švedski, a Švedski je jezik, pored finskog, ravnopravni državni službeni jezik. Mnogobrojni Šveđani imaju svoju rodbinu u Finskoj i utiču na javno mišljenje u korist bezbednosti te zemlje. Švedska je više od 650 godina bila ujedinjena sa Finskom, ali finski narod ne oseća da je te vekove proveo u ropstvu, već u ravnopravnom zajedničkom životu sa Šveđanima. Izgleda da je danas Finska adut u rukama SSSR, pomoću koga ne dozvoljava Švedskoj da se uključi u AP, a švedska neutralnost je opet adut u rukama AP koji sprečava da Finska bude okupirana od Rusa.

S takvom ravnotežom snaga u tom delu Evrope, izgleda, zadovoljni su i susedi Švedske. Nema se utisak da oni smatraju da je time narušena tradicionalna nordiska solidarnost, koja se zasniva na zajedničkom poreklu civilizacije, jezičkoj srodnosti i istoj koncepciji demokratskog života. Gerhardsen, predsednik norveške vlade, nedavno je izjavio prilikom svoje posete Kopenhagenu: »Za Dansku i Norvešku, kao i za ostali demokratski svet, vanredno je ugodno što je Švedska ostala neutralna, a pri tome jako naoružana i sa odlučnom voljom da se odupre agresiji«.

Sa druge strane, i Šveđani ne sakrivaju svoje zadovoljstvo, što se Danska i Norveška jačaju i naoružavaju sredstvima Atlantskog pakta. Šveđani su svesni da su time rasterećeni briga i troškova, koji bi, u slučaju stvaranja jednog lokalnog nordiskog vojnog bloka, pali na njih kao najjače partnere.

Takvo stanje stvari u Skandinaviji nikako nije po volji SSSR-u, čija je politika u tom delu Evrope ubrzo posle rata ušla u čorsokak. Bes sovjetskih vlastodržaca zbog pristupanja Norveške i Danske Atlantskom paktu svakome je razumljiv. Međutim, oni se sve više okomljuju i na neutralnu Švedsku, iako ova ulaže sva moguća nastojanja da ne bi davala povoda za zategnutosti između ove dve zemlje. U Švedskoj se za ovo često čuje objašnjenje: »Ni najneviniji ne može da živi u miru, ako se to ne sviđa susedu«.

U početku je SSSR nastojao da naruši postojeću stabilnost na nordiskom području diplomatskom akcijom. Dok je 1948 i 1949 godine, za vreme pregovora između nordiskih zemalja o sklapanju jednog Skandinavskog odbranbenog pakta, bio odlučan protivnik takvog saveza, i smatrao ga čak ugrožavanjem svoje bezbednosti, dotle je sada postao vatreni pristalica takvog pakta. Poznato je da je SSSR, preko finskog premijera Kekonena dao ponovnu inicijativu za stvaranje takvog pakta. »Aftentidende« iz Štokholma pisao je tom prilikom (6. 1. 1952 godine): »Prema informacijama dobijenim u Štokholmu i Helsinkiju, Sovjeti su došli do zaključaka

da odbranbeni pakt zaključen između Švedske, Norveške i Danske ne bi više pretstavljao ugrožavanje Moskve, i da se oni ne bi više protivili uključenju Finske u taj pakt«. Namera SSSR je bila jasna: žrtvovati deo svojih pozicija u Finskoj, da bi se Norveška i Danska iščupale iz AP i da bi se time oslabila strategiska pozadina Švedske.

Kada je ovaj vešto zamišljeni diplomatski manevar doživeo svoj potpuni neuspeh, SSSR se latio drugih, brutalnijih sredstava. Kao sa ostalim skandinavskim zemljama, tako je i sa Švedskom počeo veštački da zateže odnose. Redali su se konflikti, note, šikane, špijunski procesi, zadržavali švedski ribarski brodovi, vršili sovjetski manevri u Baltiku, nezakonito se proširivale teritorijalne vode (od uobičajenih 3 na 12 nautičkih milja), kako bi poslednjih dana došlo i do obaranja švedskih aviona. SSSR svim sredstvima želi da postigne svoju strategisku dominaciju u Baltiku.

Švedska ne popušta tome pritisku. U njoj se često čuje: »Neutralnost po svaku cenu — ali, ne po cenu slobode!« Njena neutralnost je zato oružana neutralnost, neutralnost na stalnoj oprezi. Zato je ta neutralnost silom spoljnih okolnosti više formalna nego stvarna. U slučaju direktnog ugrožavanja ili čak i napada sa Istoka, mesto Švedske bilo bi određeno. Ona je svojim simpatijama vezana za Zapad. Ministar spoljnih poslova Švedske, Unden, izjavio je već 23 marta 1950 godine: »Jasno je, po mom mišljenju, da će se Švedska vlada u budućem ratu odupreti ako Rusija zatraži slobodan prolaz preko Švedske za Norvešku, a isto tako je jasno da Švedsku neutralnost treba braniti svim snagama.« Među švedskim političkim partijama ima mnogo razmirica. Ali, srećom, one po retko kome pitanju postižu toliku saglasnost, koliko postižu po pitanjima odbranbenih napona zemlje.

Iako se Švedska strogo pridržava svoje formalne neutralnosti, ona, ipak, u svojim odbranbenim planovima već i danas predviđa sadejstvo sa ostalim skandinavskim zemljama. To sadejstvo, doduše, danas još ne dolazi do izražaja u formalnim sporazumima, pa čak ni u direktnim pregovorima. Međutim, odbranu južne Švedske, naprimer, već i danas Šveđani ne mogu zamisliti bez koordiniranog oslonca na dansko ostrvo Bornholm, koje su snage AP već pretvorile u jaku isturenu vazdušno-pomorsku bazu.

*

Švedska nije ratovala skoro jedno i po stoleće. Pre Prvog svetskog rata ona je imala srazmerno dosta jaku armiju, ali je ova u posleratnom periodu bila znatno oslabljena. Status organizacije oružanih snaga iz 1925 godine znatno je smanjio efektivne njenih oružanih snaga i opasno snizio njihovu borbenu vrednost. Redukcija je obuhvatila i ratnu mornaricu. Zakonom o reorganizaciji armije iz 1933 godine nešto se povećala njena snaga, ali je još uvek ostala od malog značaja. Tek okupacija Norveške i Danske u 1940 godini dala joj je pravi impuls za izgradnju jačih oružanih snaga.

Švedska je posle 1945 godine bila jedna od retkih zemalja u Zapadnoj Evropi koja nije demobilisala svoje oružane snage. Šveđani su danas jako zadovoljni tom dalekovidnom politikom.

Šveđani, tradicijama vezani za svoju slobodu, imaju danas odlučnu volju da se odupru svakom pritisku i agresiji. Danas ima malo naroda na svetu koji ulažu toliko volje, napora i sredstava, u izgradnju svoje odbrane i armije, koliko to čini Švedska. Ma koliko izgledalo paradoksalno, ali ova je zemlja danas, iako nije članica AP, za odbranu najspremnija zemlja u zapadnoj kontinentalnoj Evropi, uključujući tu i Francusku i Italiju. Ona može da služi danas za primer svim zemljama zapadnog sveta. Jačina njene armije sastoji se kako u brojnosti njenih efektivna i tehničkoj opremi, tako i u obučenosti trupe i u moralnom kvalitetu boraca.

Švedska je bogata zemlja, koja, bez sumnje, ima najviši životni standard u Evropi. Zbog toga ona relativno lako i podnosi veliki finansijski napor za narodnu odbranu. Taj finansijski napor povećava se iz godine u godinu. Dok je on za finansisku 1951/52 godinu iznosio oko 1.200 miliona švedskih kruna, dotle se ove, 1952/53 godine povećao već na 1.502 miliona kruna, od čega 602 miliona otpada na vojsku, 512 na avijaciju, a 279 na mornaricu. Ova suma iznosi 25% od ukupnog iznosa rashoda u državnom budžetu.

*

Švedani se ne bave iluzijom da u agresivnim planovima Moskve nema crvenih strela koje šišaju preko švedske teritorije. Nikakav napad širih razmera na Norvešku, člana severnog bastiona AP, nije moguć bez prethodnog zauzimanja švedske teritorije. Samo posjedanje Južne Švedske može da obezbedi slobodan prodor ruskih snaga u Severno More. Jedino držanje Severne Švedske, u svojim rukama, a naročito pruge Boden — Narvik, može Sovjetima osigurati solidnu pozadinu za svoju konsolidaciju na zapadnim obalama Norveške i slobodu akcije u Severnom Atlantiku. Čak se i norveški sever može efikasno napasti jedino na širokom frontu, koji bi obuhvatio liniju Boden — Narvik. S druge strane, jaka Švedska predstavlja stalnu potencijalnu opasnost za slobodan sovjetski manevar u Baltičkom Moru.

Švedska nalazi dosta razloga za svoju opreznost i strahovanje. I to ne samo zbog učestalih konflikta u poslednje vreme, već i, u prvom redu, zbog konkretnih vojnih priprema koje SSSR vrši u njenoj blizini. Od Porkale u Finskoj do Libeka u Istočnoj Nemačkoj Rusi vrše opsežne vojne pripreme. Na čitavoj toj liniji oni izgrađuju zavesu radarskih uređaja i lanac vazduhoplovnih i pomorskih uporišta, a u prvom redu baze Ventspils, Libava, Memel, Kenigsberg i Baltiski Port. U tom rejonu takođe su koncentrisane značajne suvozemne snage.

Zbog toga Švedska mora stalno da računa da može biti napadnuta sa više pravaca. Ona može da očekuje napad vazdušnih desanata na mnoge ključne strategiske položaje u unutrašnjosti svoje teritorije, dalje suvozemnim putem preko finske granice (naročito zimi kada su reke i jezera zamrznuti), a pomorskim desantom preko Baltičkog Mora iz baltičkih zemalja, i sa poljske i istočnonemačke obale, ili, posle okupacije Danske, a naročito njenog ostrvskog područja, i na svoju južnu obalu (u prvom redu leti).

Zato Švedska strategija treba da predviđa odbranu na mnogo sektora, iako bi glavni napori eventualnog agresora bili verovatno sasređeni na jedan ili nekoliko pravaca. Zbog toga Švedska Komanda i predviđa u početku znatnu dekoncentraciju snaga duž ogromnog fronta, i mogućnost brze koncentracije snaga na ugroženim pravcima.

Da bi se moglo intervenisati na vreme protiv jedne kombinovane agresije iz vazduha i sa mora, da bi se mogla pružiti efikasna podrška suvozemnim i pomorskim snagama, da bi se osigurala nesmetana proizvodnja, transport i veza, i da bi se mogli suzbiti jaki i dugotrajni vazdušni napadi — švedska koncepcija predviđa jaku avijaciju, u prvom redu lovačku (ne bombardersku), snabdevenu najmodernijom tehnikom i rukovođenu najsavremenijim sistemom komandovanja.

Opasnost sa mora traži jaku, modernu flotu, koja zbog vazdušne opasnosti treba da bude sastavljena iz brzih malih jedinica, sposobnih da se sklanjaju između mnogobrojnih ostrva i u pripremljene fortifikacione uređaje.

Ali, glavnu snagu za suzbijanje početne agresije treba, po švedskim gledištima, da sačinjava suvozemna vojska.

Švedska teritorija, osim na jugu, nije ravničasta. Ona je jako pošumljena (55% teritorije je pod šumom), bogata stenama i kršom, jezerima i neprolaznim močvarama (močvare sačinjavaju 34% teritorije), a ima relativno mali broj puteva. Te osobenosti zemljišta švedska odbrana nastoji da do krajnjih mogućnosti upotrebi u svoju korist.

Švedani su svesni činjenica da je po takvom zemljištu jako otežano napredovanje neprijatelja u velikim tenkovskim formacijama. Oni takođe računaju s tim da, u slučaju širokog prodora preko granica i desanata na obalu, švedska vojska ne bi bila u stanju da liniski odbrani tako ogroman front. Zbog toga je njena odbrana načelno orijentisana na odbranu pojedinih ključnih rejonu po sistemu ježeva, uz brze obuhvatne manevre i iznenadne protivnapade. Borbe i protivnapadi predviđaju se kako danju tako i noću. Naročita važnost polaže se na zimsku obuku. Svim snagama nastoji se da se do krajnjih granica poveća manevarska sposobnost jedinica. Zbog toga pada u oči veliki broj raznih guseničara, kojima je švedska vojska zasićena, a koji su sposobni za vožnju po svakom terenu.

Na taj način je čitava organizacija oružanih snaga strogo prilagođena geografskim i topografskim osobinama nordiskog ratišta. Njihova suvozemna vojska u velikoj je meri specijalizovana za rat u šumama i na velikoj hladnoći, sa posebnim akcentom na dejstva po besputnom zemljištu. Danas je, izgleda, švedska vojska,

pored švajcarske i norveške, postigla najveće uspehe u obuci u tim posebnim uslovima borbe.

*

Sistem organizacije i obuke suvozemne vojske bazira se na teritorijalnoj podeli na sedam vojnih oblasti. Unutar tih oblasti do nedavna su se organizovale divizije. U poslednje vreme, međutim, Šveđani su prešli sa divizije na brigadu, kao osnovnu taktičku jedinicu. Po njihovom mišljenju divizija je suviše glomazna za elastično dejstvo po teško prolaznom terenu. Tako je formiran niz pešadiskih i tenkovskih brigada. U slučaju potrebe po dve ili više takvih brigada mogu da budu sjedinjene u divizije. U tu svrhu predviđeno je formiranje nekoliko štabova divizija sa diviziskim delovima, a sama divizija može biti još i ojačana težim jedinicama. Jedinice duž obale mogu biti, pored toga, ojačane obalskom artiljerijom ili mogu sadejstvovati baterijama stalne obalske artiljerije.

Kod formiranja tih regularnih jedinica naročito se vodi računa o njihovoj pokretljivosti i manevarskoj sposobnosti. Čitava taktika izgrađena je na manevru, sa izbegavanjem krutih frontalnih bojeva. Naročita pažnja posvećena je manevru i borbama noću. Momenat iznenađenja stavlja se u prvi red svih borbenih dejstava. U slučaju proboja većih neprijateljskih jedinica predviđa se partizanski način ratovanja regularnim brigadama u pozadini neprijatelja.

Posebna pažnja posvećuje se sadejstvu pešadije i tenkova. Zato je nekoliko pešadiskih pukova bilo pretvoreno u tenkovsku pešadiju. Svaka današnja tenkovska brigada ima po jednu trećinu tenkova i dve trećine pešadije.

Švedska vojska posvećuje veliku pažnju i vatrenoj moći svojih jedinica. Danas Švedska industrija proizvodi sve vrste naoružanja za svoju vojsku. Izvoz naoružanja je malen. Ona proizvodi automate, automatske puške, puškomitraljeze, bacače i sve vrste artiljerije, uključujući i protivtenkovsku i protivavionsku.

Četa švedske pešadije od 200 ljudi zasićena je automatskim oružjem i ima vatrenu moć od 90.000 metaka u minutu. Suvozemne jedinice snabdevene su veoma modernim minobacačima i PT topovima. Artiljerija je mahom sva mehanizovana guseničarima. U jedinicama ima mnogo vozila, od kojih znatan deo amfibijskih. Švedske jedinice upotrebljavaju većinom lake i srednje tenkove, koji najviše odgovaraju strukturi zemljišta.

Naročita odlika švedske vojske jeste njihova protivavionska artiljerija. PA top 40 mm tipa Bofors je jedan od najmodernijih na svetu. Sada je u izgradnji jedna njegova varijanta koja će povećati brzinu gađanja od 120 na 240 metaka u minutu. Novi automatski PA top od 57 mm sa svojih 120 metaka na minut ima dva puta veću jačinu i daljinu gađanja nego top 40 mm. U izgradnji je takođe i nova senzacija u PA tehnici, top od 120 mm, sa 70 metaka u minutu, i vertikalnom daljinom gađanja od 13.000 m.

Drugi element suvozemne vojske su jedinice lokalne odbrane, koje se mobilizuju iz starijih godišta na teritorijalnom principu u 19 teritorijalnih regimena. Te jedinice imaju ograničenu mobilnost. One su predviđene za zaštitu granica, obale, luka, važnijih centara i taktičkih položaja u unutrašnjosti. Posebno su izvežbane za borbu protiv vazdušnih desanata. U svojoj taktici one se u velikoj meri oslanjaju na objekte stalne fortifikacije, koji su širom zemlje izgrađeni još za vreme poslednjeg rata. U slučaju okupacije one teritorije za koju su te jedinice vezane, one prelaze na partizanski način ratovanja.

Treći element suvozemne vojske su partizanski odredi (domobrani), formirani iz dobrovoljaca, koji se najbrže mogu mobilisati, i služe za vreme opšte mobilizacije za njenu prvu zaštitu, a u slučaju nailaska neprijatelja za diverzantske i manje partizanske zadatke.¹⁾

Specijalnu pažnju Šveđani posvećuju mobilizacionim problemima svoje vojske. Oni nastoje svim sredstvima da postignu takav sistem mobilizacije, koji bi im omogućio dovođenje vojske u pripremno stanje u minimalno kratkom roku. Zbog

¹⁾ Jedinice Lokalne odbrane i partizanski odredi organizovani su na sličnim principima kao u Norveškoj armiji. Ti principi detaljnije su opisani u br. 3 »Vojnog dela« za 1952 godinu u članku »Odranbeni problemi Norveške armije«.

veličine svoje teritorije oni su rešenje tog pitanja našli u širokoj decentralizaciji mobilizacije, koja se zasniva na velikom broju depoa raštrkanih po čitavoj zemlji.

Vojna obaveza traje od 19 do 47 godina. Rok služenja je za sada još uvek samo 12 meseci, od kojih 9 meseci osnovne obuke, a tri meseca vežbi u tri kursa, svaki po 1 mesec. U pripremi je produženje roka služenja.

Rezervisti se često pozivaju na dopunske vežbe u cilju upoznavanja sa novom tehnikom i taktikom. Tako je u manevrima septembra — oktobra 1951 godine, pored redovnog kontingenta, bilo pozvano na vežbe još i 125.000 rezervista. Od 1950 godine svakog meseca redovno se poziva na vežbe po 20.000 rezervista.

U slučaju opšte mobilizacije Švedani, prema poslednjim podacima objavljenim u štampi, mogu mobilisati blizu milion ljudi, od kojih 700.000 (po drugim podacima 600.000) otpada na regularne jedinice i lokalnu odbranu, a 300.000 na parti-zanske odrede.

Vrhovni komandant švedske vojske do nedavno je bio general-lajtnant Helge Jung. Prošle godine on je zamenjen generalom Nils Svedlund-om.

*

Osobito velike uspehe postigli su Švedani u organizaciji svog vazduhoplovstva. Prema švedskoj koncepciji avijacija treba da bude ona koja će pre svih ostalih vidova oružanih snaga stupiti u dejstvo protiv iznenadne agresije. Zbog toga je i mirnodopska organizacija vazduhoplovstva skoro identična sa ratnom. Švedani računaju sa momentanom intervencijom svih vazduhoplovnih snaga, čak i u slučaju iznenadnog, munjevitog udara agresora na njihovu zemlju.

Prema svima podacima Švedska je danas četvrta vazduhoplovna snaga na svetu, posle SAD, SSSR i Velike Britanije. U kontinentalnoj Zapadnoj Evropi ona stoji na prvom mestu. U tom pogledu tek u poslednje vreme počela je Francuska da joj se približava. Švedska danas ima oko 1.000 aviona prve linije.

U vazduhoplovnom pogledu švedska teritorija je podeljena na pet zona avijacijskog baziranja. U tih pet zona formirano je 17 grupa avijacije (švedska grupa odgovara britanskom vingu), od kojih je: 10 grupa dnevnih lovaca, 1 grupa lovaca za svako vreme, 4 grupe jurišnika, 1 izviđačka grupa i 1 grupa za zaštitu aerodroma.

Dok je švedsko vazduhoplovstvo posle rata još bilo naoružano uglavnom američkim i britanskim aparatima, dotle se ono u poslednjim godinama generalno preoružava tipovima sopstvene proizvodnje. Danas se Švedani sami naoružavaju vlastitim aparatima odličnog kvaliteta.

Grupe dnevnih lovaca još su uvek u određenoj meri naoružane britanskim »Vampirima« i domaćim »J-21R«. Međutim, sada se te grupe preoružavaju novim tipom švedskog reaktivca »J-29«, tipa »SAAB« iz fabrike »Svenska Aeroplan A. B.« u »Linköpingu«. Motore tipa »Ghost« liferuju fabrike »Svenska Flygmotor A. B.« u »Trollhättan«-u i »STAL« u »Finspong«-u. »J-29« spada danas među najbolje reaktivne avione na svetu. On ima brzinu iznad 1.000 km/čas, a naoružan je sa 4 topa od 20 mm i 4 rakete od 127 mm. Ovaj maleni, lak jednosedi ima naročitu odliku u tome da traži kratku pistu i ima vrlo brzo penjanje u visinu.

Švedani danas izbacuju iz naoružanja sve ranije tipove stranih i domaćih reaktivnih aviona i zamenjuju ih sa »J-29«, po principu: »umesto povećati kvantitet, poboljšati kvalitet«.

Za lovce po svakom vremenu Švedani upotrebljavaju aparate tipa »Moskito«.

U naoružanje jurišnih grupa, pored ranijeg tipa »J-21A«, Švedani uvode sada novi tip »T-18«, sa topom od 57 mm i brzinom gaganja od tri metka na sekund, a koji je naoružan i bombama i raketama. To silno naoružanje čini taj aparat jednim od najbolje naoružanih jurišnika na svetu.

Izviđačke jedinice naoružane su specijalno opremljenim »Spitfajerima« i domaćim dvomotorcem »S-18« sa velikim akcionim radijusom.

Osnovnu obuku od 11 meseci piloti dobijaju u pilotskoj školi u Spingbergu u Južnoj Švedskoj. Dalje usavršavanje oni postižu u školi u Upsali, a najviše vazduhoplovne generalštabne kurseve imaju u Vazduhoplovnoj akademiji u Štokholmu.

Pored vazduhoplovstva Švedani imaju jaku PAO, a naročito mnogobrojne radarske stanice i PA artiljeriju. Mnogo se polaže i na izgradnju modernih skloništa

za građansko stanovništvo. Sada je odobren kredit od 380 miliona kruna za izgradnju 150 velikih podzemnih skloništa u svim većim gradovima, koja će u mirno vreme poslužiti kao garaže, bioskopi, pa čak i kao hoteli.

Sadašnji komandant švedskog vazduhoplovstva je general-lajtnant Bengt Nordenskiöld, a njegov načelnik štaba generalmajor G. A. Westring.

*

Vojno-pomorske snage Švedske takođe su u porastu. Prema objavljenim podacima, Švedani sada imaju 98.000 tona ratnog brodovlja od kojih 31.000 tona otpada na rezervu. Protiv ruskih stalnih 325.000 tona u Baltiku, sada je švedska mornarica jedina neposredna protivteža sovjetskoj pomorskoj snazi na tom području, tim pre što je danska ratna flota tek u početku svoje izgradnje.

Švedani imaju sada nameru da izgrade jaku, modernu, brzu flotu, u prvom redu malih jedinica, koja bi bila sposobna za brze ofanzivne operacije, a koja bi u slučaju potrebe mogla da produži borbu na partizanski način i u slučaju okupacije obale. Švedska flota je specijalizovana za protivpodmorničku borbu i jako naoružana za protivavionsku odbranu. Izvršene su, takođe, pripreme za naoružavanje trgovačkih brodova i zato je predviđen specijalan kredit od 200 miliona kruna.

Mornarica ima sada, prema objavljenim podacima, 3 starija džepna bojna broda od po 7.000 tona, 2—3 nove krstarice od po 8.000 tona tipa 1947 godine i dve stare, manje od 4.300—4.800 tona, 13 modernih razarača, 18 motornih torpednih brodova, 25—27 podmornica (većinom snabdevenih šnorkelima), 2 minopolagača, 44—46 čistača mina i druge jedinice.

Sada je prihvaćen sedmogodišnji plan izgradnje jake mornarice. Prema tome planu proces pretvaranja stare krstaške flote u modernu, brzu, laku i ofanzivnu flotu, koji je započeo još 1930 godine, treba da se završi. Za to vreme trebalo bi da se izgradi 46 novih brodova, i to isključivo malih jedinica.

Čitava flota je podeljena na obalsku i lokalnu. Obalska obuhvata, u prvom redu, krstarice, razarače, torpiljarke i podmornice. Lokalna flota obuhvata starije tipove brodova, razarače, čistače mina i pomoćne jedinice, a određena je za aktivnost u neposrednoj zoni obale. Sama obala podeljena je na pet distrikta. Glavne vojno-pomorske baze su Štokholm, Karlskrona i Geteborg. Mornarici je potčinjena i stalna obalska artiljerija i jaka pokretna obalsko-artiljerijska rezerva.

Komandant flote je vice-admiral Strömbach.

*

Švedani užurbano sprovode fortifikacisko uređenje zemljišta za slučaj napada, i to uglavnom na obalnom pojasu. Poznata su tri utvrđena reiona. Na severu oko Boden-a, koji čuva njihove poznate rudnike železa u Kiruna-i (najveći na svetu), koji snabdevaju čitavu švedsku tešku i vojnu industriju i iz kojih se direktnom železničkom prugom, preko Narvika (u Norveškoj), prevozi godišnje do 12 miliona tona odlične železne rude (sa 70 procenata železa), u Belgiju, Nemačku, Veliku Britaniju i SAD. Drugi utvrđeni rejon je na obali u kompleksu ostrva oko Štokholma (u blizini Štokholma nalazi se oko 30.000 ostrva), koji brane prestonicu zemlje i najvažnije komunikacije koje vode u centralni deo zemlje. Treći utvrđeni rejon je na jugu, oko Karlskrona-e, gde se nalazi i glavna baza ratne mornarice. To su sve predeli koji su najpogodniji za iskrcavanje. Pored toga, po čitavoj zemlji postavljene su PT prepreke. Mnogo objekata stalne fortifikacije izgrađeno je još za vreme poslednjeg rata. Negativna strana tih utvrđenih reiona sastoji se u tome što se na velikom špijunskom procesu pre neko vreme protiv mornarskog oficira Andersona utvrdilo da je on uspeo da fotografiše glavna utvrđenja i da preda podatke o njihovoj dislokaciji sovjetskoj agenturi. Kažu da će sada morati da se rekonstruiše postojeći odbranbeni sistem.

*

Švedani posvećuju veliku pažnju i organizaciji raznih pomoćnih poluvojničkih formacija.

Organizacija pod nazivom »Civilna odbrana« formirana je već 1930 godine i do sada je znatno proširila razmere svog delovanja. Služba u njoj je obavezna; svaki građanin od 16 do 65 godine može da bude pozvan u tu službu. Ona broji sada oko 900.000 članova, koji podležu redovnoj obuci. Na čelu organizacije stoji Kraljevski komitet Civilne odbrane. Svaka provincija ima svoju direkciju, a one se dele na sreske organizacije kojih ima oko 400.

Polovina članova služi u Službi zaštite fabrika i ureda, a ostali su raspoređeni u sedam ostalih službi: Služba za izvidanje i vezu, Protivpožarna služba, Tehnička služba, Služba PHZ, Sanitetska služba, Služba za evakuaciju i pomoć, Služba za evakuaciju i rušenje.

Vlada takođe forsira razne dobrovoljne poluvojne organizacije, kao: strelačke družine, koje su ove godine dobile subvenciju od 1,7 miliona kruna; žensku organizaciju »Lote«, sa subvencijom od 0,6 miliona, koja svaku svoju članicu osposobljava bilo za šofera, bilo za vezu, sanitet, PAO ili PHZ i daje im osnovnu jedinačnu obuku iz pešadijske taktike i naoružanja; auto-moto klubove i Crveni krst. Ove poluvojne organizacije broje preko milion članova.

Mnogobrojni su i drugi sektori koji spadaju u domen odbranbenih priprema današnje Švedske. Ona se najozbiljnije sprema za otpor čak i u slučaju da jedan njen deo ili i čitava teritorija bude okupirana od neprijatelja. U tu svrhu već se danas vrše pripreme za organizaciju ilegalne vlasti, koja bi u slučaju okupacije rukovođila narodnim otporom. Toj se vlasti već sada spremaju potrebna sredstva (magacini, skloništa, štamparije sa materijalom itd.).

Švedska takođe preduzima opsežne mere za ekonomsku odbranu formirajući posebne mešovite vojno-građanske organe za rukovođenje ekonomikom zemlje i prelaskom na ratnu privredu.

Isto tako Švedska preduzima mere i za psihološku odbranu zemlje, centralizirajući poslove vođenja psihološkog rata u ruke kvalifikovanih vojno-građanskih organa.

Čitava Švedska, ugrožena, pretvara se solidnim, sistematskim i dobro promišljenim postupcima u jak vojni logor, koji treba da odoli jednoj eventualnoj, najsvirepijoj najezdi, nepoznatoj do sada u njenoj istoriji.

TAKTIČKO-TEHNIČKE NOVINE

VOJNI TRANSPORTNI AVIONI

Dok su za vreme poslednjeg rata saveznici prvenstveno upotrebljavali za transport avione tipa »Douglas DC-3« i »DC-4«, iz kojih su razvijeni »C-47 Dacota« i »C-54 Skymaster«, danas postoji čitav niz specijalnih vojnih transporterata sa prostornim trupovima i velikim otvorima podesnim za tovarenje vozila, topova, tenkova i drugog materijala. Pa ipak, treba imati u vidu da vazdušni transporter nije univerzalno sredstvo za rešenje svih problema transporta, već se ograničava samo na specijalne zadatke. I u Koreji je avion kao transportno sredstvo, pokazao svoju veliku vrednost, ali je pokazao i to da i velike sile, sa čitavim svojim vazdušnim transportnim flotama, mogu da podmire samo jedan vrlo mali deo transportnih potreba jedne Armije. Primera radi navodi se da je nosivost teškog četvoromotornog transporterata ravan jednom železničkom vagonu. Ali takav avion staje nekoliko miliona; njegovi pogonski uređaji proizvode snagu od 10.000 — 14.000 KS; avion nosi komplikovanu opremu koja zahteva održavanje i visoko kvalifikovanu posadu. Samim tim i kod velikih sila ograničava se broj raspoloživih transportnih aviona u tolikoj meri da je vazdušni transport moguć samo za vrlo hitne pošiljke i važne operacije.

Švedani posvećuju veliku pažnju i organizaciji raznih pomoćnih poluvojničkih formacija.

Organizacija pod nazivom »Civilna odbrana« formirana je već 1930 godine i do sada je znatno proširila razmere svog delovanja. Služba u njoj je obavezna; svaki građanin od 16 do 65 godine može da bude pozvan u tu službu. Ona broji sada oko 900.000 članova, koji podležu redovnoj obuci. Na čelu organizacije stoji Kraljevski komitet Civilne odbrane. Svaka provincija ima svoju direkciju, a one se dele na sreske organizacije kojih ima oko 400.

Polovina članova služi u Službi zaštite fabrika i ureda, a ostali su raspoređeni u sedam ostalih službi: Služba za izvidanje i vezu, Protivpožarna služba, Tehnička služba, Služba PHZ, Sanitetska služba, Služba za evakuaciju i pomoć, Služba za evakuaciju i rušenje.

Vlada takođe forsira razne dobrovoljne poluvojne organizacije, kao: streličačke družine, koje su ove godine dobile subvenciju od 1,7 miliona kruna; žensku organizaciju »Lote«, sa subvencijom od 0,6 miliona, koja svaku svoju članicu osposobljava bilo za šofera, bilo za vezu, sanitet, PAO ili PHZ i daje im osnovnu jedinačnu obuku iz pešadijske taktike i naoružanja; auto-moto klubove i Crveni krst. Ove poluvojne organizacije broje preko milion članova.

Mnogobrojni su i drugi sektori koji spadaju u domen odbranbenih priprema današnje Švedske. Ona se najozbiljnije sprema za otpor čak i u slučaju da jedan njen deo ili i čitava teritorija bude okupirana od neprijatelja. U tu svrhu već se danas vrše pripreme za organizaciju ilegalne vlasti, koja bi u slučaju okupacije rukovođila narodnim otporom. Toj se vlasti već sada spremaju potrebna sredstva (magacini, skloništa, štamparije sa materijalom itd.).

Švedska takođe preduzima opsežne mere za ekonomsku odbranu formirajući posebne mešovite vojno-građanske organe za rukovođenje ekonomikom zemlje i prelaskom na ratnu privredu.

Isto tako Švedska preduzima mere i za psihološku odbranu zemlje, centralizirajući poslove vođenja psihološkog rata u ruke kvalifikovanih vojno-građanskih organa.

Čitava Švedska, ugrožena, pretvara se solidnim, sistematskim i dobro promišljenim postupcima u jak vojni logor, koji treba da odoli jednoj eventualnoj, najsvirepijoj najezdi, nepoznatoj do sada u njenoj istoriji.

TAKTIČKO-TEHNIČKE NOVINE

VOJNI TRANSPORTNI AVIONI

Dok su za vreme poslednjeg rata saveznici prvenstveno upotrebljavali za transport avione tipa »Douglas DC-3« i »DC-4«, iz kojih su razvijeni »C-47 Dacota« i »C-54 Skymaster«, danas postoji čitav niz specijalnih vojnih transporterata sa prostornim trupovima i velikim otvorima podesnim za tovarenje vozila, topova, tenkova i drugog materijala. Pa ipak, treba imati u vidu da vazdušni transporter nije univerzalno sredstvo za rešenje svih problema transporta, već se ograničava samo na specijalne zadatke. I u Koreji je avion kao transportno sredstvo, pokazao svoju veliku vrednost, ali je pokazao i to da i velike sile, sa čitavim svojim vazдушnim transportnim flotama, mogu da podmire samo jedan vrlo mali deo transportnih potreba jedne Armije. Primera radi navodi se da je nosivost teškog četvoromotornog transporterata ravan jednom železničkom vagonu. Ali takav avion staje nekoliko miliona; njegovi pogonski uređaji proizvode snagu od 10.000 — 14.000 KS; avion nosi komplikovanu opremu koja zahteva održavanje i visoko kvalifikovanu posadu. Samim tim i kod velikih sila ograničava se broj raspoloživih transportnih aviona u tolikoj meri da je vazdušni transport moguć samo za vrlo hitne pošiljke i važne operacije.

Novi transportni avioni mogu se podeliti u dve kategorije: na teške-strategijske i lake-taktičke transportere. U prvu kategoriju spadaju avioni velike nosivosti i velikog dometa; oni imaju težinu preko 50 tona i zahtevaju odgovarajuće aerodrome; upotrebljavaju se prvenstveno za popunu materijalom većih centara i snabdevanje u pozadini fronta. Primer ovakvog strategiskog transportera predstavlja američki »Boeing C-97«, koji se sada koristi za transportovanje iz SAD u Koreju. On ima dvostruki trup koji može da primi dva laka tenka ili 3 kamiona od 1½ tone; može da ponese 134 čoveka u punoj opremi ili 83 ranjenika u ležećem položaju. Aparat može, pored toga, u letu da snabdeva lovce i bombardere.

Još bolji strategijski transporter je novi američki »Douglas C-124 Globemaster II« koji se razvio iz ranijeg »C-74 Globemaster I«. Težak je 75 tona i spolja liči na »C-54« sa sličnim uređajima za utovar. On može da primi dva laka tenka ili dva oruđa 75—105 mm sa tegačima i poslugom, ili 2—3 rastavljena lovačka aviona, odnosno do 125 ljudi u punoj ratnoj opremi.

Novi tip »C-124« (sada u seriskoj proizvodnji) ima mnogo prostorniji trup koji može da primi do 200 ljudi sa opremom. Težina aviona iznosi oko 80 tona, a postiže brzinu od 480 km/č.

Najveći do danas vojni transporter »Convair C-99« bio je izgrađen samo u jednom primerku i može da nosi do 400 ljudi sa opremom. Prostor za utovar iznosi 850 m³ i može da nosi više od 45 tona korisnog tereta.

Od transportnih aviona druge kategorije — taktički transportni avioni — najpoznatiji je »Fairchild C-82« koji se mnogo koristi u američkom vazduhoplovstvu. Na zadnjem kraju četvorougaonog trupa nalaze se dvokrilna vrata, koja omogućavaju brzi utovar i istovar (topova, vozila) pomoću padobrana. Isto tako poznat je i »C-119« koji je u daljem razvoju dobio jače motore i veći trup i može da ponese oko 5 tona tovara sa dometom od 1.600 km. Zatim dolazi »Cohse C-123«, koji može da ponese haubicu 155 mm sa tegačom ili 60 ljudi sa punom opremom.

Britanci danas najviše upotrebljavaju kao transportere »Handley Page Hastings« — ustvari četvoromotorni parnjak »Hermes-a IV« koji pripada civilnom saobraćaju. Nosivost mu je oko 9 tona ili 50 ljudi sa opremom. Kao teški transporter u ispitivanju je još i »Gal-60«, sa 4 motora, koji ima korisnu nosivost 15.700 kg, domet 400 km i najveću brzinu do 385 km/č.

Francuzi su razvili razne vojne transportne avione, među njima »Breguett 89 Mars«, »Fouga CM-10« i »CM-100« kao i »Nord-2501«. Od ovog poslednjeg naručeno je 160 komada; on ima sličnu gradnju kao američki »Fairchild Pocket«.

Sovjeti, prema jednoj verziji, upotrebljavaju kao transportere »Iljuškin IL-12« i »Tupoljev TU-70« koji je razvijen na osnovu američkog »Boeing B-29«. »IL-12« upotrebljava se i za tegljenje jedrilica. Njegova najveća brzina iznosi oko 360 km/č, a »TU-70« oko 500 km/č.

Upoređan odnos osnovnih podataka najpoznatijih tipova transportnih aviona vidi se iz sledećeg pregleda:

	Težina u letu kgr.	Tovar kgr.	KS	km/č	Domēt
Boeing C-97	64.700	27.250	4 x 3500	560	6.000
Douglas C-74	75.000	—	4 x 3500	—	12.500
Douglas C-124	79.500	22.700	4 x 3500	480	9.500
Convair C-99	136.200	59.000	6 x 3500	480	13.000
Fairchild C-82	24.500	10.200	2 x 2100	400	4.000
Fairchild C-119	33.600	15.500	2 x 3500	450	2.830
Chose C-123	32.200	20.000	2 x 1900	390	2.500
Hadley Page Hastings 2	36.300	14.300	4 x 1075	560	6.850
Blackburu GAL-60	48.900	19.100	4 x 2020	385	—
Saunders Roe Princess	142.000	—	10 x 3200	600	8.800
Nord 2501	19.600	7.200	2 x 2040	440	1.500

NOVI AVION FRANCUSKOG RATNOG VAZDUHOPLOVSTVA 176

Reaktivni avion »Fouga 170 R« raspolaže sa dva reaktivna motora koji zajedno razvijaju 760 kg potiska. Aparat je dvosjed i ceo je izgrađen od metala, a stajni trap mu je sa tri točka. Može nositi na krilima i dopunske rezervoare. Naoružanje čine 2 mitraljeza, 2 bacača bombi i 2 bacača raketa. Kad primi potrebnu opremu može se koristiti i noću.

Ostale njegove tehničke osobine su: brzina 600 — 700 km/č; vreme potrebno da dostigne visinu od 9.000 m 18 — 20 min; praktični plafon 11.000 — 12.000 m; dužina rulanja prilikom poleta 500 m.

(»Paris Presse«, juni 1952, Pariz)

NOVI ENGLESKI HELIKOPTER 177

Novi engleski helikopter sa dva motora jačine od 500 KS i dve elise, koji je konstruisan za 13 putnika, na probnom letu, pokazao je da može nositi teret ukupne težine od 4.110 kg sa prosečnom brzinom od 168 km na čas, a maksimalnom od 220 km na čas, leteći na visini od 6.000 m.

(»Rivista Militare«, maj 1952)

NOVI VETROBRAN ZA AVIONE

Institut za tehnologiju u SAD pronašao je način za sprečavanje zamagljivanja i hvatanja leda na staklenim površinama aviona. Dosadašnji vetrobrani za pilote sastojali su se od staklenih grejanih ploča, kroz koje je mogao pilot da gleda. Međutim, ovaj način otkazivao je na niskim temperaturama.

Novi vetrobrani prave se od dve staklene ploče između kojih je prilepljeno jedno staklo od plastične mase koje služi i za to da spreči rasprskavanje stakla pri njegovom probijanju mitraljeskim zrnom.

Da bi se sprečilo zamagljivanje i hvatanje leda, obe staklene ploče se greju, ali ne više pomoću uključenih električnih žica, već na taj način, što je u njih ugrađen vanredno tanak i providan sloj oksida kalaja, koji sprovodi električnu struju i time greje stakla. Na taj način, spoljna temperatura ploče održava se na 20°C.

Ovakvi vetrobrani se ne zamagljuju ni kod temperature od —50°C, na koje se nailazi na velikim visinama.

(»Material and Methods«, septembar 1951)

MALI AERODROM ZA RADARSKO SLETANJE

Britanski inženjeri izumeli su novi radarski uređaj kao sredstvo za sletanje aviona na malim aerodromima. Umesto skupog uređaja i velikog broja osoblja koji normalno poslužuju jedan radarski uređaj, koji avion pri sletanju vodi iz vazduha do zemlje, novi tip radara je mali i može biti instaliran na vrlo malom prostoru. Uređajem rukuje samo jedan čovek. Novi radar hvata avione u vazduhu na daljini od 24 do 27 km, a na visini do 4.500 m. Svi tipovi aviona, uključujući tu i avione na mlazni pogon, uspešno su sletali pomoću ovog novog malog radarskog uređaja, tako da stručnjaci za vazdušni saobraćaj smatraju da će naći veliku primenu, naročito kod malih i odvojenih aerodroma.

(»Military Review« za juni 1952)

ZAMENA KLASIČNE ARTILJERIJE ATOMSKOM

Nedavno je ministar vojske SAD Pejs izjavio da su preduzeti radovi na postepenoj zameni klasične artiljerije atomskom artiljerijom. Nova atomska artiljerija isto tako precizno gađa kao i obična poljska oruđa. Nasuprot atomskoj bombi,

atomski top dejstvuje po svakom vremenu. Na zemljištu je vrlo pokretljiv, a po dobrom putu razvija brzinu do 50 km na sat. Pri amfibiskim operacijama može se smestiti u desantne čamce. Vrlo je efikasan protivu neprijateljskih masovnih napada. Obuka ljudstva sa atomskom artiljerijom je već u toku.

(»Neue Zürcher Zeitung«, 11 maj 1952, Cirihi)

IZVRŠENE SU PROBE NOVOG TENKA

U SAD su završena temeljna ispitivanja 23 nova »T-41-E-1« tenka sa lakim topom. Taktička ispitivanja ovih tenkova vršena su i prilikom zimskih manevara. Njihovo dejstvo na temperaturi od 0° i ispod nje pokazalo je da se oni mogu uspešno koristiti po svakom vremenu. Brzina i pokretljivost ovog tenka znatno su veće od dosadašnjih. Tenk je sposoban da se u malom krugu brzo okrene kao i da savlađuje nagibe strmije od uobičajenih. Isto tako, vršena su ispitivanja i količine potrošnje goriva kao i tačnost pogađanja tenkovskog topa i preciznosti nišanskih sprava.

(»Army Navy Air Force, Register«, 5 april 1952)

ŠVAJCARSKA PROTIVTENKOVSKA GRANATA »ENERGA«

Švajcarska protivtenkovska granata »Energа«, koja se lansira sa obične puške, može probiti svaki dosada poznati oklop tenka sa otstojanja od 300 koraka. »Energа« se upotrebljava za tačna i brza gađanja i ima granatu dužine 39 cm, prečnika 75 mm, težine 609 gr. Pre upotrebe i za vreme transporta granata je potpuno osigurana, jer na upaljaču ima kapicu od plastične mase koja štiti od udara.

(»Rivista Militare«, maj 1952)

NOVI MODEL DŽIPA

U Americi je otpočela proizvodnja novog tipa snažnijeg džipa (vidi sl. 1). Novi model je za 12 cm duži i za 5 cm širi od dosadašnjeg modela. Ima novi motor »F« oblika od 72 konjske snage umesto dosadašnjeg »L« oblika od 62 konjske snage. Ekonomičniji je u potrošnji benzina i ima veći rezervoar za benzin, tako da je u stanju sa svojim rezervoarom benzina da pređe put od preko 500 km bez snabdevanja usput, umesto 300 km koliko može sadašnji model. Druge novine kod njega sastoje se u tome što ima poboljšane kočnice, zatvorenu karoseriju i garnituru uređaja za vožnju po arktičkim predelima, u pustinji i po vodi. Kada džip vozi kroz vodu, postoji cev koja štrči nad vodom i kroz koju motor usisava vazduh, a za izbacivanje sagorelih gasova postoji jedna druga cev, koja takođe štrči nad vodom, čime je omogućeno da motor radi — »diše« — dok je pod vodom. Vožnja u njemu je udobnija, jer ima meka sedišta, ispunjena plastičnom masom i bolje amortizere protiv truckanja.

Sl. 1 — Novi model džipa

(»Military Review«, juni 1952)

ZASTITNO ODELO PROTIVU BOJNIH OTROVA

Novo odelo američke vojske za zaštitu od dejstva bojnih otrova i biološkog ratovanja omogućava zaštitu tela od dejstva danas najpoznatijih bojnih otrova. U komplet ovog odela uneti su još: kapuljača koja ne propušta vazduh, uređaj za

hlađenje, zaštitne rukavice i navlake za obuću. Odelo se oblači preko obične vojne odeće i može se podešavati prema veličini vojnika. Iako ovo odelo pruža pouzdanu zaštitu kože od bojnih otrova, ono ima i jedan nedostatak koji se sastoji u sprečavanju normalnog isparavanja toplote tela, te ga je teško nositi i pored specijalnih uređaja za hlađenje.

(»Armed Force«, 16 februar 1952, SAD)

NOVO OKLOPNO ZAŠTITNO ODELO

181

Izveštaji iz Koreje ističu vrednost novog oklopnog odela koje je teško oko 13,5 kg. Oklopno odelo već je stiglo u Koreju i ljudstvo borbenih jedinica i sanitetskih ustanova steklo je o njemu vrlo lepo mišljenje. Oklopno odelo je izrađeno od slojeva plastične smese i najlona. Jedan borac mornaričke pešadije, koji je nosio ovo novo zaštitno odelo ostao je u životu iako je bio pogođen sa 41 parčetom od mine iz bacača.

(»Army Navy Air Force, Register«, 22 mart 1952)

ISPITIVANJE SOČIVA KOJA SE STAVLJAJU NA ROŽNJACU OKA

Vojno-medicinski laboratorijum u SAD vrši ispitivanja sočiva koja bi omogućila da strelci, vozači tenkova, nišandžije i drugi borci ne upotrebljavaju u borbi staromodne naočari i cvikere. Iskustva Drugog svetskog rata kao i iz Koreje pokazala su da se stakla naočara i cvikera u ratu lako lome i gube. Često puta su bili i sami refleksi od stakla kod nosioca naočara i cvikera pogodna mesta za strelce.

Nišandžije, koji zbog potrebe tačnosti u gađanju dolaze u bliski dodir sa nišanskim spravama, žale se da su im naočari velika smetnja, a tenkisti se žale da im se naočari, pri vožnji preko neravnog zemljišta često lome ili gube. Zbog toga grupa lekara i vojnih stručnjaka radi na ispitivanjima i probama četiri vrste sočiva koja bi zamenila obične naočari i cvikere.

(»Army Navy Air Force, Register«, 22 mart 1952)

BROD KOJI NE MOŽE DA POTONE

U SAD izrađen je manji brod koji može ploviti i kada u unutrašnjosti njegovog trupa uđe voda. Osnovna mu je namena za patrolne potrebe ratne mornarice. Za vreme vršenih proba brod je plovio sa normalnim položajem svoje kobilice iako je u unutrašnjost njegovog trupa bilo skoro metar dubine vode i ova se povećavala sve dok se nije počela prelivati preko pramca. Tajna svojstva da brod ne tone leži u postojanju tri vazdušne komore. Dve su postavljene ispod zadnjeg, a jedna je ispod prednjeg dela broda. Komore se hermetički zatvaraju i omogućavaju brodu održavanje na površini uprkos težine vode i mašina za pogon.

(»Military Review« za juni 1952)

Feliks Gilbert: HITLEROVO VOĐENJE RATA¹⁾

182

Pet godina posle završetka rata, avgusta 1950 godine, objavio je Feliks Gilbert, američki profesor istorije, zbirku dokumenata koja treba da predstavlja zvanične zapisnike Hitlerovih dnevnih konferencija sa istaknutim nacističkim generalima u toku Drugog svetskog rata. Knjiga je izazvala priličnu senzaciju, jer svet još uvek nije u stanju da događaje Drugog svetskog rata posmatra sa istoriske udaljenosti. Naslov knjige i kratak sadržaj obećavali su mnogo. Knjiga je pisana na osnovu pronađenih stenografskih beleški sa konferencija koje je Hitler održavao u Vrhovnoj komandi oružanih snaga (Oberkommando der Wehrmacht). Rekonstruisani su zapisnici 51 konferencije koje su držane u vremenu od decembra 1942 do kraja marta 1945 godine. Dokumenta su upotrebljena i na nirnberškom procesu.

Važno je istaći da je veliki broj učesnika ovih Hitlerovih vojnih konferencija mrtav te ne može da ospori autentičnost izjava koje im se pripisuju. Ako se okolnosti, pod kojima je došlo do ove knjige, realno ocene, one nam mogu pomoći da donesemo izvesne zaključke o Hitlerovom operativnom vođenju rata i o njegovoj strategiji. Pri tome se nameće nekoliko pitanja koja su važna za donošenje nekih zaključaka, kao: ko je sve prisustvovao konferencijama; šta se diskutovalo i na koji način; kako su se u toku rata razvijali odnosi između Hitlera i njegovih generala; koji su politički faktori uticali na strategijske odluke; u kojoj su meri nacisti vodili računa o svojim mogućnostima i kako su cenili svoj međunarodni položaj i sposobnost sveta da se odupre njihovim probrljivačkim poduhvatima. Delimičan odgovor na ta pitanja daje nam Gilbertov izbor zapisnika. No, i pored ovih, čitaocu se nameću i mnoga druga važna pitanja na koja dobijamo nedovoljne odgovore ili ostaju uopšte bez odgovora. Isto tako, često su u prvi plan stavljene diskusije o beznačajnim stvari-

ma, dok nedostaju podaci o opštirnim diskusijama o situaciji na Balkanu, o partizanskom ratu, o uticaju kapitulacije Italije na razvoj događaja, o pomorskom ratu ili o politici pljačke u okupiranim zemljama, koji se samo pominju. Vojne operacije u Jugoslaviji se, takođe, samo nagoveštavaju, a ništa se ne govori o tome kako su nacisti gledali na razvoj događaja u našoj zemlji i šta su sve činili da uguše oslobodilačku borbu naših naroda. Nedostaju podaci i o referisanju generala fon Lera, koji je bio pozvan da lično podnese izveštaj o događajima i situaciji na Balkanu.

Na konferencijama su prema zapisnicima češće učestvovali: Gering, Guderijan, Himler, Jodl, Kajtl, Ler, Romel i Cajcler, ali se u zapisnicama susreće i veliki broj sitnih SS-officira, ađutanata i drugih ličnih Hitlerovih štićenika.

Da bi čitaoca upoznao sa atmosferom koja je vladala na tim konferencijama, Gilbert daje kratak opis jedne od njih. Bilo je to početkom 1945 godine u vreme kada je situacija na frontovima bila vrlo teška i kada je — posle neuspelog atentata na Hitlera — atmosfera u nacističkom glavnom štabu bila puna međusobnih sumnjičenja. Hitler je u to vreme već bio preselio svoj štab sa Istočnog fronta u Berlin i primio generale u zgradi Rajhskancelarije, prilično oštećenoj od bombardovanja. Svi prisutni bili su prethodno podvrgavani vrlo strogom pregledu, a oružje su morali da ostave u pretsoblju. Pretstavnici pojedinih rodova vojske podnosili su Hitleru izveštaj o situaciji i objašnjavali mu stanje na specijalno pripremljenim kartama. Na mnoge konferencije pozivani su pojedinačno ili grup-

¹⁾ HITLER DIRECTS HIS WAR. The Secret Records of His Daily Military Conferences. Selected and Annotated by Felix Gilbert. Second Printing by the Oxford University Press, New York, 1951.

no viši komandanti kada se rešavalo o nekom važnom pitanju. Kratke opise pojedinih konferencija dali su, Jodl, Vagner i Vinter na nirnberškom procesu. Ovde treba napomenuti da su s vremena na vreme i razne kvislinške glavešine koje su bile kod Hitlera u gostima, pozivane da prisustvuju konferencijama, ali bi se tada govorilo samo o onome što se želelo da stranac čuje, pa su čak pripremane i lažne mape. Takve konferencije nacisti su u svom žargonu nazivali »pretstavama« (Schaulage).

No najvažnije je istaći da sve ove Hitlerove konferencije u suštini nisu bile konferencije u pravom smislu reči. Hitler je okupljenima često držao čitava predavanja i, smatrajući se velikim strategom, poštovao je pretežnim delom samo svoje sopstveno mišljenje. U pojedinim težim situacijama njegove su reakcije bile sasvim neuravnotežene, pa i histerične. Iako je za sebe uvek zadržavao pravo na konačnu odluku, krivicu za neuspehe i poraze najčešće je svaljivao na druge.

Poznato je da su odnosi Hitlera sa generalima uvek bili rđavi. Afere Blomberg, Frič, Bek i mnoge druge, a da ne govorimo o »oficirskoj zaveri« 1944 godine, poznate su već od ranije. Međutim, Hitlerovi generali nisu bili ništa manje agresivni od samog Hitlera i njihov san o nemačkom gospodstvu nad svetom imao je slične, ako ne i iste ideološke korene. Razmimoilaženja su se ispoljila oko nazgled manje važnih pitanja metoda, taktike, formi, vremenskih termina i sl. U objašnjavanju ovih pojava Gilbert se zadržava na sporednim činjenicama; on vidi borbu za prevlast nacističke hijerarhije nad vojnom, ili obrnuto, ali ne može ili ne želi da joj odredi stvarno mesto u nacističko-generalnoj avanturi porobljavanja sveta. Dok su nacisti pobeđivali i držali pod svojom okupacijom čitavu Evropu od Atlantika do Moskve, ti problemi i nisu dolazili do jačeg izražaja. Odnosi su na površini bili idilični, iako su ispod nje postojali elementi sukoba koji su se u kasnijoj fazi rata vidnije ispoljili. To se vidi i po zapisnicima konferencija. Uzgred rečeno, i za samo postojanje zapisnika imamo da zahvalimo — kako to Gilbert tvrdi — jednom sukobu između Hitlera i Haldera. Jednom prilikom došlo je do svađe između ove dvojice oko toga da li je neka odluka bila doneta ili ne, pa su odonda pozivani stenografi kako bi se zabeležila svaka izgovorena reč. Ne zaboravimo da je to kraj 1942 godine kada

je Hitler sve bezobzirnije počeo da koncentriše rukovođenje vojnim operacijama u svoje ruke i da se okružuje ljudima koji su verovali i u njegov vojnički »genije«.

Zapisnici stvarno potvrđuju neke navode preživelih nemačkih generala da je Hitler svjcim komandantima na frontu ostavljao vrlo malo slobode akcije i zadržavao za sebe pravo i na neznatne i beznačajne odluke. Oseća se kroz zapisnike da je zbog toga bilo zategnutosti u odnosima, ali do razmimoilaženja na samim konferencijama i nije moglo da dođe, jer su njima prisustvovali većim delom poslušne kreature koje se ne mogu u punom smislu te reči nazvati pretstavnicima Generalštaba.

Interesantni su zaključci do kojih dolazi profesor Gilbert. On je mišljenja da se koreni sukoba nalaze u razmimoilaženju oko osnovnih shvatanja. Hitler je smatrao da velika vojnička tradicija i nasledena veština nisu jedine komponente savremenog ratovanja. Prema Gilbertu, Hitler je smatrao da su sledeća tri elementa od odlučujuće važnosti: moral trupa, savremena tehnika i politički faktori. No, teško je pretpostaviti da su nemački generali bili toliko kratkovidni da sem »tradicije i nasledene veštine« nisu ništa drugo uzimali u obzir i da su gubili iz vida čak i moral trupa i moderno naoružanje. Ovo simplicističko shvatanje još više dolazi do izražaja ako se malo zamislimo nad takozvanim »političkim faktorima« o kojima je jedino Hitler vodio računa. Profesor Gilbert je uočio »politička shvatanja« Hitlera i njegove pogrešne pretpostavke i »psihološku nespremnost da činjenicama pogleda u oči«. Ako tome dodamo njegov cinizam, samozadovoljstvo, političko slepilo, smešne ocene situacije koje ne mogu biti isključivo plod neobaveštenosti, i, najzad, ograničenost — onda dobijamo potpuniju sliku Hitlerovog političkog »genija« i njegove brige o »političkim faktorima« savremenog ratovanja.

Interesantni su podaci koji se odnose na kvislinške zemlje i njihove vojne formacije, kao i na »saveznike« nacista uopšte. Poznato je s kakvim su se »oduševljenjem« kvislinške formacije borile na Istočnom frontu, i u Hitlerovom štabu se o tome govorilo otvoreno. No, bilo je i preterivanja, pa je čak i Hitler znao da im pripisuje krivicu za izvesne poraze »samo da sačuva čast nemačkog oružja«. Tako je već u decembru 1942 godine, kada su Rusi jednom prilikom objavili da su u području Staljingrada zarobili 72.400

neprijateljskih vojnika, Hitler hladnokrvno na konferenciji konstatovao da se radi o Rumunima i da među zarobljenicima »jedva da ima po neki Nemač«.

Posebno mesto u tom gledanju na »saveznika« zauzima stav prema Italiji i italijanskoj vojsci. O problemu Italije diskutovao se posebno u vreme pada Musolinija i sloma Afričkog fronta. Hitler je prezirao Italijane, bio besan na njih i konačno rezignirano konstatovao da je Musolini bio jedini pošten čovek u Italiji, ali da sam nije mogao ništa da učini. Tvrdio je da je u Italiji od samog početka postojala vrlo jaka klika koja je sabotirala ratne napore, a preko dvora bila vezana za Englesku. Kada su se čule prve vesti o Musolinijevom padu, neki nacistički funkcioneri pokušavali su da umire Hitlera i da mu uliju nadu. Ali na konferencijama su se čule i sasvim realne situacije. U vezi sa situacijom u Italiji, Hitler je već u maju 1943 godine pozvao na jednu konferenciju i generala fon Lera, komandanta armijske grupe »E«, da s njim diskutuje reperkusije koje bi na Balkan imala eventualna kapitulacija Italije. Tekst razgovora sa Lerom profesor Gilbert je, nažalost, ispustio i prepričao u nekoliko rečenica, ali se i iz njih može videti koliko je važnost Hitler pridavao razvoju događaja u ovom delu Evrope. Gilbert kaže da je Hitler doslovce rekao da smatra da je od odlučujuće važnosti da se Balkan održi iz dva razloga: prvo, kao rezervoar sirovina (bakar, boksit i hrom), i, drugo, da bi se sprečilo da se italijanska kapitulacija pretvori u opštu katastrofu i slom.

Prema svim zapisnicima, Hitler je bio bezuslovno protivnik svakog, pa i najmanjeg povlačenja jedinica na frontu. Bez obzira da li se radilo o Afričkom, Ruskom ili nekom drugom frontu, generali su imali ogromnih teškoća da ga navedu da pristane čak i na taktička povlačenja. Vesti o povlačenju jedinica pod pritiskom protivnika primao je okrivljujući komandni kadar za kukavičluk. Živčano rastranstvo, neizdržljivost i dr. Niešovo je mišljenje bilo da komandant koji je suviše dugo izložen pritisku, neminovno mora da izgubi živce, na bi takve komandante povlačio s položaja, dodeljivao ih na mirnije sektore ili prosto povlačio u pozadinu. Karakterističan je bio slučaj Romela. koga je Hitler češće premeštao s položaja na položaj i koga je smatrao krivcem izgubljenih bitke kod El Alamejna.

U zbirci nedostaju zapisnici od decembra 1942 do februara 1943, pa nismo u mogućnosti da pratimo razvoj događaja kod Staljingrada, ali i iz zapisnika od 1. februara vidi se Hitlerova skoro neuraštenična reakcija na predaju fon Paulusa. To je bilo protivno svima planovima nacista i nije smelo nikako da se dogodi. Trebalo je da se vodi borba do poslednjeg čoveka, trebalo je da generali izgine »herojskom smrću« ili da izvrše samoubistvo; smeli su da učine sve — ali ne da kapituliraju. Krivi su, naravno, generali, i pošto se jednom nalaze u zarobljeništvu može se od njih očekivati svašta. I sada odjednom ispada da im Hitler ni ranije nije potpuno verovao, da je od takvih slabija i moglo tako nešto da se očekuje, a što se tiče fon Paulusa — to je ogromno razočarenje. Računajući na sigurnu Paulusovu smrt, Hitler ga je dan ranije unapredio u čin feldmaršala. Na konferenciji od 1. februara on izjavljuje da do kraja rata nikome više taj čin neće dodeliti.

Konferencija u Teheranu ubedila je Hitlera da su Saveznici odlučili da otvore drugi front i on je, po svemu sudeći, strepeo od novih iskrcavanja, naročito posle iskustava u Italiji. Računao je na to da će Saveznici izvršiti više istovremenih ili ese-loniranih napada na »evropsku tvrđavu«. Zabrinutost je rasla i u jednom trenutku, usred diskusije na sastanku krajem decembra 1943, Hitler prilično uznemiren izjavljuje: »Ako nas napadnu sa Zapada, ishod te borbe odlučiće pobeđu u ovom ratu«.

Hitler je, izgleda, sve do početka 1945. godine, stvarno verovao u nemačku pobeđu i čvrsto računao na to da će u anti-hitlerovskoj koaliciji doći do neminovnog rasepa. Pored toga, verovao je da će u samoj Americi doći do preokreta, da će Ru-zvelt izgubiti na izborima (1944) i da će biti izveden pred sud, a da Englezi vode tradicionalnu politiku manevrisanja, kako bi u slučaju neuspeha mogli da okrive Amerikance. Isto tako, verovao je i u pobunu američkog naroda zbog visokih ratnih poreza. Sličnih mišljenja ima u zapisnicima još mnogo. Skoro je neverovatno da je čovek, koji je bio krenuo da osvoji svet, mogao imati takva naivna shvatanja.

Slično je i sa ocenom međunarodnog položaja Nemačke u toku Drugog svet-skog rata. Opijeni pobeđama u prvom delu rata, nacisti su malo vodili računa o svojim stvarnim mogućnostima, a potcenjivali su sposobnost sveta da im se odupre. To

se vidi i iz zapisnika konferencija na kojima se govorilo prilično otvoreno i bez propagandnih fraza. Postepeno, međutim, optimizam ustupa mesto očajanju i svi podvlače značaj borbe za »opstanak«; uspesi neprijatelja pripisuju se sreći, slučajnom sticaju okolnosti, izdaji drugih.

O samom atentatu na Hitlera u zbirci nema mnogo materijala. U zbirci uopšte nedostaju zapisnici od decembra 1943 do kraja avgusta 1944 godine, a iz čitave 1944 sačuvan je samo jedan (od 31 avgusta), a taj samo u delovima. Pa ipak i iz toga dela vidi se šta je Hitler mislio kad je izjavio: »Ako je potrebno, borićemo se na Rajni... a u svakom slučaju nastavljamo borbu sve dotle dok se bar jedan od prokletih neprijatelja ne zamori, kao što je to imao običaj da kaže Fridrih Veliki«.

U materijalu koji je pronađen u Berhtesgadenu zajedno sa zapisnicima, nalaze se stenogrami dva govora koje je Hitler odr-

žao komandantima i načelnicima štabova svih divizija i armijskih korpusa na Zapadnom frontu, okupljenim u Rundštetovom štabu. Jedan od tih govora, održan 28 decembra 1944 godine, neposredno posle neuspeha ofanzive u Ardenima, profesor Gilbert je izneo u ovoj knjizi. Govor je prilično zanimljiv, prvo, zato što srećemo onakvog Hitlera kakvog ga pomalo poznajemo iz histeričnih propagandnih govora, i drugo, što u tom govoru daje ocenu bitke u Ardenima i čita lekciju generalima.

Profesor Gilbert, kao istoričar, gleda kroz ovu knjigu na događaje Drugog svetskog rata iz svoje uže istoričarske perspektive. No, i pored izvesnih zabluda i mestimično čudnih shvatanja, knjiga pretstavlja koristan i poučan dokument iz prošlog rata.

Srećko Frgić S. F.

General-potpukovnik Kirnije: ULOGA PEŠADIJE U SAVREMENOM BOJU

U članku pod gornjim naslovom¹⁾, francuski general Kirnije izlaže postojanost osnovnih karakteristika pešadije koje su važile u prošlosti, važe u sadašnjosti i važiće u budućnosti, bez obzira na stalne promene u organizaciskom i taktičkom smislu, koje su uslovljene samim razvojem naoružanja. Te osnovne karakteristike jesu: pokretljivost (gipkost) i individualnost. Pisac podvlači da je, pod uticajem uvlačenja sve većeg naoružanja u sastav pešadije, počela da se zloupotrebljava njena individualnost. Ovo je imalo za posledicu da se isuviše podvlačila njena sposobnost za vođenje samostalne borbe, tako da je izgledalo da pešadija vodi broj više manje samostalno, bez čvršćeg sadejstva sa ostalim rodovima vojske. S druge strane pešadija je počela da dobija obeležje tehničkog roda vojske. Izgledalo je da ljudi služe tehničkim sredstvima, iako u suštini tehnička sredstva treba da služe ljudima. Izbavilo se iz vida da je stalna i nepromenjena osnovna karakteristika pešadije da je ona rod »ljudi«, »grupe ljudi« i »velikih bataljona« (des »gros bataillons«). Podvlači se da su ljudi »najkomplikovanija mašina«, s obzirom na

njihove duhovne i duševne osobine, i da se problem pravilne upotrebe pešadije sastoji u tome da se ovlada ljudima. Za francusku pešadiju kaže se, da do 1951 nije pokazala nikakav boljitak u pogledu organizacije, opreme, naoružanja i obuke, već da je ličila na pešadiju iz 1916.

Posle ovih opštih zapažanja pisac prelazi na analizu odredaba najnovijeg pravila »Manevar pešadije — II deo«²⁾, za koje nalazi da je na savremeniju visini. Ovo pravilo, namesto dosadašnjeg naziva »strelac« uvodi nov naziv »grenadir-strelac«, kome se u napadu i u odbrani daje isključivo ofanzivna uloga, da borbom prsa u prsa izvojuje rešenje boja i bitke. Svi ostali pešaci, naoružani bilo kakvim naoružanjem, imaju zadatak da potpomognu rad »grenadira-strelca«. Glavni i osnovni zadatak »grenadira-strelca«, bilo u napadu, bilo u odbrani, jeste izvršenje manevra. Posluga mitraljeza, puškomitraljeza i RB u stanju je da izvrši pokret, ali nije u stanju da izvede manevar na bojištu. Pisac podvlači da je tendencija pretvaranja pešadije u poslužioce »poluteškog« i »teškog« pešadiskog naoružanja bila velika greška. Elita pešadije, po mišljenju pisca, treba da bude »grenadir-strelac«. U savremenoj borbi njegova u-

¹⁾ L'infanterie face au combat moderne, par le général de corps d'armée Curnier, Revue Militaire d'Information, 25 april 1952, Paris.

²⁾ Le Règlement de Manoeuvre de l'Infanterie de 1951 — 2 ième — partie.

loga je najteža; on mora da izdrži najveće fizičko i duševno, a takođe i intelektualno naprezanje, jer je u većini slučajeva prepušten da donosi sâm odluke i da u borbi prsa u prsa znalacki dejstvuje. Zbog ovoga za »grenadire-strelce« treba regrutovati najsposobnije i najjače ljude. Podvlači se da je ovo dosada bilo zanemarivano.

Pravu pešadiju, u suštini, predstavljaju »grenadiri-strelci«, koji treba da su naoružani automatom i ručnim bombama. Bajonet, po mišljenju pisca, ne dolazi u obzir!

S obzirom da ovakva pešadija nema onu sposobnost za vođenje samostalne borbe koju je imala ranija pešadija, to pomenuto pravilo naročito ističe sadejstvo drugih rodova vojske sa pešadijom, pri čemu se naročito podvlači sadejstvo avijacije. U pogledu podrške i ojačanja pešadije drugim rodovima podvlači se razlika koja postoji između pešadiskih formacijskih i pridatih borbenih jedinica. Formacijski pojam voda, čete i bataljona tačno je određen, ali, za vreme vođenja boja sve ove jedinice predstavljaju neku vrstu »borbenih grupa«. Tako, naprimer, u borbi imamo »vodnu borbenu grupu«, »četnu borbenu grupu«, »bataljonsku borbenu grupu«, koje od formacijskih jedinica postaju borbene grupe na taj način što se u potrebnoj meri ojačavaju pešadiskim teškim naoružanjem ili drugim rodovima vojske. Drugim rečima, za potrebe vođenja boja vrši se formiranje borbenih formacija i to s obzirom na postavljene borbene zadatke.

Pisac podvlači da koncepcija formiranja borbenih formacija, s obzirom na zadatak, nije nova. Po njegovom mišljenju, ona je u toku Prvog svetskog rata primenjivana u okviru korpusa, u toku Drugog svetskog rata u okviru divizije (»pukovske borbene grupe«), a u budućem ratu ova koncepcija treba da bude primenjena i u okviru nižih jedinica, zaključno do voda³⁾.

U ovom članku pisac proširuje ovu koncepciju u okviru čete i bataljona. I ove će jedinice samo izuzetno voditi borbu u svojim formacijskim sastavima. One se prema zadatku ojačavaju pukovskim delovima ili jedinicama drugih rodova vojske, tako da u suštini predstavljaju »jezgro« borbene formacije sastavljene od

različitih rodova vojske. Kod »bataljonske borbene grupe«, bataljon čini borbeno »jezgro«, dok kod »četne borbene grupe« borbeno »jezgro« obrazuje četa. Da bi ovo objasnio, pisac navodi primer da »četna borbeno grupa« može imati u svom sastavu streljačku četu i četnu tenkova pod komandom komandira streljačke čete tenkova, što zavisi od toga čija je uloga važnija u dotičnoj situaciji. Formiranje borbenih formacija mora biti veoma elastično, bez šablona. Za obezbeđenje ovoga sistema neophodno je da formacija bude dobra, ali isto tako i da se jedinice, još za vreme mira stalno vežbaju u primeni toga sistema.

Pri razmatranju glavnih elemenata borbe pešadije, pisac pored vatre, pokreta i udara stavlja i nov element — infiltraciju. Za izvršenje infiltracije on smatra da je potrebno da se u neprijateljskom borbenom rasporedu nalaze neposredni prostori, koje treba izviđanjem pronaći, i odmah iskoristiti za upućivanje izvesnih vlastitih jedinica u njih. S druge strane, treba preduzeti mere za obezbeđenje od neprijateljske infiltracije, što se postiže vatrenom podrškom i određenim jedinicama za zaštitu bokova od neprijateljskih infiltriranih jedinica.

U pogledu ostalih elemenata, ne navodi se ništa novo: vatra je u službi pokreta; pokret se vrši uz podršku vatre, koja mora biti sveobuhvatna, i to kako vatra same pešadije, tako i vatra ostalih rodova vojske — artiljerije, tenkova, avijacije. U daljem pokretu treba primeniti infiltriranje, koje čini »osnovu borbe pešadije«, a potom na kraju dolazi udar — juriš, koji samo izuzetno treba da bude frontalni. U pogledu momenta za izvršenje juriša, podvlači se da se ovde ne mogu propisati nikakvi ustaljeni propisi, već da ovaj momenat treba da bude inicijativno određen od strane nižih starešina, pa čak i pojedinaca, koji će u zgodnom momentu povesti izvesnu grupu pešaka u izvršenje juriša.

Potom pisac prelazi na razmatranje manevra pešadije na automobilima. U ovom pogledu on vidi velike mogućnosti pešadije, kako u pogledu brzine, tako isto i u pogledu zamaha i širine manevra. S obzirom da je ova koncepcija nova, on nalazi da nije dovoljno teorijski obrađena. Pisac podvlači da bi bilo štetno misliti da se ona može primeniti u svima prilikama; pri njenoj primeni ne smeju se gubiti iz vida »realnost« i stvarne »mogućnosti« u pogledu vozila. U odnosu na upotrebu automobila, pešadija treba tek

³⁾ O primeni ove koncepcije u okviru voda, već je izišao detaljan prikaz u »Vojnom delu« br. 4 za 1951 (str. 124 i 125).

da nađe svoje pravo mesto. Njoj se ne sme oduzeti »borbeni lik«, a s druge strane, ona se ne može sva pretvoriti u motorizovanu pešadiju, koja se prevozi delimično oklopljenim vozilima, podešenim da se kreću po svakom zemljištu. Obična pešadija prevozi se kamionima, koji ma kako podešeni za ovu svrhu, nisu ni u kom slučaju borbeno sredstvo, već služe isključivo za prevoz. Zbog toga se podvlače sledeći novi momenti:

— Prevoz pešadije automobilima treba smatrati samo kao čist transport, a nikako kao običan »pokret«. Za vreme »pokreta« pešadija je u stanju da deluje svojim sopstvenim naoružanjem, dok za vreme transportovanja ona može biti izložena mnogim nepredviđenim okolnostima. Zbog toga je potrebno da se pešadija prevozi tako da bude u stanju da se u toku prevoženja angažuje u borbi, i to pod što povoljnijim okolnostima. Prema ovome, sprega pešadija — transportne jedinice vrši se s obzirom na zajednički zadatak, u čijem izvršenju svaki rod vojske zadržava svoje tehničke mogućnosti.

— Transportne jedinice su potrebne za izvršenje i drugih, mnogobrojnih zadataka, kao što su pregrupisanje, ojačavanje jedinica, snabdevanje i dr., što takođe treba uvek imati u vidu pri rešavanju pitanja najracionalnije upotrebe vozila.

— Radi pravilne upotrebe i pešadije i transportnih jedinica, potrebno je da se starešine ovih jedinica upoznaju sa uzajamnim mogućnostima i potrebama.

Kao zaključak pisac navodi, da se automobilima mogu korisno upotrebiti za izvršenje manevra, za izviđanje kao i za akcije usporavanja, koje se zbog brzog tempa izvođenja u budućem ratu ne mogu ni zamisliti bez automobila. Stoga se sve više oseća potreba da se pešadija osposobi za upotrebu automobila isto onako kao što se osposobljava za borbu peške. U tom cilju potrebno je da organizacija i formacija i jednih i drugih jedinica budu podešene u ovom smislu.

Da bi pešadiji dao pravo mesto u savremenom boju, pisac razmatra kakvi će biti opšti uslovi za rad pešadije. Drugi svetski rat jasno je ukazao na izvesna pogrešna shvatanja, koja su bila prihvaćena posle Prvog svetskog rata. Taktički postupci, koji su bili posledica prilika u Prvom svetskom ratu, proglašeni su za načela. Tako je neprekidan front proglašen za načelo. Međutim, neprekidne

frontove stvorile su ondašnje prilike: relativno malo prostranstvo vojišta u odnosu na brojno jake armije; ravnoteža u snagama kod obe zaraćene strane; kao i jačina vatre savremenog naoružanja koja je išla u prilog odbrane. U sadašnjim uslovima, čak i kada bi postojali slični uslovi za neprekidni front, on se, po mišljenju pisca, ne bi mogao pojaviti u onoj formi, kakvu je imao u Prvom svetskom ratu, s obzirom na mogućnost vazdušnih desanata. Pisac podvlači da će u budućem ratu, naročito u početnim operacijama, zone dejstva pojedinih jedinica biti znatno šire.

U ovom pogledu on navodi da pomenuto pravilo podvlači sledeće nove momente:

1.— *Pojmu »pravac dejstva« daje se prvenstvo u odnosu na pojam »zona dejstva«, a oba pojma dobijaju šire tumačenje. Pod pojmom »pravac dejstva« u kombinaciji sa »objektom« (u napadu) ili položajem (u odbrani) treba shvatiti davanje slobode dejstva, koje je jedino ograničeno u krajnjoj liniji postavljenim »objektom«, odnosno »položajem«.* Prema ovome, dopušteno je starešini koji je dobio određeni »pravac« da bira najbolji način za izvršenje postavljenog zadatka, primenjujući razne manevre (s obzirom na zemljište i neprijatelja), čas desno, čas levo, koji se manje ili više udaljavaju od određenog pravca, s tim da se u kranjoj liniji gro snaga dotične jedinice dovede na određeni »objekat«. Podvlači se da ne treba brkati pojam »pravac dejstva« sa pojmom »glavni pravac udara«, što se češće dešava kod manjih jedinica, zbog toga što su njihovi zadaci načelno bliži.

Po ranijim shvatanjima »zona dejstva« označavala je prostoriju za razvoj i dejstvo snaga. Međutim, po sadašnjim shvatanjima, ona označava prostoriju u kojoj je dotična jedinica obavezna da organizuje izvođenje, s tim da razvoj snaga može izvršiti prema potrebi, ne posedajući zonu u celini. Isto tako, pravi se razlika između pojmova »front« i »zona dejstva«. Dok prvi pojam označava neprekidno posedanje, dotle drugi označava grupno posedanje.

2.— *Borbenim poretkom treba obezbediti što veću elastičnost trupa naročito u uvodnoj i završnoj fazi boja. Uslove za ovo pružaju tehnička sredstva veze i transportna sredstva, koja omogućavaju da se u otsudnom momentu na izvesnom mestu izvrši koncentracija potrebnih sna-*

ga, slično načinu na koji je to i Napoleon radio.

3. — *S obzirom da se dejstvo pešadije odvija na široj zoni, izvidanje i obezbeđenje dobijaju pojačan značaj.* Za izvidanje pešadiski pukovi treba da koriste lake motorizovane delove — »izviđačke patrole« na džipovima, koje se upućuju unapred, na bokove, a nekad i u pozadinu, sa čisto izviđačkim zadacima. Za obezbeđenje treba upućivati delove na automobilima. Ostale snage puka služe za manevar i borbu. Pisac nalazi da su za izvršenje svih ovih zadataka: izvidanje, obezbeđenje, manevar i borba nedovoljne snage sa trojnom podelom, zbog čega se zalaže za četvornu podelu (u okviru bataljona i čete), koja će se, po njegovom mišljenju, uskoro i sprovesti. Potrebu uvođenja četvorne formacije zahteva i koncepcija formiranja borbenih jedinica prema zadatku.

Najzad, pisac se kritički osvrće na sadašnju formaciju francuske pešadije, kojoj pripisuje sledeće nedostatke:

— nije u dovoljnoj meri snabdevena pt oruđima, jer za blisku pt odbranu ona raspolaže u dovoljnom broju RB, dok za srednja otstojanja ima samo pukovske 75 mm bestrzajne topove i bataljonska sredstva, te je potrebno da se pešadiski pukovi snabdeju i pt oruđima za srednja otstojanja;

— pešadija ne raspolaže podesnim vozilima za prevoženje teškog pešadiskog naoružanja i municije za ova oruđa, čemu bi najbolje odgovarali poluguseničari;

— pukovska sredstva veze nisu podesna za održavanje veze u toku izvođenja manevra na automobilima, za vreme pokreta, već isključivo za vezu kada se pešadija bori peške sa »normalnom gustinom« borbenog poretka; i

— pešadija nije u dovoljnom broju popunjena »grenadirima-strelcima«.

Zbog ovoga se pisac zalaže da se pešadija snabde podesnom pratećom artiljerijom, pt oruđima za dejstvo na srednjim otstojanjima, oruđima PAA sposobnim za dejstvo protivu savremenih aviona, kao i sredstvima za brza rušenja.

Pisac skreće osobitu pažnju na sadejstvo, i to ne samo u okviru divizije, koje postoji već više stoleća, nego na sadejstvo u okviru nižih jedinica, naročito u okviru bataljona, pa i čete.

U vezi sa ovim podvlači da se obuci pešadije u okviru bataljona mora pokloniti naročita pažnja, a isto tako i u okviru

nižih jedinica. Kao metod obuke preporučuje se prvenstveno rad sa trupama na zemljištu. Nikakva obuka po karti ne može da zameni praktičan rad na terenu.

Sa naše strane mogli bismo da ukažemo na sledeće momente:

Pisac je veoma reljefno istakao potrebu da pešadija zadrži svoje staro obeležje, ali nam nije dovoljno objasnio u kojim okvirima to treba da se izvrši. Pešadiski pukovi, izgleda, da su odavno izgubili ovo obeležje. Oni u svome sastavu imaju gotovo sve rodove vojske, pa čak i tenkove (kod izvesnih armija). Svakako, pisac na njih nije ni mislio kao na čisto pešadiske jedinice. Zbog ovoga, kao pešadiske jedinice, treba smatrati vod, četu i bataljon. Streljački vodovi, izgleda, da imaju samo lake pešadisko naoružanje (automate, RB i ručne bombe), čete — »poluteško« (puškomitraljeze, na četu po 9), a bataljoni i »teško« pešadisko naoružanje (mitraljeze, minobacaci i lake pt i PA topove). Prema ovome, zahtev da pešadija zadrži svoje staro obeležje ne treba shvatiti tako da se pešadija u svim svojim komandnim stepenima oslobodi od »poluteškog« i »teškog« pešadiskog naoružanja, već kao tendenciju da se boljim rasporedom pešadiskog naoružanja obezbedi njeno staro obeležje i da se pri dodeljivanju novog savremenog naoružanja o ovome vodi računa.

Što se tiče zadovoljenja druge osnovne karakteristike pešadije — elastičnosti (gipkosti) — pisac je dovoljno jasno izložio na koji se način ovo može sprovesti (formiranjem borbenih formacija prema zadatku), ali je bio nedovoljno konkretan, baš s obzirom da je ovo pitanje u tesnoj vezi sa formacijom pešadije.

Najzad, prva osnovna karakteristika pešadije — pokretljivost — takođe je dobro podvučena. Ona se obezbeđuje korišćenjem motorizacije u jačem stepenu, što s druge strane, omogućava da ljudstvo pešadije na sebi ne nosi tešku opremu. U ovom pogledu bilo se stalo na pogrešno gledište o razvoju pešadije, jer je kod većine vojsaka, posle Prvog svetskog rata, pešak više ličio na »nosača opreme« nego na pravog borca. Novim merama, koje predlaže general Kirnije, ide se za tim da se kvalitet pešadije znatno popravi, kako u pogledu boračkog elementa, tako i u pogledu starešinskog kadra. Što se tiče pitanja bajoneta, tu se apsolutno ne slažemo sa mišljenjem pisca. Značaj

bajoneta je kroz vekove dokazan, pa se to i u današnjim borbama u Koreji potvrđuje.

Dejstvo pešadije na široj zoni, koje se smatra normalnim, kao i uvođenje če-

tvorne formacije, ima i za nas veliki značaj, te ova pitanja sa naše strane treba da budu temeljno proučena.

V. T.

Potpukovnik L. Forlenca: NAPAD PEŠADISKE DIVIZIJE PODELJENE U TAKTIČKE GRUPE

Već dve godine vodi se u italijanskoj vojnoj literaturi diskusija po ovom pitanju. Ona još uvek traje, ali, kako izgleda, privodi se kraju. Kroz nju proviruju, uglavnom, dva izrazita ali suprotna mišljenja po osnovnim pitanjima ove teme. Tako general Džino Bočija veli: bataljon, kao formacijski elemenat treba ukinuti, pošto više ne odgovara potrebama današnje borbe, i zalaže se za stvaranje jedinica »rezervoara« u svim formacijskim stepenima rodova vojske i za formiranje iz njih odgovarajućih združenih taktičkih odreda ili grupa za svaki poseban slučaj borbene situacije (prikazano u našem broju 4/51), a Aristarko izjavljuje: savremeni bataljon i puk predstavljaju sigurnu osnovu čijim se ojačavanjem ili podešavanjem može stvoriti mnogo kombinacija za rešenje pitanja formiranja taktičkih grupa i odreda, pri čemu formiranje taktičkih grupa ne treba smatrati redovnom potrebom, već samo izrazom nužde (prikazano u našem broju 1/52). Ova dva suprotna gledišta postupno nalaze svoje rešenje koje, uglavnom, naginje drugom mišljenju.

U svetlu takvih gledanja potpukovnik Forlenca, u svom članku pod gornjim naslovom¹⁾, iznosi zanimljive detalje o konkretnom slučaju koji se stvarno desio na manevru trupa jedne divizijske oblasti italijanske vojske u leto 1951 godine.

U slučaju koji potpukovnik Forlenca razmatra i komentariše, snage te divizije dejstvuju na izrazito planinskom zemljištu, podeljene na dva zasebna pravca koji konvergentno vode ka diviziskom napadnom objektu. Zemljišna pregrada onemogućavala je svaku taktičku vezu između razdvojenih trupa i isključivala grupisanje pozadinskih delova divizije.

Osnovna pitanja koja komandant divizije, na osnovu svoje ideje za napad, treba u ovakvom slučaju da reši jesu, po rečima Forlenca: podela snaga na ta dva

pravca i organizacija komandovanja za svaki pravac posebno; usklađivanje rada te dve grupe u fazi pripreme za napad; usklađivanje rada grupa u toku napada, određivanje snaga za obrazovanje divizijske rezerve, njen sastav, jačina, mesto i plan upotrebe i raspored i uloga.

Suštinu ovde pretstavlja odluka komandanta divizije o prenošenju nadležnosti i odgovornosti iz normalnog njegovog delokruga na potčinjene komandante grupa saobrazno donetoj odluci i stvorenom planu manevra.

Analizirajući najvažnije tačke zapovesti za napad izdate od strane komandanta divizije, Forlenca iznosi i komentariše njihove karakteristike. Tako, po pitanju časa početka napada, koji komandant divizije ne precizira, već samo ograničava izrazom — »u zoru na dan D« — pisac podvlači opravdanost takve mere koja omogućava da komandanti grupa, svaki prema situaciji ispred sebe, odrede tačan čas napada. Ovakav stepen samostalnosti po ovom pitanju nužan je s obzirom na: različitu udaljenost napadnih objekata dveju grupa, veliki međuprostor koji ih razdvaja, različite načine napada koje će svaka grupa morati da primeni na svom pravcu i različit sastav svake od njih. Nepreciziranje časa napada od strane komandanta divizije pretstavlja, pored ostalog i jednu od razlika u komandovanju divizijom podeljenom na udarne taktičke grupe.

Određivanjem diviziji kao celini samo jednog objekta za napad, bez obzira na postojanje dva odvojena napadna pravca koji do njega vode, daje se — kako kaže Forlenca — »neophodno jedinstvo manevru divizije«. Oređivanje pak njenog narednog, eventualnog objekta, vrši se u toku samog izvršenja napada.

Pitanje podela snaga na dva pravca rešeno je u napred pomenutom konkretnom slučaju tako, da je na glavnom pravcu odnos pešadije i artiljerije bio 1:1, dok je na pomoćnom pravcu iznosio 3:1 (glavni pravac: dva pešadiska puka bez jednog bataljona, dva ar-

¹⁾ Tenentecolonelo di fanteria Luigi Forlenca: Attacco di una divizione di fanteria articolata in raggruppamenti tattici, Rivista Militare, januar, 1952, Rim.

artiljerijska puka, jedan divizion iz sastava trećeg artiljerijskog puka, dve baterije protivtenkovskih oruđa i jedna četa pionira; pomoćni pravac: jedan pešadijski puk, jedan artiljerijski puk bez jednog divizona, jedna baterija protivtenkovskih oruđa i jedna četa pionira).

Podela artiljerije i inženjerije na taktičke grupe smatra se u ovakvom slučaju potpuno normalnom, jer je želja da se svakoj grupi omogući »vlastiti manevr«. Pridavanje inženjerije u istoj meri obema grupama, bez obzira na izrazitu nadmoćnost one na glavnom pravcu, uslovljeno je obimnošću zadataka koje inženjerijske jedinice moraju da obave na svakom pravcu. Na dodeljivanje znatno većeg dela artiljerije snagama na glavnom pravcu, pored težine i presudnosti zadatka te grupe, uticala je i teškoća razvoja artiljerije na pomoćnom pravcu. Kao i nemogućnost da se na njemu korisno upotrebe oruđa sa položenom putanjom. Objekti napada, određeni zapovešću komandanta divizije svakoj od dve taktičke grupe, karakterišu se međusobnom zavisnošću, koja se ogleda u tome što se oni dostižu dejstvima duž pravaca koji konvergentno izvode na divizijski objekt napada, zajednički za obe taktičke grupe. Komandant divizije, naredjući u svojoj zapovesti da napad grupe na glavnom pravcu otpočne pre napada grupe na pomoćnom pravcu i da obe grupe u visini svojih dostignutih napadnih objekata uspostave međusobnu taktičku vezu, obezbeđuje, prema mišljenju pisca, dve stvari: prvo, taktičku povezanost koja garantuje udruživanje napora obe taktičke grupe pred divizijskim objektom napada, koja zbog uticaja zemljišta dotle nije mogla biti ostvarena i, drugo, potrebnu objedinjenost dejstava dve grupe u početku napada, mada početak napada nije bio određen istovremeno za obe grupe, već kod jedne ranije, a kod druge docnije. Određivanjem ranijeg početka napada jedne grupe odvrća se pažnja neprijatelja od onog napada za koji se smatra da ima više izgleda na uspeh, a s druge strane, ovo može da stvori potrebno vreme snagama koje dejstvuju na težem zemljištu da blagovremeno izvrše svoj razvoj za napad.

Nabred pomenute mere, predviđene zapovešću komandanta divizije, predstavlja ju način kako on, u slučaju rasporeda divizije u napadu sa samostalnim udarnim grupama, pokazuje svoj uticaj na njihov rad, objedinjava njihova dejstva i uopšte rukovodi napadom.

Ni u ovom, a ni u ma kom drugom stavu svoje zapovesti, komandant divizije ne daje nikakve podatke o zonama dejstva i organizaciji ili posedanju polaznih položaja za napad. Ta činjenica, za razliku od slučaja kad divizija napada u rasporedu sa napadnim kolonama, predstavlja još jednu karakteristiku napada divizije podeljene na udarne taktičke grupe. Opravdanost ovakve prakse proizilazi iz karaktera samostalnosti manevra unutar zadataka svake taktičke grupe, koji opet direktno utiče na pravilan izbor polaznih položaja za napad.

Još jedan karakterističan momenat za taktičke grupe sastoji se u tome, što komandant divizije ostavlja komandantima grupa pravo da odrede sve elemente za postizanje njihovih početnih uspeha (pravci i objekti napada odgovarajućih snaga unutar grupe, artiljerijska podrška svake od tih snaga i određivanje broja bataljona u prvom ešelonu). Ovakav postupak komandanta divizije prvenstveno proizilazi iz razdvojenosti grupa na prostranom i teškoj terenu i potrebe da u svome radu budu što samostalnije.

U cilju neposrednog uticaja na ostvarenje manevra divizije kao celine kao i u cilju eksploatacije uspeha, komandant divizije, i pored razvučenog borbenog rasporeda na konvergentne pravce napada udaljenih ciljeva, mora imati na svom neposrednom raspoloženju nešto snaga kao divizijsku rezervu. U ovom konkretnom slučaju, tu rezervu sačinjavala je formirana moto-oklopljena grupa (grupa oklopljenih kola, jedan pešadijski bataljon na kamionima, jedna motorizovana grupa protivtenkovskih oruđa i četa pionira).

O pravcu kretanja rezerve i mestu i načinu njene upotrebe mora komandant divizije odmah da odluči, jer to terenske prilike zahtevaju. Odluku u tom pogledu on ne može više da menja jer se nema mogućnosti za njeno prebacivanje sa pravca na pravac. Organizacija komandovanja udarnim grupama i divizijske rezerve, rešena je na taj način što je komandovanje udarnom grupom na glavnom pravcu (dva puka pešadije, dva puka artiljerije itd) povereno komandantu divizijske pešadije; komandovanje grupom na pomoćnom pravcu — komandantu pešadijskog puka koji je obrazuje, a komandovanje moto-oklopljenom grupom — komandantu divizijske artiljerije. Komandanti artiljerija unutar dve grupe su komandanti odgovarajućih artiljerijskih pukova. Na taj način formacijski štabovi komandanta divizijske pešadije, komandanta divizijske artiljerije

i komandanta onog puka kome je povereno komandovanje grupom na pomoćnom pravcu iskorišćeni su pri rešenju problema organizacije komandovanja pojedinih grupama. Po pitanju sadejstva grupa sa divizionim prednjim delovima (izviđačko-zaštitnim) koji se nalaze u dodiru sa neprijateljem radi regulisanja: načina posedanja polaznog položaja za napad, početnog borbenog rasporeda, podrške napada od strane artiljerije i drugih rodova jedinica u dodiru sa neprijateljem, prikupljanja daljih podataka o neprijatelju i tsl., komandant divizije »poverava svakoj grupi da ostvari direktan sporazum« sa isturenim snagama u dodiru sa neprijateljem ispred sebe, kako bi se mogao održati princip da se sve ono što neposredno utiče na početno dejstvo grupa decentrališe i prenese u njihovu nadležnost.

Pitanje artiljerijske pripreme je takođe specifično. Komandant divizije ne daje nikakva uputstva za nju. Svaki komandant grupe ima punu slobodu u određivanju početka, trajanja i plana artiljerijske pripreme, no razume se u granicama dodeljene količine municije predviđene zapovešću komandanta divizije. Ograničavanje utroška municije grupama od strane komandanta divizije pretstavlja još jedan način njegovog uticaja na ostvarenje manevra divizije kao celine.

Upotreba vazduhoplovstva u ovakvim slučajevima dejstva pešadijske divizije ima poseban značaj i specijalnu primenu. Vazduhoplovstvo pretstavlja važno sredstvo na raspoloženju komandanta divizije zbog preglednosti opšteg toka napada, njegove podrške i neposrednog učešća u njemu. »Ako zemljište na kome divizija dejstvuje nateruje da se naponi njenih trupa podele, to neće imati uticaja na vazduhoplovstvo, jer ono dejstvuje iz vazduha«.

Prema Forlenci, preporučljivo je da komandanti grupa, barem na jedan i po dan pre početka napada, dostave štabu divizije podatke o svojim potrebama za rad vazduhoplovstva u neposrednom i posrednom pružanju pomoći. Na osnovu ovih podataka i plana komandanta divizije za upotrebu vazduhoplovstva daju se ciljevi vazduhoplovstvu. Radi obezbeđenja one saradnje koja se ne može planom blagovremeno predvideti, upućuju se u štab divizije i štabove grupa organi avijacije preko kojih se ovakva saradnja ostvaruje.

Štabovi komande divizionske pešadije i artiljerije i štab pešadijskog puka, koji zapovešću komandanta divizije primaju ulogu štabova udarnih grupa, ojačavaju se

do određene potrebe sredstvima za vezu i stručnim ljudstvom iz divizionske jedinice za vezu. Pozadinske službe (sem sanitetske) ne predaju se grupama. One se dele i rasporeduju na pogodna mesta odakle će najbolje podmiriti potrebe samostalnih i razdvojenih taktičkih grupa. Jedino se ostavlja komandantima grupa da određuju početni raspored dodeljenih sanitetskih ustanova, pošto je njihov raspored u zavisnosti od borbenog rasporeda grupe kojoj su dodeljeni. Ovde se pojavljuje još jedna osobenost svojstvena napadu u vidu udarnih grupa, a to su oficiri za vezu upućeni iz štaba divizije u svaku taktičku grupu, koji svojim radom pružaju veliku korist. I, najzad, komandant divizije, upoznat sa odredbama zapovesti za napad koje će izdati komandanti grupa, ima mogućnosti da, ako to bude potrebno, utiče kako za vreme pripreme za napad, tako i u toku samog napada, no, u svakom slučaju njegova borbeno zapovest je poslednji njegov pismeni dokumentat za napad. Sve ovo niukoliko ne umanjuje ulogu komandanta divizije koji »jeste i ostaje glavni rukovodilac divizije«.

Na planinskom i jako ispresecanom zemljištu, a i u ravninama, dakle, kad god je potrebno da se dejstvuje na širokom frontu, raspored pešadijske divizije sa odredima, grupama osposobljenim za samostalno dejstvo, biće skoro redovna pojava. Rad svake takve grupe — odreda, pretstavlja komponentu rada divizije kao celine. Svaki takav odred — grupa na svome pravcu ili zoni dejstva, sačinjava rad divizije u minijaturi. Zbog velike samostalnosti, a sledstveno tome i velike odgovornosti, svaki komandant divizionske grupe mora biti iskusan i sposoban starešina. Uloga komandanta divizije u ovakvom slučaju niukoliko se ne umanjuje. On, kao i u svima drugim slučajevima, ima da donese odluku i stvori plan rada i da nastoji na njegovom izvršenju. U ovakvom slučaju rada on ne može da rukovodi, on se uzvuisuje za jedan stepen više — on sada unavlja.

Ovakav raspored divizije u napadu i postupci u toku priprema i izvođenja napada pretstavljaju nešto novo. Ovo je pitanje aktuelno i predmet je polemike u literaturi skoro svih velikih vojsaka, i mi ga zbog toga ovde donosimo.

Na prvi pogled može izgledati da se ovakvim rasporedom divizije oglušuje o principu prikupljenosti snaga, pošto se ovde ona očito rasparčava. No, pri tom ne treba zaboraviti da je ovo inak izraz nužde, tojest da karakter zemljišta nateruje na

to i, drugo, da savremena tehnička sredstva i naoružanje umnogome ublažuju ovu odvojenost i podeljenost. Iz napred iznetog primera videli smo da se predviđa sadejstvo taktičkog i izviđačkog vazduhoplovstva. Prema tome, izviđanjem i vezom iz vazduha imaće se stalna preglednost i povezanost, a taktičko vazduhoplovstvo pružiće poznatu i dokazanu po-

moć, daleko jaču i bolju no što bi to mogla pružiti artiljerija na ovakvom terenu. Najzad, divizionu rezervu sačinjava moto-oklopljena grupa, dakle, vrlo pokretna i udarna snaga, pomoću koje komandant divizije može da utiče na tok napada i da uspešno izvede napad i eksploataše.

V. M.

Pukovnik Bertej: PROBLEMI SAVREMENE MANEVARSKE ODBRANE

Manevarska odbrana poznatog, klasičnog tipa nalazi se u krizi. Metodi prošlosti moraju se strogo revidirati. Sve veće uvođenje tehnike u rodove savremene armije, kao i sve tešnje sadejstvo vazduhoplovstva sa trupama na zemlji, postavljaju nove probleme pred odbranu uopšte, a naročito pred manevarsku odbranu, koja treba da uspori neprijateljsku ofanzivu i stvori potrebno vreme i ostale uslove za pobedu nad neprijateljem. Probleme te buduće manevarske odbrane razmatra francuski pukovnik Bertej u svom članku pod gornjim naslovom¹⁾.

Pukovnik Bertej na samom početku svoga članka ističe da su predratna francuska borbena pravila bila posvetila manevarskoj odbrani (action retardatrice) samo dvadesetak redaka, dok su Nemci u svojim pravilima imali detaljno razrađen ceo postupak ovog vida odbrane koji je obuhvatio dva poglavlja sa preko trideset tačaka.

Praktičnu demonstraciju ovih odredaba Nemci su prikazali u bezbroj primera na Istočnom frontu, kao i u Italiji do jula 1944 godine. Sredena iskustva iz ovih operacija pokazuju da je napadač redovno isturao ispred svojih kolona mrežu izviđačkih organa sastavljenih od svih rodova, čija je jačina određivana prema konkretnim uslovima dobivenog zadatka. Po lepom vremenu i na otkrivenom terenu izviđački organi su se sastojali iz: oklopnih automobila, srednjih tenkova, motocikala, pešadije na oklopnim transporterima ili tenkovima, samohodne ili motorizovane artiljerije (protivtenkovske i za neposrednu podršku) i motorizovanih pionira. Na pošumljenom i teže prohodnom zemljištu u sastav izviđačkih organa ulazili su srednji tenkovi uz podršku ko-

njice, motorizovane pešadije i opet samohodne artiljerije. Zimi su dodavani smučari i delovi na sankama koje su vukli tenkovi.

Pred jednim tenkovskim korpusom, čija je zona dejstva iznosila od 10 do 30 km po frontu, obično su za izviđanje upućivane sledeće snage: 1 izviđački bataljon od 250 ljudi, 1 bataljon motociklista od 400 ljudi, 1 četa od 10 srednjih tenkova, 1 baterija od 5 samohodnih oruđa, 2—3 čete automatičara, 1 četa pionira i 1—2 protivtenkovske baterije.

Ovi istureni delovi korpusa obično su formirali po 1—2 izviđačke grupe i 2—3 samostalne patrole, dok je ostatak služio kao rezerva za slučaj jačeg angažovanja na nekom pravcu.

Izviđačke grupe, namenjene za dejstvo na važnijim pravcima, imale su po: 3—6 tenkova, 5—6 oklopnih transportera sa pešadijom, 2 voda automatičara. ukupno oko 50—60 pešaka, 20—30 pionira, 10—12 motociklista i 1—2 samohodna oruđa.

Izviđačke patrole, namenjene za izviđanje zemljišta i infiltriranje, imale su po: 1—2 tenka sa po 4—5 pešaka, 1—2 transportera sa pešadijom i 2—3 motocikla.

Jasno je da je ceo izviđački sistem bio podržavan od strane taktičkog vazduhoplovstva.

Pozadi mreže izviđačkih organa nastupale su tenkovske i motorizovane jedinice, formirane u 3—4 kolone, od kojih je svaka imala svoju prethodnicu, glavninu i na začelju ešelon za snabdevanje. Ovako raspoređen tenkovski korpus zahvatao je zonu od 10—30 km po frontu i bio podržavan od 1—2 divizije taktičkog vazduhoplovstva sa oko 100—300 aparata.

Čim bi neka od kolona bila zaustavljena, artiljerija i avijacija su odmah stupale u dejstvo i savlađivale braničev otpor. U slučaju neuspeha napad je obnavljan po pet do šest puta u toku jednog istog dana, sve dok se ne bi savladao otpor. U težim slučajevima kolona

¹⁾ Action Retardatrice et Blitzkrieg par le colonel Berteil, Revue Militaire d'Information, N° 194, 25 maj 1952, Pariz.

koja je imala više uspeha, obično je dobijala zadatak da pomogne susednu kolonu, dejstvujući u bok i pozadinu neprijatelja koji je zadržan, itd. To je bio, kaže pisac, uobičajeni postupak napadača pred kraj prošlog rata, a verovatno je da u budućnosti treba očekivati još efikasniji postupak napadačevih snaga.

Kao što se vidi, prvi zadatak branioca je da zadrži napadačeve izviđačke delove, a u isto vreme da pribavi podatke o rasporedu i jačini njegovih glavnih snaga. Da bi branilac postigao oba ova zadatka, potrebno je, po mišljenju pisca, da ima lake i pokretljive organe isključivo za izviđanje i držanje dodira sa neprijateljem, kao i izvestan broj *protivizviđačkih odreda*, jačih od napadačevih izviđačkih grupa, koji bi bili u stanju da ove zaustave, pa i unište. Ovo će primorati napadača na isturanje jačih snaga za savladavanje braniočevog otpora, a samim tim i na sporije nastupanje. U svakom slučaju, kaže pisac, *negdašnju taktiku otsečnog zaustavljanja neprijateljskih motomehanizovanih snaga na nekoj unapred fiksiranoj liniji treba zameniti taktikom prostornog i trajnog usporavanja, trošenja i uništavanja neprijatelja*. U tom cilju, umesto na jednoj liniji otpor će se davati po dubini zone u kojoj će manevrovati brzi odredi, sposobni da obuhvate čela neprijateljskih kolona i da izvrše njihovo usporavanje na određenim pravcima.

Kao najveće slabosti dosadašnje manevarske odbrane pisac smatra: nedostatak dubine rasporeda, posedanje otkrivenih položaja, a naročito braniočevu slabiju taktičku pokretljivost od napadača, što je sve imalo za posledicu da branilac nije smeo sačekati blisku borbu, jer nije imao mogućnosti da je u danom trenutku prekine i da se povuče.

Stoga, za izvođenje savremene manevarske odbrane pisac predlaže formiranje specijalnih brzo pokretnih i jače naoružanih odreda koji bi bili u stanju, da svojim jakim naoružanjem otpočnu borbu sa većih daljina i da je vode do najbližih ostojanja. Za odbranu iz vazduha određima treba pridati malokalibarsku protivavionsku artiljeriju u dovoljnim količinama. Pešadija i pioniri treba da imaju svoje oklopne transportere, sposobne za brzo kretanje i van puteva. Transportna sredstva treba uopšte dati u formacijski sastav ovih delova kao i svako drugo naoružanje.

Kao osnovnu jedinicu sposobnu za izvršenje samostalnih zadataka, pisac pred-

laže *mešoviti odred* (detachment mixte) sledećeg sastava: 1—2 voda tenkova, 2—3 voda pešadije na oklopnim transporterima, 1 vod bacača 81 mm na gusenicama, 1 vod samohodnih haubica za neposrednu podršku tenkova i pešadije, 1—2 voda PA malog kalibra i 1 vod pionira.

Ovakvo sastavljen odred biće u stanju da: zauzme određeni terenski objekat, uništi odgovarajuće neprijateljske snage, izvrši iznenadan i brz protivnapad, kao i da se jednovremeno sav »odlepi« od neprijatelja ili, u odbrani, da održi do određenog vremena osrednju šumu, selo, raskršnicu ili neki tesnac. Odredu ne treba davati određenu zonu, već samo zadatak koji ima postići uz punu slobodu izbora manevra.

Sledeća veća jedinica koju treba formirati jeste echelon za objedinjavanje sadržaja (echelon de coordination) ili *združeni odred* koji se sastoji iz 4—7 mešovitih odreda, objedinjenih za dejstvo u dodeljenoj zoni, artiljerijske grupe za neposrednu podršku i pripadajućih organa za vezu i snabdevanje.

Ovakav združeni odred može da izvodi manevarsku odbranu za račun jedne pešadijske ili tenkovske divizije pri čemu dobija svoju zonu od 10—12 km širine. Pri dodeljivanju zone, redovno se određuje prednja i zadnja granica zone.

Prednja granica je terenska linija sa koje detašmani počinju da daju otpor napadaču u njegovom daljem kretanju.

Zadnja granica je linija koju neprijatelj ne sme preći pre određenog vremena. Od mesta zadnje granice i određenog vremena za njeno napuštanje zavisiće ritam manevarske odbrane u dodeljenoj zoni. Dubina zone je najmanje 5—6, a najviše 10—12 km.

U dodeljenoj zoni za davanje otpora komandant združenog odreda određuje svoje KM i vrši raspored svojih mešovitih odreda po frontu i dubini. Odredi prve linije posedaju najpogodnije otporne tačke na prednjoj granici zone za davanje otpora i stvaraju plan svog manevra, predviđajući više mogućih varijanti. Ostali odredi raspoređuju se po dubini zone i služe kao rezerva, spremni za izvršenje svakog manevra koji im se naredi.

Po celoj zoni izvode se sva moguća zaprečavanja i predviđaju zaprečna gađanja u kojima učestvuje i artiljerija više jedinice.

Postupak odreda veoma je različit: nekada se može težiti da se neprijateljski napad slomi vatrom još na spoljnoj granici zone otpora; nekada će biti bolje da

se odredi povuku i izbegnu direktan udar neprijateljskih tenkova, pa da u pogodnom trenutku pređu u protivnapad na neprijatelja čije su snage razjedinjene; ili, pak, da se povlačenje odreda izvrši ustranu od pravca neprijateljskog prodiranja, puštajući neprijatelja da uleti u bezizlazni prostor, pa potom djelovati na njegove bokove, itd. Na taj način, odredi će izvoditi svoj manevar poput figura na šahovskom polju, koje se međusobno pomažu, podržavaju i brane. Dalje po dubini, posle svake zone otpora, kojih može biti prema potrebi, određuju se zone za izvlačenje (Zone de dérobement), koje služe u isto vreme i za predah i preuređenje braniočevih jedinica. U ovim zonama sa

neprijateljem održavaju vezu samo izviđački delovi, a deštuje se avijacijom i dalekometnom artiljerijom.

Naizmeničan raspored po dubini zona za davanje otpora i zona za izvlačenje, čije granice neprijatelj ne može tačno utvrditi, naterać ga da se kreće obazrivo, sa razvijenim pokretom, zadržavajući uvek deo svoje artiljerije na vatrenim položajima.

Na kraju, pisac ističe da viša komanda mora blagovremeno dirigovati svim združenim odredima i to neposredno, isto tako kao što i ovi odredi neposredno diriguju svojim detašmanima (mešovitim odredima).

M. P.

Kamil Ružeron: SEVEROKOREJSKI NEUSPEH I ELASTIČNA ODBRANA¹⁾

Na početku članka pisac postavlja pitanje zašto je najsnažniji početni napad Severokorejaca od 25 juna 1950 godine propao pred Šipjangom, Vondžuom i Čečonom? To je, reći će neko, još jedan dokaz da se sa pešadijom naoružanom automatima i bacačima ne zauzima fortifikacijski organizovan položaj koji je branjen oklopnim jedinicama, artiljerijom i vazduhoplovstvom. Ali, zar ta ista armija nije docnije, u oktobru i novembru stalno potiskivala snage OUN? Zar nije pešadija Severnih sa istim naoružanjem i u septembru te iste godine redovno stvarala breše u utvrđenim položajima zadržavajući se u svojoj ofanzivi samo toliko koliko je to bilo potrebno da pristignu rezerve za širenje uspeha?

Možda će neko pokušati da uspehe OUN u početku 1951 godine objasni prikupljenom masom trupa i materijala koji je Amerika slala u Koreju već osam meseci? Međutim, ako se situacija izmenila u ovom pogledu, to svakako nije u korist OUN, jer je gro njenih snaga bio prikupljen i u septembru 1950 godine, dakle uoči same ofanzive Severnih, a to baš pokazuje da je nagomilani materijal više ličio na nepotrebnu raskoš. Vazduhoplovstvo se bilo povećalo i po broju i po kvalitetu, a njegova uloga u neprestanom iscrpljivanju snaga i teritorije Severnih bila je velika. Međutim, 15 februara 1951, na dan preokreta u situaciji, posebni kominike vazduhoplovstva, koji je izašao povodom rekordnog broja dnevnih poleta, govori da je samo oko jedna trećina poleta bila stvarno iskorišćena za neposrednu podršku

trupa, dok su ostali otpali na svakodnevno vjizkanje supertvrđava za Čongdžin ili Pjong-Jang, na noćne letove, zadatke lovaca-bombardera u pozadini, kao i na polete između Koreje i Japana. Međutim, na strani Severokorejaca nijedna ranija ofanziva nije pokrenula petnaestak divizija kao ovog puta, sjedinjujući elitne kineske trupe sa delovima severokorejskih jedinica još u oktobru 1950 na teritoriji Mandžurije.

Prema tome, razliku između poraza Severokorejaca u februaru 1951 i njihovog uspeha u 1950 godini pisac nalazi samo u načinu na koji su snage OUN bile dočekale ofanzivu. Poznato je da je kod Fusan bilo zabranjeno svako povlačenje i da je neprestano govoreno da treba izbeći sve eventualnosti jednog novog Denkerka. Najzad, branioci Šipjanga su shvatili da oni nisu u Koreji samo zato da bi branili nekoliko bednih sela i — izdržali su... Neprijatelj nije uspeo da probije položaje koji su ranije tako lako napušteni.

Da bi pokazao koliko način odbrane utiče na uspeh ofanzive, pisac se poziva i na primere iz istorije. On navodi slučaj Ludendorfovog napada 1918 godine na Zapadnom frontu protivu armije generala Guroa koja se blagovremeno povukla ispod vatrene malja nemačke artiljerije. Slično je bilo i na Somi, i u Flandriji kao i kod Šmen-de-Dama gde je nemačka ratna mašina prodrla na de-

¹⁾ L' Échec Sino-coréen ou la Défense élastique par Camille Rougeron, Revue Militaire suisse, decembar 1951, Lozana.

setine kilometara u dubinu uzastopnih položaja branioca. Ali su svi ovi napadi, iako snažni i pripremljeni na ranijim iskustvima, sa skoro raskošnim brojem ljudi i materijala, redom propadali, jer je branilac dobrovoljno napuštao položaje, koje je napadač tako strasno želeo, da bi se ponovo prikupio za otpor na 5 km pozadi. Na taj način, nemačke snage i sredstva su istrošeni i to je Foš iskoristio u svojim ofanzivama koje su trajale sve do kraja rata, 11 novembra 1918 godine.

Prirodno je da se mnogo raspravljalo o tome kome pripada zasluga za primenu ovakvog sistema elastične odbrane. Britanski vojni istoričari hteli su da pri svoje slavu tvrdeći da je ove principe odbrane otkrio njihov komandant armije Douglas Heg (Douglas Haig). No, ne treba zaboraviti da je Ludendorf nešto malo dubljim prihvatom bio uspeo da dezorganizuje savezničku ofanzivu 1917 godine. Stoga se s pravom može tvrditi da se nije čekao XX vek da bi se pronašla »elastična« odbrana i da udaljenja između uzastopnih položaja ne treba meriti samo metrima, već ih treba povećavati u odnosu na domet naoružanja.

Najzad, pisac se pita, zar to nije bila elastična odbrana koju je primenjivao i Wellington protivu Napoleona i njegovih generala još pre više od sto godina? Poznato je da je on često primao napad u blizini grebena samo sa nizom svojih strelaca čiji je zadatak bio da neprijateljski napad dezorganizuju pa da protivnik, pošto zauzme greben, naiđe na zadnjem nagibu na glavni položaj. Zato se pisac opet pita zašto se tako dockan ponovo otkrivaju zasluge elastične odbrane kada se već deset godina pribegava minkim poljima velike dubine i povećanju dometa artiljerije, a jurišima taktičke avijacije još se više otežava napredovanje napadača kroz napušteno zemljište?

Među Hitlerovim komandantima bilo je i takvih koji se nisu pokoravali njegovim naredbama »da je bolje poginuti no povući se«, i koji su podjednako poznavali svoga vođu i vojnu veštinu, tako da su uspevali da povrate izgubljeni teren pre no što su sankcije mogle da stignu. U svojoj poslednjoj knjizi »Nemački generali govore« Lidel Hart iznosi primer komandanta 4 nemačke armije na Istočnom frontu, Tepelskirha koji je kod Mogiljeva sa svega 3 divizije zaustavio 20 sovjetskih divizija i noćnim protivnapadom povratio sve izgubljeno zemljište. Isto ovako radio je i Makartur primivši sredinom februara 1951 na drugom položaju napade Severokorejaca, gde je neprijatelju prvo naneo gubitke od 100.000 ljudi, a zatim povratio izgubljeno zemljište.

Objašnjenje leži u zakonima psihologije. Potrebno je imati mnogo komandantske hrabrosti da se napusti utvrđena linija koja se mesecima, pa i godinama branila, i da se uoči same ofanzive trupe povuku i postave na položaje, koji su najčešće organizovani na brzu ruku. »Da bi se izbegle ove teškoće, najbolje je rešenje da se ne grade utvrđene linije« rekao je Makartur. On je nastavio sa manevarskim ratom, jer nije želeo da u pozicionom ratu izgubi svoje jedinice jedne za drugima. Više je voleo podrumne korejanskih čatrlja nego betonske objekte, jer je znao da su i veliki objekti »Mazinovljeve linije« bili zauzeti maja 1940 godine za jednu noć, dok je jedno susedno selo zaustavljalo napadača čitava dva dana.

Aleksandar, Cezar i druge vojskovođe tako su se borile još pre hiljadu godina. Uspeši utvrđenih linija isuviše su novog datuma i predmet diskusija da bi se mogli suprotstaviti ovom vekovnom iskustvu.

R. Đ.

Potpukovnik Šalter: ŠTA JE PREDVIĐENI RIZIK?

187

Od kada je general Bredli u jednom svom izveštaju poslatom generalu Maršalu, krajem decembra 1944, rekao: »Mi smo bili preduzeli jedan predviđeni rizik, ali nas Nemci udariše snažnije no što smo predviđali da oni to mogu«, izraz »Predviđeni rizik« našao je najširu primenu. Upotreba tog izraza ne samo da je ušla u vojničku terminologiju već i u običan govor.

General Mark Klark je svoje memoare iz Drugog svetskog rata nazvao: »Predviđeni rizik«; Hamilton Armstrong dao je svojoj knjizi takođe naziv »Predviđeni rizik«. Široka upotreba ovog izraza zahtevala je da on dobije svoju tačnu definiciju, jer je postojala bojazan da bude zloupotrebljen u slučajevima ako bi u budućnosti bio upotrebljen od strane komandanata

koji su pretrpeli neuspeh da bi ga njime opravdali, ili da bi se njime ublažila težina neuspeha, ili da bi se objasnila činjenica da su pretrpeli iznenađenje. Potpukovnik američke vojske Uilber Šoalter¹⁾ u članku pod gornjim naslovom uzeo je da objasni šta taj izraz znači i u kojim se slučajevima može da primeni u pravilnom smislu svoga značenja.

U želji da dá definiciju za izraz »predviđeni rizik« pisac postavlja sledeća pitanja: Gde je njegovo pravilno mesto u vojnoj terminologiji? Kakva veza postoji između »predviđenog rizika« i osnovnih principa strategije? Kakva je razlika između predviđenog i običnog rizika? Kakve mere treba preduzeti i koje činioce treba razmotriti da bi preuzeti rizik postao predviđen — planiran?

Pisac se osvrće na osnovne principe strategije i iznalazi da se u primeni principa: koncentracija snaga, ekonomija snaga i bezbednost, može pojaviti rizik takve vrste ako se u strategiskim kombinacijama na jednom određenom mestu, za jedno određeno vreme predvidi u većoj meri primena principa koncentracije snaga na račun bezbednosti na drugom mestu. Radi potkrepljenja ovoga pisac citira Klauzevica i Foša, a potom se poziva na članak pukovnika Solomona »Rastresitost ne predstavlja odgovor«²⁾ i na knjigu generala Mark Klarka »Predviđeni rizik«³⁾, gde ova dvojica daju svoje definicije za izraz »predviđeni rizik«. No on nalazi da su obe definicije nepotpune i pošto ih je dopunio, daje svoju definiciju: »Predviđeni rizik predstavlja svesno zapostavljanje bezbednosti, u manjoj ili većoj meri sa ciljem da bi se na odlučujućem mestu u odlučujuće vreme stvorili najpovoljniji uslovi za uspeh, pri tome pažljivo procenjujući i sâm rizik koji iz ovoga može da proizide i predviđajući potrebne mere da se njegovo štetno dejstvo može parirati«.

Za pariranje štetnog dejstva rizika po piscu treba preduzeti sledeće mere: orga-

nizovati potpunu i stalnu službu izviđanja i obaveštavanja; imati na raspoložuju dovoljno snage u rezervi; operacijski plan treba da sadrži odredbe i za eventualna dejstva radi pariranja rizika; blagovremeno preduzimanje mera za blokiranje neprijateljskih akcija koje bi proizašle kao posledica preuzetog rizika, itd.

Pri preuzetom riziku, neprijatelja treba imati stalno na oku i pratiti svaki njegov pokret kako na frontu, tako i u njegovoj pozadini. Za ovo se upotrebljavaju sva sredstva koja stoje na raspoložuju od kojih avijacija dolazi na prvo mesto. Ako bi se otkrio neprijateljski manevar na pravcu preuzetog rizika, pa ako se bude procenilo da on može biti i opasan, onda se on, pored drugih sredstava, paralžiše i dejstvom snaga iz rezerve. Doduše, jačina, sastav i raspored rezervi odmereni su i namenjeni poglavito za dejstvo na glavnom mestu napora, zbog koga je i preuzet rizik. Ali kako neprijateljsko dejstvo ide na to da omete glavni napor, onda ne preostaje ništa drugo do da se on odstrani dejstvom snaga iz rezerve. Ovo dovodi do primene odredaba iz operacijskog plana, pa sledstveno i iz zapovesti, koje predviđaju eventualna dejstva protiv ovakvih neprijateljskih manevara. Pre no što dođe do upotrebe snaga iz rezerve, takve neprijateljske akcije se blokiraju rušenjem iz vazduha mostova i bombardovanjem saobraćajnih čvorova, kontrabatiranjem neprijateljskih baterija koje mogu gađati atomskim zrnima i upotrebom hemijskih sredstava ili minskih polja da bi se neprijatelju usporio prolaz kroz opasnu zonu.

Za sve napred izneto pisac nalazi istoriski primer u savezničkim operacijama u Ardenima u jesen u 1944 godini. Nemci su se, umesto da organizuju svoju odbranu pozadi Rajne kao jake strategiske barijere, glavnim snagama bili zadržali na zapadu od nje. Vreme je počelo da se pogoršava. Osećao se zamor kod trupa. General Ajzenhauer nalazio se u dvoumici: da li da pod ovakvim okolnostima produži ofanzivu ili da pređe u defanzivu, prezi-mi i, pošto se prikupi, uredi i popuni, da sledeće godine u proleće produži ofanzivu. On se bio odlučio da produži ofanzivu kako Nemcima ne bi dao vremena da se oporave od pretrpljenih gubitaka, da se popune i organizuju svoju odbranu. U duhu donete odluke general Ajzenhauer je izvršio koncentraciju svojih snaga u obla-

¹⁾ Lt. Colonel Wilbur E. Showalter: What Is Calculated Risk? Military Review, maj 1952, SAD.

²⁾ Colonel M. A. Solomon »Dispersion is Not' the Answer«, Military Review, juni 1951, prikazan u »Vojnom delu« br. 5/51 str. 119.

³⁾ General Mark Klark »Calculated Risk«, 1950, Harper, New York.

sti Ahena i na otseku 3 armije, na račun snaga na ostalom delu fronta. Prema tome, on je svesno preuzeo rizik za taj deo fronta, da bi na glavnom pravcu dejstva omogućio maksimalno grupisanje snaga. Proučavajući efekat na ovaj način preuzetog rizika, general Bredli je na karti bio izvukao liniju do koje on zamišlja da bi u najnepovoljnijem slučaju za Saveznike mogli da dostignu prednji delovi nemačkih trupa. General Ajzenhauer je u svojoj knjizi »Od invazije do pobeđe« za generala Bredlija kazao »da se njegova procena dočnije pokazala kao neverovatno tačna«. Do ovog momenta mogao bi se rizik nazvati predviđenim.

Pre početka Ardenske operacije saveznička obaveštajna služba utvrdila je prisustvo nemačke 5 i 6 tenkovske armije zapadno od Rajne, u oblasti Kelna. Obaveštajna služba predviđala je upotrebu ovih armija severno od Ardena za odbranu reke Rer i Erft kanala. Preduzimanjem vrlo veštih kontra-obaveštajnih mera, pod zaklonom mraka dugih zimskih noći, blagodareći oblačnosti i magli, Nemci su uspeali da umaknu oku savezničke obaveštajne službe i da tajno prebace ove dve armije. U prvo vreme nije se znalo gde su one premeštene, ali nešto dočnije, po svima karakterističnim znacima, utvrdilo se da su prebačene baš na sektor koji je dotada bio miran i za koji je bio preuzet rizik. Saveznička obaveštajna služba nije se pokazala na visini, jer nije bila u stanju da neprekidno prati pokrete neprijatelja i da podatke o tome pruža komandantu.

S druge strane, operacijski plan za predviđenu ofanzivu nije predviđao nikakve mere protiv rizika — jedinicama nije davao nikakve eventualne zadatke, niti određivao pravce kretanja i prostorije grupisanja — a nije sadržavao ni mnoge druge potrebne detalje za jedan takav plan. Stoga, u tom pogledu, ovde »rizik« nije bio »predviđen«.

Na prostoriji na kojoj su Nemci izvršili prodor bilo je raspoređeno vrlo malo snabdevačkih ustanova. Naročito nije bilo

slagališta tečnog goriva i maziva; i ona što su postojala, bila su uništena pri povlačenju. Kako su Nemci u to vreme vrlo slabo stajali sa benzinom, rad njihovih oklopnih i motorizovanih delova zavisiо od benzina zaplenjenog od Saveznika, ali, kako ovaj nisu mogli da nađu, to im je samim tim rad bio ukočen. Ispalo je da su noć i rdavo vreme sprečavali tučnije nemačkih kolona iz vazduha, ali seničim ne može opravdati izostanak mnogobrojnih i raznovrsnih mogućih zaprečavanja na putevima i van njih. Kada su se upotrebile samo četiri divizije za držanje fronta od preko 120 km, onda je trebalo preduzeti čitav niz fortifikacijskih mera kako bi se pojačale postojeće prirodne prepreke. Zbog toga, sem uništavanja nekoliko slagališta benzina, nije bilo ništa drugo urađeno da se neprijateljsko dejstvo blokira ili barem da se brzina njegovog prodora uspori. Dakle, i u ovom smislu preuzeti »rizik« nije bio »predviđen«.

»Predviđeni rizik« nije ništa novo. On je star koliko i ratovodstvo. Princip koncentracije i ekonomije snaga ne može biti ostvaren ako se ne primi rizik na pomoćnom pravcu dejstva. Tako je radio Hanibal, tako Napoleon, tako Moltke i drugi. Napoleon je podigao opsadu Mantove da bi koncentrisao snage za napad na Vurmzera i Gvozdenovića, i svesno u svojoj pozadini ostavio neprijatelja. Nije li to »predviđeni rizik« u pravom smislu svoga značenja? Tako je on radio bezmalo svuda: kod Vagrama, kod Austerlica, Jene i Aueršteta. Moltke-Stariji, koji se odlikovao velikom dozom metodičnosti, stvorio je princip: »Napadati i zaštititi se«.

Izraz »predviđeni rizik« ne sme se nikad upotrebiti da bi se njime opravdao neuspeh, ili ublažio poraz ili, pak, da bi se pokušalo njime objasniti pretrpljeno iznenađenje. Stoga sve starešine moraju znati njegovo pravo značenje da bi ga pri donošenju svojih odluka mogle pravilno primeniti.

Z. R.
Zirgin Radović

188 Pukovnik Ajre: ATOMSKA BOMBA I TENDENCIJE U EVOLUCIJI RATA

Francuski pukovnik Ajre pokušao je u članku pod gornjim naslovom¹⁾ da da odgovor na pitanje: kakav će oblik imati budući rat, s obzirom na upotrebu atomske bombe?

Kroz analizu činjenica iz dva posljednja rata, pisac dolazi do zaključka da su najveće uticaji na način vođenja rata imala tehnička borbena sredstva. U razvoju naoružanja on vidi stalnu i međusobnu utakmicu između napada i odbrane, a u vezi sa ovim i smenjivanje dva osnovna načina vođenja rata: manevarskog i rovovskog. Suština njegovog gledišta svodi se na to da ako nova tehnička borbena sredstva više koriste braniocu, tojest ako odbrana postane jači vid borbe, dolazi do rovovskog rata, i obratno, ako nova borbena sredstva više koriste napadaču, tojest ako odbrana postane slabiji vid borbe, dolazi do manevarskog rata. U toku Prvog svetskog rata mitraljez i brzometni top u 1915 koristili su više braniocu nego napadaču, što je i bio jedan od razloga da je došlo do rovovskog rata. Upotreba teže artiljerije i bojnih otrova u toku rata, ovaj odnos nisu promenili. Najzad, upotreba tenkova i avijacije u većem broju, pri kraju Prvog svetskog rata, menjaju odnos između napada i odbrane u korist napada.

U toku Drugog svetskog rata osnovno naoružanje armija postaju tenk i avion, koji više koriste napadaču, usled čega dolazi do češće primene manevarskog rata. Pri kraju Drugog svetskog rata kao novo borbeno sredstvo pojavljuje se atomska bomba sa iznenađujućim dejstvom. Pisac se pita da li će ovo novo borbeno sredstvo više koristiti braniocu ili napadaču, tojest kako će ono uticati na oblik vođenja operacija na zemlji. Da bi prikazao uticaj atomske bombe na oblik rata, pisac razmatra sledeće primere:

Za uništenje savezničkih trupa po obrazovanju mostobrana u Francuskoj 6 juna 1944 Nemcima bi trebalo, po mišljenju pisca, više od 100.000 običnih bombi. Ako bi se upotrebile atomske bombe, bilo bi im potrebno 40 bombi tipa Hirošima ili 10 bombi tipa Enivetok. Pored ovoga, za upotrebu atomskih bombi Nemcima ne bi bila potrebna nad-

moćnost u vazduhu, pošto se bombardovanje može vršiti i noću, dok bi za upotrebu običnih bombi, zbog velikog broja bombi i potrebe da se one izbace u što kraćem roku, bilo potrebno ostvariti vazдушnu nadmoćnost.

— Za uništenje vazdušnog desanta na prostoru od 100 km² bilo bi potrebno 12 bombi tipa Hirošima ili 4 bombe tipa Enivetok, pa da se desantne snage potpuno unište.

— Pri nasilnom prelazu reke i protivu koncentracije napadačevih snaga koje su u toku pripreme napada obično nezaklonjene, upotreba atomske bombe biće veoma efikasna.

Na osnovu ovih podataka pisac nalazi da su uslovi za upotrebu atomske bombe od strane branioca veoma povoljni, i da će ona umnogome uticati na smanjivanje tempa napadačevih operacija.

Zatim, pisac prelazi na razmatranje mogućnosti primene atomske bombe od strane napadača. Pri tom razmatranju nameće se pitanje da li će atomska bomba biti u stanju da ostvari težnju kojoj je ranije težila artiljerija, tojest da ona osvaja a pešadija poseda.

Da bi došao do pravilnog zaključka, pisac ovo pitanje razmatra kroz stečeno iskustvo sa običnim bombama. 24 jula 1944, u rejonu Sen-Lo, američka avijacija utrošila je 5.300 tona bombi, na prostoru veličine 15 km², što iznosi prosečno 350 tona na 1 km². Rezultat ovoga bombardovanja, po mišljenju pisca, bio je odličan. Na osnovu ovih podataka pisac zaključuje da je za uništenje braniočevih snaga praktično potrebno oko 300 tona bombi na 1 km² s tim da budu zadovoljena još dva uslova: prvo, da se bombe izbace u što kraćem roku i, drugo, da se branilac ne nalazi u sigurnim zaklonima.

Prvi uslov atomska bomba zadovoljava mnogo bolje nego obična bomba, s obzirom da jedna atomska bomba zamjenjuje 200—300 tona običnih bombi, za čiju je upotrebu potrebno znatno više aviona i vremena. Što se tiče drugog uslova, sve zavisi od branioca. Ako je branilac nezaklonjen, jasno je da atomska bomba bolje zadovoljava. Međutim, ako se branilac nalazi u sigurnim zaklonima i skloništima, i to u većem broju manjih skloništa zgodno raspoređenih na većoj prostoru po širini i dubini, atomska bomba će imati veoma ograničeno dejstvo.

¹⁾ Colonel Ailleret: Bombe atomique et tendances à l'évolution des formes de la guerre, Revue Militaire d'information, 10 maj 1952, № 193, Pariz.

Iz ove mogućnosti pisac zaključuje da atomska bomba više koristi braniocu. Dalje, na osnovu podataka o dejstvu atomske bombe, pisac dolazi do sledećih zaključaka: da je atomska bomba, ako se rasprskava u vazduhu praktično neefikasna protivu ljudstva u betonskim skloništima; da je površina efikasnosti atomske bombe protivu nezaklonjenog ljudstva 5—20 puta veća, nego što je protivu ljudstva koje se nalazi u običnim dubokim rovovima ili u dobrim zaklonima poljskog tipa; da je površina efikasnosti protivu oklopnih jedinica 3—4 puta veća nego što je protivu ljudstva u rovovima ili u dobrim zaklonima poljskog tipa; i da atomska bomba protivu ljudstva u betonskim zaklonima ima dejstva samo ako eksplođira na površini zemlje, a osim toga, efikasno tučena površina je 6—9 puta manja nego što je to protivu oklopnih vozila.

Pisac nalazi da su uslovi za rad napadača i branioca na bojištu, ako i jedan i drugi raspolažu u dovoljnim količinama atomskom bombom, sličan onima na početku Prvog svetskog rata, kada je branilac u svojim rovovima bio daleko više zaštićen, nego što je to bio napadač, koji je svoje rove morao da napusti i da se na otvorenom zemljištu izloži ubitačnoj vatri mitraljeza i poljske artiljerije. On nalazi da će, pored atomske bombe, i usavršavanje klasičnog naoružanja učiniti da pokret napadačevih tenkova bude usporen na sličan način kao što je to bio slučaj sa pešadijom u toku Prvog svetskog rata. Zbog ovoga pisac dolazi do zaključka da nije isključeno da se odbrana ponovo pokaže kao jači vid borbe, kao što je to bio slučaj u Prvom svetskom ratu.

Pisac smatra da je i vazduhoplovstvo za potpomaganje trupa u odbrani bolje opremljeno za napad na oklopna vozila, kako raketama tako i zapaljivim sredstvima, nego što je to bilo u prošlosti. Za hemska sredstva, takođe misli da su korisnija braniocu, nego napadaču, naročito iperit koji ima da deluje protiv zaklonjenih braniočevih snaga u rastresitom rasporedu. Iz ovih razmatranja pisac zaključuje da u budućem ratu nije isključeno, da se ponovo pojave neprekidni frontovi, oslonjeni na mora i okeane, što bi napadaču pružalo vrlo teške uslove za izvršenje proboja ili eventualno izvršenje desanta, tojest da nije isključeno da budući rat bude delom rovovski sa ciljem iznuravanja, kao što je to bilo od 1915 do 1918.

Pisac je mišljenja da bi se rat iznuravanja mogao znatno ubrzati teškim bombardovanjima savremenim bombarderima sa velikim rejonom dejstva i razaranjima atomskim bombama, u cilju uništenja ratnog potencijala protivnika. Iskustva stečena masovnim bombardovanjima Nemačke u Drugom svetskom ratu dokazuju relativnu neefikasnost ovih bombardovanja sa tadašnjim sredstvima, jer četiri godine progresivno pojačanih bombardovanja nije imalo radikalnog uticaja na razvoj rata, sem, možda, pred sam njegov kraj. Ali situacija se potpuno menja ako se uzme u obzir upotreba nuklearnih eksploziva za strategiska bombardovanja.

Da bi svoje mišljenje učinio jasnijim, pisac analizira i upoređuje dejstvo običnih i atomskih bombi. Atomska bomba tipa Hirošima, po energiji koja se razvija prilikom eksplozije, odgovara energiji eksplozije 20.000 tona trinitrotoluola. Ovo upoređenje važi samo u pogledu energije koja se oslobađa pri eksploziji, a nikako u pogledu efikasnosti dejstva. Ako bi se raspolagalo sa 20.000 tona trinitrotoluola, bilo bi smešno upotrebiti ih na jednoj tački. Površinsko dejstvo ove količine eksploziva bilo bi znatno veće ako se rasporedi na veću prostoriju, tojest ako se podeli na veći broj bombi, koje se bolje mogu rasporediti na veći broj ciljeva, koje treba uništiti i obratno. Bomba tipa Hirošima ne može imati ono dejstvo koje bi imale bombe sa ukupno 20.000 tona trinitrotoluola umešno raspoređene na veći broj ciljeva.

Iskustvo pri bombardovanju Nemačke pokazuje da je za potpuno rušenje 1 km² u naseljenim mestima ili industriskim centrima bilo potrebno oko 750 tona bombi, dok iskustvo u Japanu pokazuje da se sa jednom atomskom bombom može razrušiti 2 km² gradskog naselja evropskog tipa, što znači da jedna atomska bomba po dejstvu odgovara količini od 2 × 750 = 1.500 tona običnih bombi.

Za bombardovanje Nemačke od 1939 do 1945 utrošeno je 1.350.000 tona bombi. Ovo pretvoreno u atomske bombe odgovara količini od 900 bombi tipa Hirošima ili 300 bombi tipa Enivetok.

Ako bi došlo do stabilizacije fronta, očigledno je da bi upotrebi atomske bombe, radi tučenja ciljeva koji se nalaze duboko u unutrašnjosti neprijateljske teritorije, imalo da prethodi zadobijanje nadmoćnosti u vazduhu. Zbog ovoga, vazdušne operacije u početku rata mogu da

dobiju karakter dvoboja između protivničkih avijacija, sa ciljem da se obezbedi nadmoćnost u vazduhu. Pisac napominje da u postizanju nadmoćnosti u vazduhu nad neprijateljskom teritorijom treba računati na jaku zemaljsku protivavionsku odbranu, s obzirom na stalno usavršavanje sredstava zemaljske PA odbrane. Ako se uskoro ostvari problem upotrebe dirigovanih projektila od strane zemaljske PA odbrane, koji bi bili u stanju da pogode avione koji lete najvećim brzinama i na najvećim visinama, došlo bi do težnje protivničkih avijacija da se ne upuštaju duboko u neprijateljski vazdušni prostor, što bi dovelo do izvesne vrste »stabilizacije« rata u vazduhu. Pod ovakvim uslovima vođenje rata odvijalo bi se u smislu iznuranja kako suvozemnih, tako i vazdušnih snaga. Uslovi za uništenje protivničkog ratnog potencijala bombardovanjem mogli bi da budu stvoreni posle jednog dužeg perioda vremena.

Pisac nagoveštava da sva ova razmatranja ne treba shvatiti kao predviđanja o budućem ratu, ako bi isti nastupio u relativno bliskoj budućnosti. Jedini zaključak koji pisac misli da se može izvući iz ove analize jeste taj da postoje izgledi da će upotreba atomskih eksploziva u neti težnju za stabilizacijom odbranbenih frontova, što, uostalom, favorizira i napredak ostalih vrsta klasičnog oružja. Ako bi se ova težnja pozitivno i jasno ispoljila, što verovatno, neće biti tako brzo, posle jednog manje ili više dugog perioda pipanja i nesrećnih iskustava, to će i rat postepeno uzeti svoj definitivni oblik.

Istorija je pokazala da način vođenja rata opredeljuju postojeći uslovi, bez obzira na ljudsku tvrdoglavost da se poslednje iskustvo smatra kao najmerodavnije. U 1914 postojali su svi uslovi da se pri-

stupi odmah rovovskom ratu, međutim, obe su zaraćene strane, uprkos ovim uslovima, počele manevarski rat. Isto tako, u 1940 postojali su svi uslovi za vođenje manevarskog rata, što su Nemci pravilno uočili, međutim, Saveznici su, uprkos ovim uslovima verovali da će rat biti rovovski. Predviđanje raznih mogućih težnji evolucije oblika rata daje velike koristi, bilo da se nove tendencije iskoriste u smislu aktivne primene, bilo u cilju bolje zaštite od protivničkog dejstva.

Sa naše strane mogli bismo da ukazemo na izvesne momente?

1) Pitanje načina vođenja rata nije ovako jednostavno kakvim ga je pisac učinio dovodeći sve u zavisnost isključivo od razvoja naoružanja. Pri ovome treba imati u vidu da je način vođenja rata u zavisnosti i od doba u kome se izvodi. Političke, privredne, duhovne, tehničke, moralne i filozofske osnove uslovljavaju i način vođenja rata, što sve treba imati u vidu pri razmišljanju o karakteru budućih sukoba.

2) Gledište pisca da su jedino mitraljez i brzometni top izazvali rovovski rat 1915 ne bi se moglo prihvatiti kao potpuno tačno. Rovovski rat su izazvale i sledeće okolnosti: zasićenost vojišta milionitim vojskama i ravnoteža u snagama između protivničkih strana.

3) Tačno je piščevo gledište da novi rat ne počinje tamo gde je prošli prestao. Sve je u toku neprestanih promena: politika postavlja nove zadatke; odbranbene snage se neprestano menjaju i uvek dobijaju novi oblik; ljudski duh ne miruje, pronalascima nema kraja, pa se, usled toga, sredstva za vođenje rata neprestano menjaju; moralno političke snage pokazuju nove vrednosti, veću otpornost i veće raspoloženje za postignuće svojih ciljeva.

V. T.

Major Osmail Oray: UTVRĐENI REJON i OKLOPNI REJON³⁾

Stalna utvrđenja u miru i ratu su položaji jedinica koje u istima očekuju napad neprijatelja. Ovi položaji nisu više, za današnje ratno naoružanje, sredstva i metode, toliko sigurni i korisni koliko se od njih očekuje. Oni nemaju vrednost onih izdataka koji su za njih učinjeni.

Utvrdjeni rejoni imaju mnogobrojne nedostatke. Za napad na njih neprijatelj ima tačne podatke, koji su skoro nepromenljivi i koje je moguće uvek prikupiti još za vreme mira. Napadač je u stanju da blagovremeno preduzme potrebne

³⁾ Major turske vojske Osmail Oray: »Mustahkem bolge ve Zirhli bolge«, Ordu Detgisi (Vojni glasnik), br. 160, oktobar-novembar 1951, Ankara.

mere i stvori organizaciju, naoružanje i materijal za proboj tih rejlona, kao i da na vreme izvede potrebnu obuku i pripreme u potpunog sigurnosti. Napadačevi avioni, pošto poznaju važna postrojenja i delove takvih rejlona, mogu da izvršavaju svoje zadatke sa udaljenja na stotine kilometara, i to takvom lakoćom, kao da vrše svoju mirnodopsku obuku.

Sem toga, troškovi izgradnje jednog utvrđenog rejlona veličine 20×8 kvadratnih km sa 50 otpornih tačaka (ne računajući tu maskiranje, oruđa, pribor, opremu, gvozdene oklope i jedinice pokretnih trupa) dovoljni su za formiranje četiri oklopne divizije. Ali, što je još važnije, utvrđeni rejlona koji vremenom ili zbog promene političke situacije izgubi svoju važnost, ne može se koristiti na drugom mestu. On je osuđen da postane istorijski spomenik izgubljenog napora i kapitala. Sem toga, iskustvo je pokazalo da narod i oružane snage zemalja koje imaju utvrđene rejlone padaju pod njihov uticaj, tj. zamišljaju da u njima imaju jaku zaštitu i nadmoćnost i time se uspravljaju.

Saznanje da se mora boriti u zatvorenim utvrđenjima uvek deluje zastrašujuće. Čovek se oseća kao u mišolovci i to umanjuje njegovu moralnu snagu i, sledstveno, borbenu sposobnost. Jedan dobar borac ne može u betonskom oklopu da oslobodi svoj duh od pasivnog stanja. Američki oficiri kažu da je vrlo mnogo Nemaca u Sigfridovoj liniji izlazilo iz utvrđenja na otvoreno zemljište i više volelo borbu sa oslanjanjem na proste zemljane radove.

Ako jedan utvrđeni rejlona padne, ili neprijatelj pređe ma na koji način preko njega, dolazi jednovremeno i do pada morala u pozadini toga rejlona. Tada počinje da preovlađuje mišljenje da će neprijatelj lako napredovati kroz celu zemlju i, pošto ga nije zadržao utvrđeni rejlona, da ga neće moći zadržati nikakva sila. Sem toga, i neprijatelj dobija veliku moralnu snagu zbog uspešnog ovladavanja utvrđenim rejlonom. Sve su to veliki i značajni činioci za uspehe u daljim borbama. Ove promene moralnog stanja su potpuno opravdane, jer se želelo da se neprijatelj zadrži po svaku cenu na utvrđenom rejlomu, i ta namera je već mnogo ranije izgradnjom samog — utvrđenog rejlona — stavljena od znanja svome narodu, neprijatelju, pa i celom svetu.

Kao što se može videti iz ovih tipičnih nedostataka, utvrđeni rejlona stalnog tipa više štete onome ko ih izgrađuje i upotrebljava nego onome protiv koga su izgrađeni.

Zato je vreme da se u ovome traže potpuno nove i savremene metode koji daju oklopni rejlona. Jedna moderna oklopna divizija, koja staje 30 miliona turskih lira, može da obrazuje oklopni rejlona jači od utvrđenog rejlona sa 300—400 objekata. Sem toga, oklopni topovi ovakve formacije upotpunjuju moć i pokretljivost oklopnog rejlona. Oklopna artiljerija u tom rejlomu u mogućnosti je da izbegava udare upravljene na nju ((kao bokser na ringu) i ne može biti uništena.

Napadačovo vazduhoplovstvo neće da postigne protiv ovakvih oklopnih položaja, čija su pojedina dobro maskirana skloništa u odnosu na skloništa utvrđenog rejlona mnogo manja, onakvo dejstvo kao što to može kod objekata utvrđenog rejlona.

Oklopni rejlona je, u odnosu na velike izdatke koji se troše za nabavku skupocenih potreba utvrđenog rejlona, jeftiniji i sigurniji odbranbeni sistem. Od 15 zastarelih tenkova koji nisu više za pokretnu armiju može se obrazovati jedan oklopni otporni centar koji će biti mnogo jači i jeftiniji od otpornog centra sa pet velikih skloništa i deset gnezda i još se može premeštati po volji i potrebi. Odluke ovako nepokretnog tenka u odnosu na jedno sklonište su u tome što je on za $\frac{1}{4}$ manji, samim tim mnogo lakše i sigurnije može da se maskira (za 1—2 dana može se skoro u potpunosti prilagoditi okolnom zemljištu, tako da se i ne primećuje). Jednosedeljnim naporom za uređenje oklopnog rejlona postiže se odbranbena snaga koja će biti mnogo jača od odbranbenog rejlona koji je godinama rađen, a isto ovaj odbranbeni sistem upotrebljiv je na svakom mestu. Sve se to može postići jedino prelaskom sa sistema utvrđenih rejlona na sistem oklopnih rejlona. Popuna municijom vrši se specijalnim remorkerima do oklopnih sredstava.

Oklopni rejlona je sistem koji će kod napadača izazvati strah i kolebanje, i koji mu neće pružiti neograničene mogućnosti na njegovom pravcu napada. Jedno uništeno sklonište oslabi otek onog utvrđenog položaja na koje se nalazi, i taj nedostatak ne može se popuniti. Međutim, u oklopnom rejlomu ovakav se gubi-

tak može odmah nadoknaditi. Obuka i mogućnost manevrisanja u odbrani položaja oklopnih rejona igraju odlučujuću ulogu za uspešnu odbranu.

Oklopne otporne tačke, koje su na svima mestima podjednako žive, omogućuju da se na svima mestima može vršiti pritisak podjednakim snagama, i taj moment će staviti do znanja napadaču da su pred njim velike teškoće. Napadaču će u svakoj fazi njegovih operacija pretiti protivnapadi, i njemu će tada mnogo nedostajati ona klasična garantija koja se pokazuje pri napadu na utvrđene rejone. Za najkraće vreme mogu se iskoristiti svi slabi momenti neprijatelja. Ove karakteristike i stalna iznenađenja lome volju napadača.

Takav oklopni rejon je elastičan i može se brzo prikupiti kako pri pokretu unapred, tako i pri povlačenju unazad. Ovo je, međutim, cilj koji se u modernoj obuci teško postiže.

Za oklopni rejon, mada posebnog specifičnog principa, može se navesti jedan primer iz Drugog svetskog rata. Romelova odbranena zona na položaju kod El Alamejna može se uporediti sa oklopnim rejonom. Ovo je jedan oklopni rejon koji je pretrpeo poraz. No za duži period vremena on je stajao prema Englezima kao opasna snaga.

Da je Mažinovljeva linija bila oklopni rejon, celokupna bezbednost Francuske bi tim pokretnim oklopnim sistemom bila mnogo bolje i moćnije zaštićena. Utvrđeni rejon Mažinovljeve linije koštao je Francusku najmanje trideset oklopnih divizija. Za istu toliku sumu utrošeno je i radnih časova. Ovako rekordni izdaci za vatrenu prepreku od gvožđa i betona su gorka uteha neznanja u kom pravcu je trebalo utrošiti ovoliki novac i trud u cilju zaštite zemlje.

Da su Atlantski zid i Sigfridova linija bili oklopni rejon, Saveznici bi pred sobom, sve do okruženja Berlina, imali oklopne zone koje bi im ometale napredovanje.

Lovačka avijacija, koja sadejstvuje sa oklopnim rejonom, postavljena je u dve grupe. Jedna se grupa nalazi odmah iza oklopnog rejona, a druga, glavna grupa, nešto dalje u pozadini.

Za oklopne rejone potrebna su specijalna pravila i obuka. Pri izvođenju te obuke i sticanju iskustava po tom pitanju uočice se da su mnoge nadmoćnosti otklonjene i da su se korisni momenti ovog sistema povećali do iznenađujućeg stepena.

Oklopni rejon pruža uglavnom ova preimućstva:

— Kada izgubi svoj značaj na jednom mestu, može se za kratko vreme prebaciti na drugo mesto. Tamo može za kraće vreme i bez nekih većih troškova pojačati postojeću otpornu moć.

— U toku noći može sve snage svog položaja koncentrisati na već ispoljenom pravcu glavnog neprijateljskog napada. Ovo može proizvesti efekat iznenađenja kod neprijatelja.

— Protiv vazdušnih desanata, koji se izvode nad rejonom i iza njega, mogu se, ukoliko nema drugih mogućnosti koristiti oklopna sredstva.

Pošto je to pokretni odbranbeni sistem, on većim delom svojih snaga odgovara borbenim osobinama snaga pokretne armije. Radi sigurne zaštite zemlje potrebno je tim pokretnim snagama obezbediti svagda i na svakom mestu potrebno gorivo.

Razvitak sistema oklopnih rejona ograničiće u velikoj meri jaka utvrđenja stalnog tipa i betonske tvrđave, da bi ih najzad, skupa sa njihovom prošlošću, predao istoriji.

Evolucija od utvrđenih do oklopnih rejona došla je kao prirodna posledica stalne utakmice koja postoji između napadnih i odbranbenih sredstava. To potvrđuje Brijalmonovu definiciju o »stalnoj borbi između duleta i oklopa«. Današnje moderno naoružanje i njegova strahovita probojna razorna moć uslovljava pokretan rat sa napadom kao glavnim činiocem borbe. Odbrana može da bude samo sredstvo da se dođe do napada. Prema tome, i fortifikaciona uređenja, koja bi imala za cilj da se utope u čistu odbranu, kao što je to slučaj sa utvrđenim rejonima, protivna su osnovnom principu ratovodstva, a s obzirom na današnja moderna borbeno sredstva pretstavljaju anahronizam.

Н О В О !

Војно-издавачки институт „Војно дело“ ускоро ће почети да издаје библиотеку **„Из ратне прошлости наших народа“**.

Из ове библиотеке у припреми су и штампани следећи радови:

Ослободилачки поход на Трст IV ЈА који је обрадила група официра учесника под руководством генерал-потпуковника Павла Јакшића, у редакцији генерал-мајора Петра Томца;

Церска битка од Милана Раденковића, генерала у пензији;

Битољска битка од Живка Станисављевића, генерала у пензији.

Војне поште и појединци треба благовремено да јаве која их дела интересују како би се могао одредити тираж сваког појединог дела.

Књиге библиотеке „Из ратне прошлости наших народа“ биће технички укусно опремљене, формата! 14 × 20 см.

НОВО ИЗДАЊЕ „ВОЈНЕ БИБЛИОТЕКЕ“

Из серије савремених писаца изашла је из штампе **Стратегија посредног прилажења** од енглеског писца Лидел Харта. Књига има 397 страна, технички је укусно опремљена и у тврдом повезу. Цена књиге је 230 динара.

Од ранијих издања ове серије, Редакција располаже још са извесним бројем примерака:

Будући рат од Камил Ружерона (превод с француског). Књига је у тврдом повезу на 380 страна. Цена 220 динара.

Руковођење народном одбраном од америчког пуковника Ц. Р. Бешлајна. Књига је у тврдом повезу на 278 страна. Цена 190 динара.

Из серије класика Редакција располаже следећим делима:

Клаузевиц **О Рату**. У платненом повезу, страна 582, цена 340 динара.

Жомини **Преглед ратне вештине**. У платненом повезу, страна 375, цена 250 динара.

ЧИТАОЦИ !

Набавите једанаесту свеску „Мале војне библиотеке“, **Поморске битке за Гвадалканал**, у којој С. Е. Морисон, резервни официр ратне морнарице САД описује драматичне поморске битке између Американаца и Јапанаца у Другом светском рату. Књига је веома занимљива и корисна не само за поморске, већ и за све остале офицере, а писана је врло популарно. Цена књиге је 120 динара.

П А Ж Њ А !

ОФИЦИРИ ЈНА, ЈРВ И ЈРМ БЛАГОВРЕМЕНО СЕ СНАБДИТЕ ИЗДАЊИМА ВОЈНО-ИЗДАВАЧКОГ ИНСТИТУТА „ВОЈНО ДЕЛО“ КОЈЕ ЋЕ ВАМ ПОМОЋИ ПРИ ПОЛАГАЊУ ИСПИТА.

ЦЕНА 60.— ДИИ.